

**T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

**SOVYETLER BİRLİĞİ DÖNEMİNDE KIRGIZİSTAN
YÜKSEK LİSANS TEZİ**

DANIŞMANI

Yrd. Doç. Dr. Füsün KARA

HAZIRLAYAN

Arzu TEKİN

ELAZIĞ 2010

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

SOVYETLER BİRLİĞİ DÖNEMİNDE KIRGIZİSTAN
YÜKSEK LİSANS TEZİ

Bu tez .../.../2010 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından oy birliği / oy çokluğu ile kabul edilmiştir.

Danışman

Yrd. Doç. Dr. Füsün KARA

Üye

Prof. Dr. M. Beşir AŞAN

Üye

Doç. Dr. Ömer AYTAÇ

Bu tezin kabulü, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun .../.../2010 tarih ve sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Prof. Dr. Erdal AÇIKSES
Sosyal Bilimler Enstitü Müdürü

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

Sovyetler Birliği Döneminde Kırgızistan

Arzu TEKİN

Fırat Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı

Sovyetler Birliğinin dağılmasından sonra kurulmuş olan yeni Türk devletlerinden birisi de Kırgızistan olmuştur. Yüzölçümü yönünden fazla büyük olamamakla birlikte doğusunda Doğu Türkistan (Sincan-Uygur Özerk bölgesi), batısında Özbekistan, kuzeyinde Kazakistan ve güneyinde Tacikistan bulunmaktadır.

Kırgızistan coğrafi olarak; Bişkek, Issık-Köl, Tanrı Dağları, Celalabad ve Oş bölgeleri olarak beş kısımdan oluşmaktadır. Yüzölçümü 198.500 km², nüfusu 5.18 milyon olup başkenti Bişkek'tir.

Kırgızistan bölgede ekonomik, sosyal, siyasi ve kültürel boyutlarıyla yeniden yapılanma, çağdaş medeniyeti yakalama da büyük çaba sarf etmektedir.

Bağımsızlıktan günümüze kadar bilhassa Türkiye ve komşularıyla ilişkilerini geliştirme çabasıdadır. Bu nedenle Sovyetler Birliğinin yıkılışından sonra bu eksikliklerini gidermede demokrasiye ve serbest ekonomiye geçişi en iyi şekilde uygulama projelerini ortaya koymak için din, gelenek ve milli hasletler yönünden de kendilerini bulma çabasında büyük gayret göstermeleri gerekmektedir.

Kırgızlar bağımsızlık sonrası Askar Akayev döneminde büyük atılımlar yapmışlardır. Sanayi, tarım, ziraat ve turizmde atılımlar yaparak yer altı zenginliklerini kendi menfaatleri doğrultusunda kullanma çabasına girmişlerdir.

Hala pek çok tehditlerle uğraşmak zorunda kalan Kırgızistan emin adımlarla yoluna devam etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kırgızistan, Sovyet Rusya, Bişkek, Akayev, Issık-Göl

SUMMARY

MASTER THESIS

THE KYRGYZISTAN IN THE PERIOD OF THE SOVIET SOCIALST REPUBLIC UNION

Arzu TEKIN

**FIRAT UNIVERSIT
SOCIAL SCIENCES INSTITUTE
THE DEPARMENT OF HISTORY**

The Kyrgyzstan State has been established as one of the new Turkish States after the collapse of the Union of Soviet Socialist Republic (USSR). Although the Kyrgyzstan does not have a big area, it is surrounded with the neighbouring countries such as the East Turkystan State (the) on the East, the Uzbekstan State on the West, the Kazakhstan State on the North and the Tajikstan State on the South.

Geographically, The Kyrgyzstan State is made up of five main regions which are Bishkek, Ysyk –Kol, Tien Shan, Jalal-Abad and Osh . The total area of its comprises 198.500 sp km as land and 8.150 sq km as water with the population of 5,18 million. Bishkek is the capital of the Kyrgyzstan State

The Kyrgyzstan State has showed lots of effort to catch both the level of modernization and resconstruction with its culturel, social, political and economical dimensions. Fort hat reason, on one hand, she has tried very much to develop its relationship with Turkey and its neighbours since her independance, on the other hand, she has used up great effort to put forward new projects on religion, culture, tradition and national values on the way of democracy from the communist Soviet Union.

The Kyrgyzstan State has gotten great breakthrough on industry, agriculture,tourism and using underground sources during the time of Mr. Aksar Akayev after its independance.

Although The Kyrgyzstan State recently has had to deal with a lot of problems, she still shows great confidence to keep her way on modernization and development.

KEY WORDS: Kyrgyzstan, the Union of Soviet Socialist Republic, Bishkek, Akayev, Ysyk-Kol

İÇİNDEKİLER

ONAY SAYFASI.....	I
ÖZET.....	II
SUMMARY	III
İÇİNDEKİLER.....	IV
ÖNSÖZ.....	VI
KISALTMALAR	VII
KONU VE KAYNAKLAR.....	VIII

GİRİŞ	1
-------------	---

BİRİNCİ BÖLÜM

I: KIRGIZ'LAR HAKKINDA GENEL BİLGİ

1. Kırgız Adının Anlamı.....	3
2. Kırgızistan Türk Cumhuriyetinin Coğrafi Konumu.....	5
3. İklimi	6
4. Nüfusu	7
5. Kırgızların İdari Yapısı	9

İKİNCİ BÖLÜM

II: KIRGIZ TÜRKLERİNİN TARİHÇESİ

1. Göktürkler ve Uygurlar Devrinde Kırgızlar.....	10
2. Moğollar Devrinde Kırgızlar.....	12
3. Çarlık Rusya Hâkimiyeti Altında Kırgızlar	13
3.1. Hokand Hanlığının Kuruluşu ve Kırgızların Hanlıktaki Faaliyetleri.....	14
3.2. Hokand Hanlığının Ruslarla Mücadelesi ve Kırgızlar	16
3.3. Rusların Hokand Hanlığını Ele Geçirmesi ve Rus Hâkimiyeti.....	17
4. Kırgızistan'da Rus İdaresinin Kurulması.....	19
4.1. Rusya'nın Kırgızistan'da Uyguladığı İdari Politika.....	21
4.2. Rusya'nın Kırgızistan'daki Koloni Siyaseti ve Kırgız Topraklarını İşgali. 24	
5. Çarlık Hâkimiyeti Döneminde Kırgızistan'ın Ekonomik Durumu	29
6. Sovyet Hâkimiyetine Karşı Kırgız Türklerinin Ayaklanmaları	31
6.1. 1916 Ayaklanması.....	33
6.2. İsyanın Başlaması.....	39
6.3. İsyanın Bastırılması.....	40

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

III:1917 BOLŞEVİK İHTİLALİ VE TÜRKİSTAN TÜRKLERİ

1. Bolşevik İhtilalinin Sebepleri.....	45
2. 1917 Bolşevik İhtilali	46
3. Bolşeviklerin Milletler Meselesi	47
4. Şubat İhtilali Sonrası Türkistan Türklerinin Faaliyetleri	48
5. Bolşevik İhtilali Sırasında Türkistan’da Rus Yönetimi	50
6. Türkistan’ın Cumhuriyetlere Bölünmesi.....	52

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

IV: KIRGIZİSTAN’DA SOVYET YÖNETİMİ

1. Kırgız SSCB’nin Teşekkülü.....	53
2. Komünist Parti Teşkilatı.....	60
3. Kırgızistan Komünist Partisi	62
3.1. Kırgızistan KP’nin Faaliyetleri	65

BEŞİNCİ BÖLÜM

V: SSCB’NİN DAĞILMASI VE KIRGIZİSTAN TÜRK CUMHURİYETİNİN KURULUŞU

1.SSCB’nin Dağılma Sürecine Girmesi ve Kırgızistan SSC’deki Siyasi Değişiklikler	76
2. Kültürel Değişiklikler.....	80
SONUÇ	83
BİBLİYOGRAFYA	89
EKLER.....	96
ÖZGEÇMİŞ	107

ÖNSÖZ

Her milletin kendine has tarihi ve kültürel değerleri vardır. Bir milleti diğerlerinden farklı kılan da sahip olduğu bu değerlerdir. Dünyanın en köklü ve büyük milletlerinden olan Türkler, tarihi ve kültürel değerlerini, örf, adet ve geleneklerini, dini inançlarını, dünden bugüne büyük bir itina ile taşımışlardır.

Fakat bu taşıma esnasında büyük tehlikelerle karşılaşmışlar, çeşitli badireler atlatmışlar ve bedeller ödemişlerdir. Zaman zaman tabii afetlerle mücadele etmişler, zaman zaman çevrelerindeki düşmanlarla savaşmışlardır. Ancak en büyük darbe, kendi iç çekişmelerinden kaynaklanmıştır. Yaratılışlarındaki kahramanlık ruhu ve liderlik vasfı nedeniyle, her zaman hükmedici olmak istemişler, bu konuda çoğu zaman kendilerinden olanlara bile itaati hoş karşılamamışlardır. Türkler yaşadıkları dönemde ve hâkim oldukları yerlerde haktan, adaletten yana olmuşlar, insanların huzur içinde yaşamalarına özen göstermişlerdir. Onların yönetimi altında, her milletin ve dinin mensubu, barış ve mutluluk içerisinde yaşantısını sürdürmüştür.

Türk dünyası en büyük zulüm ve asimilasyon uygulamalarını Ruslardan görmüştür. Hem çarlık, hem de Bolşevik dönemi Türklerin toplu olarak imha metotlarına maruz kaldıkları bir zaman dilimi olarak tarihe geçmiştir. İşte bugün Türkistan'da ortaya çıkan acı manzara bu sonuncu felaketin izlerini taşımaktadır. Kırgızlar, tarih itibariyle kökü çok eskilere dayanan bir Türk topluluğudur. Yaşadıkları coğrafyanın küçüklüğü ve nüfusunun azlığı şaşırtıcı olmamalıdır. Bunlar tarih kültür ve din itibariyle Türk toplumunun genel özelliklerini günümüze taşımıştır. Kırgızlar tarihte, çeşitli problemlerle karşılaşmış, başka bazı Türk topluluklarının idaresi altında yaşamıştır. Onlar çok kısa sayılabilecek bir dönemde müstakil devlet kurabilmiştir.

Kırgızistan SSCB döneminin bir ürünüdür. Stalin'in Türkleri parçaladığı dönemden önce bu isimle bir devlet görülmemiştir. Türk topluluklarını zayıf duruma düşürmek isteyen Stalin, yapay sınırlarla, çeşitli adlar altında yeni devletler kurmuş ve onların hepsine yeni vatan ve devlet şuuru aşılamaya çalışmıştır. İşte Kırgızlar böylesi zor bir dönemi atlatıp tam bağımsız Kırgızistan'ın kurulmasını sağlamışlardır.

Tezimizde benden yardımını esirgemeyen değerli hocam Yrd. Doç.Dr. FÜSUN KARA hanımefendiye teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca bilgileri ile bana yol gösteren Yrd. Doç. Dr. Ergünöz AKÇORA ve Prof. Dr. Erdal AÇIKSES hocalarıma, Rusça ve Kırgızca lehçesinden aktarmalar yapan Zarifa Yusupova ve çalışmam esnasında desteğini esirgemeyen aileme teşekkür ederim.

Elazığ, 2010

Arzu TEKİN

KISALTMALAR

a.g.e	: Adı geçen eser
a.g.m	: Adı geçen makale
BDT	: Bağımsız Devletler Topluluğı
C.	: Cilt
ev.	: Çeviren
KP	: Komünist Parti
RSFSC	: Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliğı
vd.	: ve diğeri
vol.	: Volume
yy	: Yüzyıl

KONU ve KAYNAKLAR

KONU

Sovyetler Birliğinin dağılmasından sonra bağımsızlığını ilan eden ve Birleşmiş Milletler teşkilatına üye olan devletlerden birisi de Kırgızistan'dır. Türkistan'ın kuzey doğu bölgelerinden itibaren çeşitli yerleri kendilerine yurt edinmişlerdir. Bugünkü vatanlarını Tanrının kendilerine bir hediyesi olarak görmektedirler.

Tarihi değerlerine, kültür miraslarına örf, adet ve geleneklerine sıkı sıkıya bağlı bir toplumdur. Köken itibarı ile Türk topluluklarının bir üyesi olan bu insanlar Türkistan bölgesinin genel kültür özelliklerini günümüzde de yaşatmaktadırlar.

1991 yılından önce ülkemizde Orta Asya ile ilgili çalışmalar yok denecek kadar azdı. Sovyetler Birliğinin dağılmasından sonra diğer dünya devletleri gibi bizde gözümüzü bu alana çevirdik. Çünkü bu coğrafyaya herkesten çok biz yakındık ve burada yaşayan insanlarla aynı dil, din ve kültür birliğine sahibiz.

Bu yüzden çalışılmamış bir alanda çalışabilmenin vermiş olduğu heyecanla bütün zorlukları aşır çalışmaya karar verdik. Bu konudaki kaynakların sınırlı olması ve yeterli kaynağa ulaşmamamız bizi çok zor durumda bıraktı. Bütün olumsuzluklara rağmen bu alanda giriş olmasını istediğimiz tezimiz ortaya çıktı.

KAYNAKLAR

Bu araştırmamızda ilk önce birinci elden kaynakları taramaya ve bunlardan elimizden geldiğince istifade etmeye çalıştık.

Tezimizde ilk olarak Kırgızistan hakkında genel bir bilgi vermeye çalıştık. Bu bilgileri de Kırgızlar hakkında çalışmalar yapan Mehmet Saray'ın eserlerinden yararlandık. Ayrıca Kırgızistan ile ilgili internet adresleri, ansiklopedik bilgilerden ve makalelerden faydalandık.

Kırgız tarihi ile ilgili birçok eserde ise çeviri tekniğini kullandık. Çünkü bu eserler o dönemleri bizzat yaşamış insanların ellerinden çıkmıştı. Kırgız tarihinin son dönem bilgilerine ise bu alanda çalışmalar yapmış olan Türkiyeli bilim adamlarının eser ve makaleleri ile Rus ve Kırgız yazarların kitaplarını bulup faydalandık.

GİRİŞ

Özel konumu itibariyle, Türk Dünyası; Asya kıtasının orta ve güney batısında, adeta Eski Kara kütlelerinin tam ortasında yer almaktadır. Bir başka ifadeyle Türk Dünyası, yeryüzü üzerinde, Ekvatora göre Kuzey yarımküresinde, Baş meridyene göre ise Doğu yarım küresinde yer almaktadır. Okyanuslara bağlantısı, batıda Türkiye üzerinden Karadeniz, Ege ve Akdeniz aracılığı ile olmakta ve Atlas Okyanusu bağlantılı denizyolu ulaşımı yapılmaktadır. Türk ülkeleri birbirleriyle kara sınırı ile bağlantılı olduğundan, kara ulaşımı kolaylığına sahiptir. Öte yandan Türk Dünyası, Asya-Avrupa-Afrika ülkeleri arasındaki havayolu bağlantısını sağladığından büyük bir önemi vardır.

Türk dünyası bir bütün olarak kuzeyden Rusya Federasyonu, doğudan Çin, güneyden Pakistan Afganistan, İran, güneybatıdan Arap ülkeleri ve batıdan ise Avrupa ülkeleriyle sınırlıdır. Ancak Türk ülkelerinin birbirleriyle sınırı bulunmasına rağmen Türkiye-Nahçıvan ile diğer Türk ülkeleri, Ermenistan toprakları ile kesintiye uğramaktadır.

Türk ülkelerinin tamamı, orta enlemlerde yani orta kuşakta yer almaktadır. Bu itibarla tropikal ve kutup iklimleri görülmez. İklim şartları bakımından tarım ve hayvancılığa elverişli topraklara sahiptir. Bu bakımdan İnsan hayatı için çok iyi bir ortam oluşturan Türk Dünyası toprakları, öteden beri köklü kültür ve medeniyetlerin kurulmasına yol açmıştır.

Türk ülkelerinin bulunduğu geniş topraklara, geçmişte “Uluğ Türkistan” denilirdi. Fakat 20. yüzyıl başlarında, Uluğ Türkistan, siyasi çalkantılara sahne oldu ve parçalandı. Ancak yerine Batı Türkistan’da Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği’ne bağlı cumhuriyetler kuruldu. Bunlar; Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan, Türkmenistan, Tacikistan ve Azerbaycan’dır. Ayrıca Türk topluluklarının yaşadığı daha küçük bölgelerde, özerk cumhuriyetler veya otonom bölgeler oluşturuldu. Nahçıvan, Tataristan, Başkurdistan, Dağıstan gibi. Bazı Türk bölgeleri de, doğrudan başka bir cumhuriyete bağlandı.

Doğu Türkistan ise, Çin Halk Cumhuriyeti sınırları içinde kaldı. Henüz bağımsızlığına kavuşmayan Doğu Türkistan, Çin Halk Cumhuriyeti içinde Sinkiang Özerk Cumhuriyeti adıyla anılmaktadır.

En batıda, Osmanlı İmparatorluğu ise Birinci Dünya Savaşından sonra parçalandı. 1923 yılında, İstiklal Harbinin ardından yeni Türkiye Cumhuriyeti kuruldu. Türkiye, uzun yıllar Türk Dünyası'nın tek bağımsız Türk ülkesi olarak kaldı. 1974 Barış harekâtının ardından Kuzey Kıbrıs'ta ikinci Türk Cumhuriyeti kurulmuş oldu. Ancak Balkanlarda yer alan Türk bölgeleri hala azınlık konumundadır.

1990 yılında dünyamız tarihinde çok önemli bir değişiklik meydana gelmiştir. Bu değişiklik, Sovyetler Birliği'nin dağılmasıdır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla iki kutuplu “Soğuk Savaş” dönemi sona ermiş, nükleer savaş korkusu ortadan kalmış ve Rusya’ da yeni bir dönem başlamıştır. Bütün bu sonuçların yanında bir önemli sonuç daha vardır ki, bu Türk asıllı toplumları çok yakından ilgilendirmektedir. Orta Asya’ da ve Kafkasya’da Rus işgali altındaki topraklarda yaşayan Türk asıllı topluluklar, Özgürlüklerine kavuşmuşlardır. Soğuk Savaş ve Rus işgali döneminde çeşitli sıkıntılar içinde yaşayan ve kültürleri açısından asimilasyona tabi tutulan bu topluluklar, bugün dünyanın gelişimine uyum gösterme çabası içindedirler.

Sovyetler Birliği'ndeki bağımsızlık hareketlerinin ardından, birbiri peşine Türk Cumhuriyetleri bağımsızlıklarını ilan ettiler. Bağımsız devletler topluluğu içerisinde yeni statüler kazandılar. Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla özgürlüğüne kavuşan Türk asıllı topluluklar içinde özellikle bir tanesi çok eski bir tarihe sahiptir. Bu Türk asıllı topluluk da Kırgızlardır.

Bu çalışmayı hazırlarken birinci bölümde Kırgızistan hakkında genel bilgi, ikinci bölümde Kırgız Türklerinin Tarihçesini, üçüncü bölümde 1917 Bolşevik İhtilali ve Türkistan Türkleri, dördüncü bölümde Kırgızistan'da Sovyet Yönetimi, beşinci bölümde de SSCB'nin dağılması ve Kırgızistan Türk Cumhuriyetinin kuruluşu incelemeye çalışılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

I: KIRGIZ'LAR HAKKINDA GENEL BİLGİ

1. Kırgız Adının Anlamı

Etnik tanımlar ve millet isimleri uzun tarihi seyirlerin sonucunda şekillenmiş ve farklı dönemlerde bu isimler çeşitli değişimlere uğrayarak kullanılmışlardır. Adlarının menşei ve manası hakkında çeşitli görüşler ileri sürülmüş olan Kırgızlar Çin kaynaklarında Ki-ku, Kie-ku, Kie-ko-sse vb. adlar ile zikredilmektedir¹. Kök Türkçe yazılı metinlerde Kırkız, Tibetçe kaynaklarda Gir-kis, şeklinde geçmektedir. Bu adın “Kır” ile “Giz” kelimelerinin birleşmesinden meydana gelmiş, Kır gezer anlamında bir kelime olduğu yanında, kırk ve yüz sayı adlarının birleşmesinden teşekkül ettiği de ileri sürülmüştür².

Kırgız adının ”kırku” olan, yani kırmızı ve yüz kelimelerinden ibaret olduğu da söylenir. Kem ve Orkun adlarının birleşmesinden oluştuğu yolunda da görüşler vardır. Kırgızların, Oğuzlarla olan, irtibatları da dikkat çekilmektedir. Kırgız kelimesinin”Kırk-Oğuz”dan geldiği, Kırgızların Oğuz Han’ın yirmi dört komutanından türediği ve Kırk Çinli kızın oğuz bölgesine gelip, onlarla evlenerek, doğan çocuklarının Kırk Oğuz adıyla anıldığı yolundaki efsaneler mevcuttur. Yine P.A Boodberg 1951 yılında kaleme aldığı bir makalesinde Kırgız’ın “kırk”sayısının çoğulu olduğunu söylemektedir³.

Başka bir kaynağa göre de bu adın niçin verildiği hususunda çeşitli bilgiler bulunmaktadır. Bu bilgiler çoğunlukla nakledenlerin kültürel birikimleri, siyasi ve sosyal kimlikleriyle paralellik arz etmektedir. Dolayısıyla birini teyit edenlerin yanında çelişenlerde bulunmaktadır. Bunlardan bazıları şunlardır;

1. Kırgız, Oğuz han’ın torunlardan biridir. Onun soyundan gelenlere bu ad verilmiştir. Zaten yukarda bu konuya daha detaylı değinmiştik.

¹ İbrahim Kafesoğlu, Türk Milli Kültürü, İstanbul 1994, s.130

² Zeki Velidi Togan, Umumi Türk Tarihine Giriş, İstanbul 1981, s.426.

³ Saadettin Gömeç, Tarihte ve Günümüzde Kırgız Türkleri, Ankara 2002, s.13.

2. Kırgız, Kır-gez' den gelmektedir. Efsaneye göre, eskiden Türklerin Kalaçhan adında bir hakanları varmış. Yiğit, aynı zamanda zalim olan Kalaç han oğlunun kendisine benzemesini kıskanmış ve ona kızmış. Oğlunun yanına kırk kız vererek onu ıssız bir yere göndermiş. Orada onlar çoğalmış ve Kırgızlar meydana gelmiş.
3. Kırgızlar, Usunlardan meydana gelmiştir. Tiyanşan dağlarından (Tanrı dağları)İli ırmağına kadar olan bölgede yaşamışlar. Sonrada Çüy ırmağı çevresinde yaşayan göçebe bir kavim haline gelmişler.
4. Kırgız, kırk-yaz anlamında bir kelimedir. Radlofa göre Manas destanındaki Kırgız, kırk soydan gelmektedir.
5. Her toplumun kutsal bir sayısı vardır. Örneğin Avrupalılar 12'yi, Moğollar 9'u kutsal sayarlar. Türklerde ise kutsal sayı kırktır. Kırgız kelimesi kırka, ız çoğul ekiyle yapılır.
6. Kırgız,kır-guz dan meydana gelmektedir. Eskiler ineğin ilk sütü olan ağıza guz derler. Kırgız ağıla uyuyan anlamına gelmektedir. Nitekim Uygurlarda önceden Dokuz Oğuzlar olarak adlandırılmaktadır.
7. Kırgız, kırk er demektir. Kır, dağların tepelerine geçit yerlerine verilen isimdir. Kırgızlar dağlık yörelerde yaşadığı için bu ad verilmiştir.
8. Kır-gez, kırk kişidir. Bud a Kırgız şekline dönüşmüştür.
9. Kırgız, kral kızdan türemiştir.
10. Buyan hanın dört nikâhlı karısı, kırk da kumaları varmış. Fakat Buyanın hiç oğlu olmamış. Kendisinden oğlan istemesine karşılık Tanrı ona hep kız vermiş. Bu şekilde kırk kızı olmuş. Bu kırk kızdan bugün Kırgız denen millet meydana gelmiş.
11. Kırgız sözü bir anlamda kırk boydur. Güney Sibiryada Yenisey boylarında Türkçe konuşan kırk kadar boydan söz edilmektedir. Kırgız sözünün bir diğer anlamı da yok edilemezdir⁴.

⁴ Mehmet Kırdıroğlu, "Tarihi Kaynaklarda Kırgız Adı ve Anlamı", Türk Dünyası Araştırmaları, S.159, Kasım-Aralık 2005, s.207-216.

2. Kırgızistan Türk Cumhuriyetinin Coğrafi Konumu

Yüzölçümü ve nüfusu bakımından Orta Asya'nın en küçük devletlerinden olan Kırgızistan komşularının hepsiyle ortalama 1000 km uzunlukta sınıra sahiptir. %95'i dağlarla kaplı olan ülke hem tarım hem de sınırları koruma açısından ciddi sorunlarla baş etmek zorundadır. Doğal kaynakların eksikliğinin oluşturduğu zayıf ekonomisi, etnik, bölgesel ve kültürel açıdan parçalanmış toplumsal yapısı ve bölgesel istikrarsızlık merkezlerinin yanı başındaki konumu, Kırgızistan'ın sorunlarını çözmede zorlanmasına ve dış müdahalelere açık durma gelmesine neden olmaktadır. Ülke doğal zenginliklerden mahrum olmasına rağmen, bölgenin demokrasi zengini olarak değerlendiriliyorsa da, mevcut yönetim miras kalmış iç bölünmüşlüğü daha da derinleştirmektedir. Ulaşım ve iletişim eksikliğinin farklı toplumsal içerik ve gelişim süreçlerine neden olduğu kuzey ve güney bölgeleri arasındaki çeşitlilik sorunlara neden olmaktadır. Bu durumlarda Kırgız Cumhuriyeti'nin yardımına başvuracağı ve bu ülkeyi etkileyecek konumda bulunan devletler Çin, Özbekistan ve Rusya olmaktadır. Bu ülkeler arasında ortak çıkarlar ve kültürel bağlar eski ekonomi ve güvenlik kurumlarıyla birleşerek Rusya'yı Kırgızistan'ın ilk tercihi yapmaktadır⁵.

Kırgızistan'ın kuzeyinde Kazakistan, güneydoğu ve doğusunda Çin Halk Cumhuriyeti, batısında Özbekistan, güneybatısında Tacikistan bulunmakta olup sınırlarının toplam uzunluğu 3878 km.dir. Çin Halk Cumhuriyeti ile 858 km, Kazakistan ile 1051 km, Tacikistan ile 870 km Özbekistan ile 1095 km.dir⁶.

Bugünkü yüzölçümü 198.500 km, nüfusu 4,5 milyon ve başkenti Bişkek'tir. 70 derece-80 derece Doğu enlemi ile 43 derece -24 dakika, 39 derece-37 dakika Kuzey arzi arasında bulunan Kırgızistan, Orta Asya'nın Kuzey Doğu köşesindeki dağlık bölgede kurulmuş bir Müslüman Türk Cumhuriyetidir. Kuzeyinde ili ötesi Ala-Tavı, Küngey, Kırgız Dağları sırtları ve daha ötede, Batı'ya doğru Çu Nehri, Batı'da Tanrı dağlarının Güney Batı kısımları, Güney'de ili ötesi dağ sırtları, Doğu'da Tanrı Dağlarının orta kısmı ve Güney Doğu'da Kaşgar ve Kök-şal dağları ile sınırlanır. Tanrı dağları

⁵ Elnur Soltan, "Rusya ve Kırgızistan", Avrasya Dosyası, S.4, Ankara 2001-2002, s. 178-180.

⁶ Saadettin Gömeç, Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi, Ankara 1999, s.123-125; <http://www.manas.kg/index>

eteklerinin bir kısmını teşkil eden Çu ve Talas nehirleri vadileri ile Fergana vadisi buraya dâhildir⁷.

Ülkede yüzlerce ırmağın oluşturduğu 3000'e yakın göl mevcut olup, en büyük ve en derini Issık Gölü'dür. Bunun dışında Son Gölü, Narin Gölü ülkenin önemli gölleri arasındadır⁸.

Ülkede 1582 nehir bulunmaktadır. Bunlardan üçü 200km'den daha uzun, 27'si 100-200 km uzunluğunda, 10 nehir ise 100km uzunluğundadır. Yüksek dağlardan çıkan düzensiz ve yüksek akış hızına sahip olan nehirler ulaşım elverişli değildir. Elektrik enerjisi üretiminde kullanılan nehirler Narin (Sır Derya), Tar, Kurşab, Talas, Alay, Çuy, Kızılsu başlıca nehirleridir⁹.

Ülkenin başlıca yer altı zenginliklerini kömür, ham petrol, doğal gaz, ham çelik, civa, antimon, çinko, kalay ve tungsten teşkil etmektedir. Akarsular üzerinde kurulan sayısız hidro-elektrik santrallerinden elde edilen enerji 175 milyar kilovat saattir ki Kırgızistan bunun önemli bir kısmını komşu ülkelere satmaktadır¹⁰.

3. İklimi

Kırgızistan karasal iklime sahiptir. Deniz seviyesinden yüksekliği 2000-2500 m arasındadır. Kış mevsimindeki hava sıcaklıkları özellikle dağlar ve dağ vadilerinde oldukça düşüktür. Dağlık bölgelerde kış aylarında sıcaklık -40 C'ye kadar düşebilmektedir. Yaz aylarında ise özellikle güney bölgelerde sıcaklık 40 C'ye ulaşmaktadır. Başkent Bişkek'in ise yıllık sıcaklık ortalaması 2 C'dir. Kırgızistan'da yılın yaklaşık 240 günü güneşlidir. Kırgızistan yılda ortalama 450 mm yağış almaktadır.

⁷ Mehmet Saray, Kırgız Türkleri Tarihi, İstanbul 1993, s.7-8; Nermin Güler, "Kırgızistan Ülke Profili", Avrasya Dosyası, Ankara 2001, s. 21-22; Tınçtıkbek Çorotegin, "Kırgızistan Cumhuriyeti", Genel Türk Tarihi Ansiklopedisi, C. 19, Ankara 2002, s. 219-220.

⁸ Ramazan Özey, Tabiatı, İnsanı ve İktisadı ile Türk Dünyası, İstanbul 1996, s.122-123; <http://www.manas.kg/index>.

⁹ <http://www.manas.kg/index>

¹⁰ Mehmet Saray, a.g.e., s.7-8.

Yıllık nem miktarı yüksekliğe bağlıdır 100 ile 1000 mm arasında değişir. Genellikle 300-600 m arasında seyretmektedir¹¹.

Kırgızistan tam bir kara iklimine sahip olduğu için yağış yönünden oldukça fakirdir. Dağlara yağın karların erimesi ile oluşan ırmaklar ve akarsular, irili ufaklı göller meydana getirir. Bunların tamamı mevcut vadileri sulamaya kâfi gelmektedir. Bitki örtüsü de iklim ve coğrafi yapıya göre çok değişkendir. Kırgızistan'ın %6'sı ormanlarla kaplıdır. 2000 m ile 3200 m. arasında çeşitli bitki türlerine rastlanır. Bunlar ormanlar, otlar ve çalılıklardır¹².

4. Nüfusu

Kırgız Cumhuriyetinin bugün nüfusu 5,18 milyondur. Diğer Türk Cumhuriyetlerinde olduğu gibi çarlık ve Sovyet dönemlerinde Kırgızistan'ın en verimli topraklarına Rus göçmenleri iskân edilmiştir. Bu sebepten bugün Kırgızistan'da da önemli sayıda Rus nüfus bulunmaktadır. 250 bin civarındaki Ukraynalılarla, Almanları da ilave ettiğimiz zaman 1.250.000 civarında Rus nüfusu Kırgızistan'da görülmektedir. Yine son üç yılda 160 bin Rus'un Rusya federasyonuna göç ettiği belirtilmektedir. Kırgız Türkleri diğer Türk grupları ile birlikte ülke nüfusunun üçte ikisini (2/3) teşkil etmektedir. Ülke nüfusunun 800 bine yakını da öteki Türk boyları teşkil etmektedir. Diğer Türk Cumhuriyetlerinde, Doğu Türkistan'da ve Afganistan'da iki milyonu aşkın Kırgızistan Türk'ü yaşamaktadır. Bu sebepten bugün yeryüzünde 4,5 milyon Kırgız Türk'ünün yaşadığı anlaşılmaktadır¹³.

Kırgızistan'ın nüfus yapısı (1991 tahmini)

Toplam nüfus → 4.650.420 → %100

Kırgız Türkler → 2.310.304 → %50

Ruslar → 1.090.137 → %23

Özbek Türkleri → 676,190 → %12

Ukraynalılar → 130,215 → %3,1

Almanlar → 119,300 → %2,9

¹¹ Nermin Güler, a.g.m., s.21-22; <http://www.manas.kg/index>

¹² Mehmet Saray, a.g.e., s.7-8.

¹³ Mehmet Saray, a.g.e., s.10.

Tatar Türkleri → 100,210 → %2
Uygur Türkleri → 40.000 → %0,8
Kazak Türkleri → 40,000 → %0,8
Diğerleri → 240,000 → %4,8

Nüfus artış hızının 1987 ölçümlerine göre %1.8 nüfus yoğunluğunun da km2 başına 22 olduğu tespit edilmiştir. Kırgızistan'da nüfusun %38'i kentlerde %62'si kırsal kesimde yaşamaktadır¹⁴.

Kırgız Cumhuriyetinin 1. Milli nüfus sayımı 24 Mart - 1 Nisan 1999 tarihleri arasında yapılmıştır. Bu sayımın sonuçlarına göre Kırgızistan'ın nüfusu 4.822.9 bin olarak hesaplanmıştır. Nüfusun 2.380.4 binini erkekler, 2.442.5 binini kadınlar oluşturmaktadır. Kırgızistan nüfusunun 1.678.6 bini kentlerde, 3.144.3 bini ise kırsal bölgelerde yaşamaktadır. 1999 yılında yapılan nüfus sayımına göre Kırgız nüfusu 1989 yılında yapılan bir önceki nüfus sayımına göre %13,3 artış göstermiştir. Kırgızistan nüfusunun ortalama yaşı 26,2'dir. Yaş ortalaması kadınlarda 27,2, erkeklerde ise 25,2'dir. Ülkede 80 civarında etnik grubun varlığından söz edilmektedir. Ülkede genel nüfusun %64,9'unu Kırgızlar oluşturmaktadır¹⁵.

Genel nüfusu 5.000.000 (Ağustos 2002)'dir. BDT 'deki Kırgızların %88,54 Kırgızistan 'da, kalanları ise Özbekistan'da ve Tacikistan' da yaşamaktadır. Nüfusun yaşlara göre dağılımında ise %49 erkek, %51 kadındır¹⁶.

0-14 yaş → %34,4
15-64 yaş → %59,4
65 yaş ve üstü → %6,2
Nüfus artış oranı → %1.45
Doğum oranı → %0,26
Ölüm oranı → %0,0
Ortalama yaşam süresi → 63,5 (Erkek 59, Kadın 67)

¹⁴ Kırgızcan Dergisi, Ocak 1994, s.5-6.

¹⁵ Tınçtıkbek Çorotegin, a.g.m., s.230.

¹⁶ <http://www.manas.kg/index>

5. Kırgızların İdari Yapısı

Ülke başkent ve yedi idari bölge (eyalet benzeri – oblast)' ye ayrılmıştır. Başkent Bişkek'e özel bir statü verilmiştir. Oblastlar ve içindeki şehirler şöyledir¹⁷;

- Başkent: Bişkek
- Fergana: Ülke nüfusunun %42'sini barındıran bu vadinin pamuk, ziraat ve hayvan üretiminde de başta geldiği bilinmektedir.
- Çuy ve Kemin vadileri ile Ala-Tov etekleri: Bu bölge de ziraat, tütün ve hayvan üretiminde önde gelir.
- Talas vadisi: Ziraat, türün ve hayvan beslemede önde gelen bölgelerden biridir.
- Issık-Köl havzası: Hayvan besleme, afyon ve hardal yetiştirmede önemli bir merkezdir. Tanrı Dağları (Tiyan-Şan) bölgesi hayvancılıkta ve ziraatçılıkta ileri gitmiştir.

¹⁷ Mehmet Saray, a.g.e., s.7-8; <http://www.manas.kg/index>.

İKİNCİ BÖLÜM

II: KIRGIZ TÜRKLERİNİN TARİHÇESİ

1. Göktürkler ve Uygurlar Devrinde Kırgızlar

M.S. 6. yy.'dan itibaren netleşen tarihi verilere göre Kırgızlar M.S. 557 yılında Kök Türk devletinin hâkimiyetine girmiş ve yaklaşık bir asır boyunca Kök Türk idaresinde yaşamışlardır¹⁸.

Mo-kan Kağan idaresindeki Kök Türklerin hâkimiyetine giren Kırgızlar, kağanlığa vergi vermek şartıyla serbesttiler. Çok keskin ve kaliteli silahlar yapan Kırgızların bir bölümü ziraatla meşgul oluyordu. Onlar Kök-Türk hakanlığının silahlarını, çeşitli ev eşyalarını ve hayvan yemlerini de temin ediyorlardı. 630 yılında İl Kağanın idaresindeki Kök-Türkler, Çinliler tarafından mağlup edildikten sonra, Çin İmparatorluğu durumunu öğrenmek için Kırgız bölgesine bir elçi gönderdi. Kırgızların da Çin'in Tang sülalesine elçi gönderdiği bir sırada Köl Belg Kağan Kırgız bölgesini zapt etti. Kök Türklerin fetret devrinde Çin'e bağlanarak faaliyet gösterme çabasında oldukları, hatta bir ara Sir-Tarduşların tabiyetine de girdikleri, kendilerine Sir-Tarduşların Yin Çü Bilge Kağanı tarafından İl-Teber tayin edildiği, Kırgız İl-Teberlerinin Çin'e de gittikleri biliniyor. Bu dönemde Bars-Beg adlı birinin Kırgızların Kağanı ilan edilmiştir. Onun Inançu alp Bilge unvanına da sahip olduğu söylenmektedir. Kırgızlar o dönemin en iyi silahlanmış askeri gücüne sahiptirler. Tam teçhizatlı atlı birlikleri vardı. Bars Beg, Bilge'nin kız kardeşiyle evlendirilerek bir yakınlaşma tesis edildi. Ancak daha sonra Bars-Beg'de Kök Türk kağanlığına karşı ayaklandığı ve öldürüldüğü görülmektedir. 709 yılında Kırgızlar bir Türk boyu olan Çiklerle işbirliği yaparak Kök Türklere isyan etmişlerse de 710 yılında tekrar itaat altına alınmışlardır. Bundan sonra Kırgızlar Kök Türk kağanlığına hep sadık kalmışlar ve hatta Köl Tiginin yog merasimine onlar da temsilci gönderdiler¹⁹.

¹⁸ Feyzullah Budak, Kırgızistan, Ankara 1997, s. 12-13; Mehmet Saray, a.g.e., s. 16-19.

¹⁹ Saadettin Gömeç, a.g.e., s. 19-27.

II. Göktürk Devletinin (732-744) dağılmaya başladığı devirlerde Göktürklerin, Kırgızların başlarına bela olmalarından çekindikleri için yeni kurulmakta olan Uygur Hakanlığına bağlandıkları görülmektedir. Bu durumdan Kırgızlar oldukça rahatsız olmuşlardır. Bunun sebebi Uygur Hakanlığının kendilerinden ağır vergi talep etmeleridir²⁰.

Uygur Hakanlığının (745-840) idaresini kabul etmeyerek, uzun yıllar boyunca Uygurlarla mücadele etmiş ve 9. asrın başlarında Uygurlarla yapılan bir savaşta büyük kayıplar vermelerine rağmen 838 yılında Uygur kağanını öldürerek Uygurların kuzey kısmını işgal etmek suretiyle asırlardan sonra ilk defa merkezi Ötüken olmak üzere bir Türk devletinin idaresini ele almışlardır. Kırgız İşgali yaklaşık bir asır sürmüş ve ikinci bağımsız Kırgız devleti süresince onların kültürel alanda yeniden derlenip toparlanmalarına, Köktürk ve Uygur kardeşlerin yazı dilini kullanarak kendi kitabelerini diktirmelerine vesile olmuştur²¹.

Ancak bu kitabeler Çin sınırları içinde olduğu için bulunma ihtimali çok zayıftır. Çünkü Çin hükümeti Türk kültür tarihinin pek çok önemli eserlerinin gömülü bulunduğu bölgelerde kazı yapılmasına izin vermemektedir²².

Uygur hakanlığı yıkıldıktan sonra, Uygurları bir araya getirmeye çalıştılar. Kırgızlar Uygurları Kuzey Çin bölgesine geri götürmek için bu bölgeye akınlar yaptılar. Burada araştırmacıları şaşırtan önemli bir husus vardı. Bu da Kırgızların Moğolistan veya Ötüken diye bildiğimiz Kutlu Türk topraklarına neden önem vermedikleridir. Çünkü Orkun vadisi sadece hayvancılık yapmaya müsait bir yer değildi, aynı zamanda Çin ile iktisadi münasebetler kurma noktasıydı. Ancak Kırgızlarda Uygurlar gibi, Çin adına başka kavimlerle savaştılar. Kırgızların Tang sülalesiyle olan iyi ilişkileri, onların 907 yılında yıkılmalarına kadar devam etti. Ötükendeki Uygur hâkimiyetine son veren Kırgızlar, Kögmen ve Songa-Yış`ın kuzey bölgelerinde yaşıyorlardı. Yani bugünkü Hakasların yurdunda bulunuyorlardı²³.

²⁰ Mehmet Saray, a.g.e., s. 16-17.

²¹ Feyzullah Budak, a.g.e., s. 13.

²² Mehmet Saray, a.g.e., s. 16-17.

²³ Saadettin Gömeç, a.g.e., s. 19-27.

2. Moğollar Devrinde Kırgızlar

920 yılında Çin ordusu önce Göktürk ülkesini, sonra Moğolistan'ı işgal etmiştir. Kırgızlarda Çin saldırılarından nasibini almış, kurdukları devlet yıkılınca daha batıya bugünkü Kırgızistan'a doğru çekilmişlerdir.

12. yüzyılın başlarından itibaren Kırgızlar Cengiz Han yönetimindeki Moğolların hâkimiyeti altına girmiştir. 1217 yılında Moğol yönetimine karşı başlattıkları isyan kanlı bir şekilde bastırılmasından sonra Kırgızlar 14. asrın sonuna kadar Moğol hâkimiyeti altında kalmıştır²⁴.

Kırgız Türkleri 1399 yılında Moğollara karşı yeniden isyan etmişler, bu sefer yanlarında müttefik olarak Oyratlar bulunmuştur. Bu isyan başarıyla sonuçlanmış ve Kırgız Türkleri yeniden istiklallerine kavuşmuşlardır. Ancak o döneminde Orta Asya'da müstakil bir devlet olarak kalmak oldukça zorlaştığından, daha büyük bir tehlike ortaya çıkmış ve Cengiz Han İmparatorluğunun varisliğini yüklenen Timur Kırgızistan'ı işgal ederek Kırgız Türklerini hâkimiyeti altına almıştır. 1425 yılından itibaren Ebul Hayr tarafından Özbek Devleti kurulunca, Kırgızlara karşı başlayan hücumlara karşılık vermekte yetersiz kalınmış bu sebeple Kırgızlar Kazakistan bozkırlarına çekilip burayı kendilerine vatan edinmişlerdir. Geride kalan Kırgız Türkleri de Rus ve Moğol işgallerinden korktukları için 1700 yılında Hokand Devleti'nin hâkimiyetini gönüllü olarak kabul etmişlerdir²⁵.

XVIII. asrın başlarına doğru bölgeyi işgal eden Ruslar, gözlerini Kazakistan'a dikmişler, Cengiz Han'ın istila hareketlerini gölgede bırakırcasına Kazak ve Kırgız bozkırlarını işgal etmişlerdir. Bu hareket aynı zamanda bir yağmacılık ve katliam hareketi olmuş ve kısa zamanda Kazakistan'da yoğunlaşmıştır.

Aslında Kalmuk yağmasıyla durum daha değişik boyut kazanmış, bunun üzerine halkın itiraz etmesine rağmen Küçük Ordu Han'ı Ebul Hayr Kalmuklara karşı

²⁴ Feyzullah Budak, a.g.e, s. 14-15.

²⁵ Mehmet Saray, a.g.e., s. 16-19.

Ruslardan yardım istemiştir. Ruslar, Ebul Hayri-un bu isteğini Orenburg askeri kalesinin inşasına izin verilmesi şartıyla kabul etmiştir.

Kurtulmayı ümit eden Ebul Hayr, 1730 yılında Kazakistan’a giren Rus kuvvetlerinin en verimli bölgelerini işgal edip, Rus göçmenlerini yerleştirmeleriyle yapılan hatayı anlamış ise de 1848-1856 yıllarında gerçekleştirdikleri diğer işgaller ile Kazakistan’ın tamamı ile Kırgızistan’ın kuzey-batı bölgelerini kaybetmiştir.

3. Çarlık Rusya Hâkimiyeti Altında Kırgızlar

19. yüzyılın ikinci yarısı ve 20. yüzyılın başında, Kırgız halkı Çarlık yönetimi altında yaşamak zorunda bırakılmıştır. Böylece Kırgız ülkesinin Rus egemenliği altına girmesi, Çarlık Rusya’sının sistemli bir ön hazırlık aşamasından sonra gerçekleşmiştir. Tıpkı Orta Asya’daki diğer ülkeler gibi Kırgızistan’ın Rus egemenliğine alınışında da Rus coğrafyacıların rolü büyük olmuştur. Rus emperyalizmi, Orta Asya’ya doğru yayılma hareketlerine başlamadan önce ve fiilen işgal ettikten sonra, topraksız Rusları ve çiftçilerini nasıl yerleştireceği hakkındaki meseleleri 1850-1860’lı yıllarda gönderdikleri “gezginler” vasıtasıyla planlamışlardır.

İmparatorluk Coğrafya Cemiyeti, Orta Asya ve Kırgız ülkesinin yakından tanınmasında Çarlık Rusya’sına büyük hizmetler verdi. Bu cemiyetin faaliyetlerini doğrudan Savaş Bakanlığı yönlendirmekte idi. Coğrafya Cemiyetinin üyelerinden N. A. Severtsov’un 1865-1868 yıllarında Kırgız ülkesine yaptığı seyahatlerinin ardından Savaş Bakanlığı’na verdiği raporda Türkistan’ı kolonileştirme meselesine ışık tutan ve yol gösteren önemli bilgiler yer alıyordu. 1868-1916 yılları arasındaki sömürü siyaseti, toprak alma, milli baskı ve en sonunda 1916’daki büyük isyanın ardından Kırgızları topraklarından sürme planları ortaya konuluyordu.

Ancak Kırgız ülkesinin Çarlık Rusya’sının bir sömürgesi haline dönüştürülmesi gerçeğine rağmen, Sovyet Bolşevik literatüründe ‘Kırgızistan’daki Rusya sömürü dönemi’ Rus burjuvazisi ve Sovyet savunuculuğu bakış açısından ele alındı. Sovyet literatürü kendi (Rus) sömürüsünü “ilerici”, “insancıl” olarak görüyor ve diğer kapitalist ülkelerin sömürüsünü “gerici” ilan ediyordu.

3.1. Hokand Hanlığının Kuruluşu ve Kırgızların Hanlıktaki Faaliyetleri

Hokand Hanlığı 18. Yüzyılın başlarında Buhara Emirliğinden ayrılarak Fergana Vadisinde bağımsız devletin kurulmasıyla başlar²⁶. Hokand'ın kurucusu Özbek Şahruh Bey idi. Hanlığın halkı Özbek, Kırgız, Kıpçak ve Taciklerden oluşuyordu. Hokand Hanlığı Kırgız boylarını kendi topraklarına dahil etse²⁷ bile, vergi ve asker hizmeti dışında Kırgızların siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel hayatını değiştirecek girişimlerde bulunmadı²⁸.

Hokand Hanlığı Kırgızistan'da sağlam idari yönetim sistemini kuramadı. Hokand yöneticileri Kırgız beyleri ile ittifak kuruyorlar, ancak Kırgızların bağımsızlıklarına dokunmuyorlardı. Hokand Hanlığı bütün Türkistan topraklarına sahipti ve Türkistan halklarını içine alıyordu. Bu yüzden Hokand Hanlığında yaşayan halklar hanlığın siyasi işlerine aktif katılıyorlardı. Hanlığın iktidar paylaşımında Kırgızlara binbaşı, amir leşker, atalık, naib, inak²⁹ gibi unvanlar veriliyordu. Hokand Hanlığı, Kırgızlar ile ilişkileri sağlam tutmak için Kırgızların tesirli insanları ile dünür ve akraba olmaya özen gösteriyorlardı.

Madali Han'dan sonra tahta geçen Şerali Han (1842-1845) çocukluğunu Çatkal ve Talas gibi Kırgızların topraklarında geçirmişti. Onun anası ve iki eşi de Kırgız'dı. Şerali Han'ın zamanında Kırgızların rolü büyümüş ve başvezirliği Alimbek Datka (1838-1862), binbaşılığı Nüzüp (1842-1844), Kasım (1853-1856), atalık görevini Alımkul (1863-1865), naipliği³⁰ Atabek, inaklığı³¹ Şerali, eşik ağalığını Kızır Biy gibi Kırgızlar yapmıştı. Bunun dışında Kırgızların önde gelenlerine parvanacı³², datka³³,

²⁶ P.P. İvanov, Vosstanie Kitay kıpçakov v buharskom Hanstve, Moskva Leningrad 1937, s.5; P.P. İvanov, Očerki po İstorii Sredney Azii, Moskva. 1958, s.9.

²⁷ V.M.Ploskih, Kırgızı i Kokandskoe Hanstvo, Frunze 1977, s.88, 98, 106.

²⁸ C.M. Malabaev, Kırgız Mamleketinin Tarihi, Bişkek 1999, s.81.

²⁹ Kırgız SSR Tarihi, I. Kitap, Frunze 1973, s.264; İstoriya Gosudarstva i Prava Uzbekistana, I. Kitap, Taşkent 1969, s.80.

³⁰ Naip: Piyade ve topun komutanı.

³¹ Inak: Süvari komutanı.

³² Parvanacı: Buhara ve Hokand Hanlıklarında handan sonraki ve en yüksek makam.

³³ Datka: 1) Buhara ve Hive Hanlıklarındaki makam derecesi. 2) Hokand Hanlığındaki büyük beğlerin üstlerine verilen askeri unvan.

pansat³⁴ gibi yüksek dereceler uygun görülmüş ve bunlara büyük saygı gösterilmişti. Sonuç olarak Kırgızların Hokand Hanlığında etkili yeri vardı.

Bugu boyundan sonra Rum İmparatorluğu bütün Kuzey Kırgızistan'ı alma planlarıyla harekete başladı. İlk adım olarak Çüy, Narın, Talas bölgelerindeki Hokand setlerini ele geçirmeyi düşündü. Bu planı gerçekleştirmek için 1859'da Kazakların Ulu Cüz'ü ile Kuzey Kırgızistan'ın ortasındaki sınırına Kastek savunma hattını kurdular.

Ağustos 1860'ta Albay Simmerman yönetimindeki Rus askerleri Tokmok setini kuşatarak, top atışına tuttu. Ruslar 27 Ağustos'ta Tokmok'u aldılar. Çok geçmeden 4 Eylül'de de Bişkek alındı. Bu savaşta Ruslara karşı olmalarına rağmen Çüy Kırgızları açık savaştan çekindi ve dağlara göç ettiler. Kırgızların bu tutumundan dolayı Sibiry Genel Valisi Simmerman'a yazdığı talimatında Kırgızların boy başkanları Ümötaalı, Törögeldi ve Cantay'ı tutuklamasını istedi. Fakat Cantay, zamanında Ruslarla arası iyi olan Şabdan'ı Simmerman'a göndererek kurtulmasını bildi³⁵.

Ekim 1860'ta Hokand Hanlığının askerleri Rusların Uzun Ağaç'taki kampını kuşattığında, Çüy Vadisinin Kırgızları da Ruslara karşı savaştı. Fakat bu savaşta yenilgiye uğradılar. 1861'de Tokmok ve Bişkek setleri Hokand Hanlığına geçti ve savunma hattı tekrar düzeltildi³⁶.

Çüy Vadisi Kırgızlarının 1862'de Kazak ve Hokand Hanlığı ile olan anlaşmazlıklarını fırsat bilen Rusya, tekrar Çüy ve Kemin'e sefer düzenledi. 13 Ekim 1862'de Bişkek'i Rus bölükleri kuşattı ve Hokand askerleri ile savaştı³⁷. 26 Aralık'ta Bişkek hattını Ruslar ele geçirdi. Aynı yıl Ruslar Bişkek ve Tokmok şehrine hakim oldular. Mayıs 1863'te Kurtka ve Cumgal'daki Hokand askerlerini savaştan ele geçirdiler. Gönüllü olarak Rus tabiiyetine geçmeyen Kırgız boy liderlerine ve batırlarına Rus sömürücüleri güç kullandı, tasfiye uyguladı, hapse attı. Örneğin, Bugu boyunun batırı Balbay Ruslarla çatışmaya girerek başını eğmedi ve Çin'e kaçtı. Fakat Ruslar

³⁴ Pansat: Orta Asya'daki Buhara ve Hokand Hanlıklarında beş yüz asker başkanı. Tacik dilindeki 'beş yüz' sözünden alınmıştır

³⁵ A. Asankanov vd, Kırgız Respublikasının Tarihi, Bişkek 2000, s.169.

³⁶ T. Ömürbektegin, T. Çorotegin, Tündük Kırgızstandın Orusiyaga Karatılışı, Bişkek 1992, s.15.

³⁷ C. M. Malabaev, a.g.e., s.90-91.

Balbay'ı tuzağa düşürerek yakaladılar ve Alma Ata'da hapiste işkence ederek öldürdüler. Sarbağış'ın tanınmış manabı Adıl Ruslara karşı mücadeleye hazırlık yaparken 1857'de Rus sömürgeciler tarafından tutsak edildi ve Alma Ata'da hapiste yatarken zehirlenerek öldürüldü. Birlikten yoksun Kırgızlar Rusya tabiiyetine girmekten başka çare bulamadılar. Rus askerleri 1863'te Issık-Kölün kıyısında ilk kez kışı geçirdi ve Kırgızistan'ın kuzeyinde Rusların iktidarı oluştu. Sonuç olarak 1855-1867 yıllarında Kırgızistan'ın kuzeyinde yaşayan Kırgız boyları bir bir Rusya tarafından ele geçirildi.

3.2. Hokand Hanlığının Ruslarla Mücadelesi ve Kırgızlar

19. yüzyılın 60'lı yıllarından itibaren Hokand Hanlığının çoğu topraklarını Rus İmparatorluğu almaya başladı. 1865'te Taşkent'i³⁸ alan Rus İmparatorluğu, Türkistan bölgesini oluşturdu ve 1867'de Türkistan Valiliğini kurdu. Bu Genel Valiliğe çarın yakın adamı General Von Kaufman atandı. Von Kaufman Hokand Hanlığına seferleri güçlendirdi. Rusya'nın baskın amaçlı seferleri Kudayar Han'ın gücünü zayıflattı. 1868'de Hocent şehrini basıp alan³⁹ Von Kaufman, Kudayar Han ile yeni anlaşma yaptı. Bu anlaşmadan sonra Hokand Hanlığına ait olarak sadece Fergana Vadisi, Pamir, Alay'daki Kırgız göçebeleri kaldı. Bu durum Hanlığın topraklarının küçülmesi vergi girdilerin de azalması demektir. Hazineyi doldurmak için Kudayar Han vergileri çoğalttı⁴⁰. Kudayar Han eskiden Buhara Hanlığına dayanarak işlerini yürütürken, bundan sonra Taşkent'teki Von Kaufman'dan destek alarak iktidarını yürütmeye başladı.

Ancak Rus İmparatorluğu ile Kudayar Hanın yakınlığı İslam dinine çok bağlı halkın memnuniyetsizliğini doğurdu. Eskiden Hanlığın iktidarına yakın olan Kırgızlar, 1860'lı yılların sonlarından başlayarak uzaklaştırılmaya başlandılar. Bu durum Kırgızların memnuniyetsizliğini arttırdı. Bunun gibi sebepler Hanlığa bağlı halkların Kudayar Hanın iktidarına karşı başkaldırmasını hızlandırdı.

³⁸ M. Niyaz, Sanat Diga Rastar, Bişkek 1993, s.18-65.

³⁹ N. A. Halfin, Prisoedinenie Sredney Azii k Rossii, Moskva 1965, s.182-194.

⁴⁰ R. N. Nabiev, İz İstorii Kokandskogo Nanstva, Taşkent 1973, s.270.

Kudayar Hanın iktidarına karşı isyanlar 1873'te dağlarda yaşayan Kırgızlar da güç aldı. Vergi ödemekten vazgeçen Kırgızlar Hanın askerlerini ve vergi toplayan adamlarını (zeketçilerini) öldürdü. Kudayar Han asker gönderip isyanı acımasızca bastırdı. İsyanın lideri Mamır Mergen dağlara kaçarak gizlendi. Fakat sonraki yıl onu Ruslar esir alıp, hapse attılar.

1874'te Kudayar Hana karşı isyan yeniden güçlendi. İsyanın başına bu sefer Kırgızların Boston boyundan çıkan Moldo İshak geçti. Halk sıradan insanın peşinden gitmeyeceği için ona Alim Hanın torunu Polat Han diye isim verdiler⁴¹. Kırgız, Kıpçak, Tacik ve Özbekler'den oluşan isyan hareketi 1875'te tekrar alevlendi. Kudayar Han, Hokand Hanlığını terk ederek Ruslara sığınmak zorunda kaldı. Onun yerine oğlu Nasreddinbek'i tahta getirdiler. Fakat halk isyana devam etti. Böylece Kırgızlar ekonomik ve sosyal yönden Kudayar'a karşı başlatılmış olan isyanda yerini almış oldu.

3.3. Rusların Hokand Hanlığını Ele Geçirmesi ve Rus Hâkimiyeti

1875 yılından itibaren Rus istidarı Fergana'ya bir an önce sahip olmak için saldırılarını güçlendirdi⁴². Rus İmparatorluğu Hokand Hanlığındaki halk isyanını bastırma bahanesiyle Hokand topraklarını tamamen ele geçirmeyi amaçlıyordu. Rus İmparatorluğu Hokand Hanlığına açıkça halk isyanına karşı destek verdi ve hatta silah yardımında bulundu⁴³. Diğer taraftan Rusya savaş hazırlıklarını yaptı. Taşkent'te ve diğer yerlerde yaşayan Rusları silahlandırdı. Von Kaufman, "Meseleyi barış yolu ile çözme hareketim başarısız oldu" gerekçesiyle, silahlı güçleri kullanmaya başladı. İsyan eden halk hem Ruslara, hem Hokand Hanlığına karşı savaşıyordu. Mücadele eden halk kafirlere karşı gaza ilan etti⁴⁴. Beş bin askere sahip olan halk 12 Ağustos'ta Mahram Kalesinde şiddetli bir savaş verdi. Silah bakımından yetersiz olan halk iki günlük savaştan sonra büyük kayıplar vererek geri çekilmek zorunda kaldı. 29 Ağustos'ta Ruslar başkent Hokand'a girdiler. Nasreddin Han, Von Kaufman'ın bütün isteklerini içeren anlaşmayı imzaladı. Fakat halk isyana devam ediyordu. Polat Han'ı tekrar başa

⁴¹ T. Kenensariyev, Asan Uulu İsak-Polothan, Oş 1998, s.48.

⁴² C. M. Malabaev, a.g.e., s.90-91.

⁴³ V. Ploskih, vd., İstoriya Kırgızov i Kırgızstana, Bişkek 2000, s.165.

⁴⁴ T. Koyçuev, V. Mokrinin, V. Ploskih, Kırgızı i İh Predki, Bişkek 1994, s.49.

geçirmek isteyen Özbek, Kırgız ve Kıpçaklar Nasreddinbek Han'ı Hokand'dan kovdular. O, 60 adamı ile Ruslara sığındı. Bundan faydalanan Rus İmparatorluğu Hokand Hanlığı'na karşı seferleri çoğalttı⁴⁵. Yerli halk Polat Han'ın başkanlığı altında Rus istilacılarına karşı büyük bir cesaretle savaştı. En büyük savaş Andican ile Asake'nin yanında gerçekleşti. 1876 Ocak'ta Andican şehrine 30 bin insan toplandı ve savunmaya hazırlık yapıldı. 8 Ocak'ta Rus askerleri şehre topla ateş etmeye başladı. 20 bine yakın insan top atışları yüzünden şehrin kalıntıları altında kalarak can verdi. Güçlü direnişe rağmen savunucular geri çekilmek zorunda kaldı. Kanın çok döküldüğü bu savaştan sonra Hokand Hanlığının hayatı Rus İmparatorluğuna bağlı kalarak devam etti. 7 Şubat'ta Hokand şehri ikinci kez Ruslar tarafından alındı. Böylece 19 Şubat 1876'da Hokand Hanlığına tamamen son verildi.

Bundan sonra Hokand Hanlığı Ruslar tarafından Fergana bölgesi diye adlandırılmaya başlandı ve Rus hâkimiyeti yerleşti. Yeni Fergana bölgesinin valisi olarak General Skobelev atandı. Hokand Hanlığının Alay bölgesi dışında bütün toprakları Rus askerlerinin kontrolü altına girmiş oldu.

1876 Şubat'ında Türkistan Valisi General Kolpakovskiy, Hokand'ın bütün yerleşik ve göçebe halklarını Rusya'nın tabiiyetine geçirdi ve eskiden Hokand Hanlığına bağlı toprakları Rusya'yla birleştirmiş oldu. Bununla Kırgızlar, Hokand Hanlığından kurtulmuş oldu, ancak yeni istilacıların baskısı altında kalarak Rus İmparatorluğunun hâkimiyeti altına düştüler.

Rus istilacılarına karşı Kırgızların savaşı 1876 Ağustos aylarına kadar devam etti. Bu savaşın başında Kurmancan Datka ve onun oğulları bulunuyordu. Bu savaşa 1876 yaz aylarında Ruslar tarafından son verildi. Ruslar, Pamir bölgesindeki Kırgızları ise 1894 Nisan ayında ele geçirdiler. Bu aşamada Kırgızları hâkimiyetlerine almak için 40 yıl uğraşmak zorunda kaldılar⁴⁶.

⁴⁵ V. M. Ploskih, a.g.e., s.314-315.

⁴⁶ T. K. Çorotegin, K. S. Moldokasimov, Kırgızdardın Cana Kırgızstandın Kısaça Tarihi, Bişkek 2000, s.95.

Sonuç olarak Rus İmparatorluğunun Orta Asya sömürü siyaseti iki aşamada gerçekleştirildi. Birincisi (1857-1863) Orta Asya'nın her tarafından keşfi ve ekonomik ve siyasi bağlantıları kurmakla yürütüldü. İkinci aşamada ise Rus iktidarının zorbalığı sonunda 19. yüzyılın sonuna kadar Orta Asya'daki hâkimiyet silahlı güç ile boyun eğdirilmiş oldu. Bu da yetmedi Rus hâkimiyeti, Fergana bölgesini Hokand, Margalan, Andican, Namangan, Oş, İsfara ve Çust, aynı şekilde Güney Kırgızlarının çoğunun yaşadığı Oş ise Gülçö, Kiçi Alay, Nookat, Özgön kısımlarına bölündü⁴⁷.

Şüphesiz Orta Asya ve Kırgızistan'ın Rusya'ya boyun eğmesinin olumlu ve olumsuz yönleri görülmüştür. Nitekim Hokand Hanlığı hâkim olduğu halkın hayatını etkilemeden ve değişiklikler getiremeden feodal bir ülke olarak kötülenmiş ve Çarlık Rusya'sının getirdiği yenilikler çok büyük zararlar vermiştir. Örneğin, eskiden beri bir bölgede beraber yaşayan Kırgız halkını parçalamış, farklı konumlara dahil etmiş ve Doğu Türkistan'daki eski zamanlardan beri bir arada olan akrabalarından ayırmışlardır⁴⁸.

1860-1882 yıllarında Rusya ile Çin arasında gerçekleşmiş olan “Pekin Anlaşması”, “Batı Kuzey Anlaşması”, “Tarbagatay Sınır Anlaşması” ve “İli Anlaşması” ile 19. Yüzyılın sonunda Rus hâkimiyeti altında kalan Kırgız ve Kazak halklarının akrabalık ve etnik bağlarını, milli, ekonomik ve kültürel temaslarını bozmuş oldu⁴⁹.

4. Kırgızistan'da Rus İdaresinin Kurulması

Rus İmparatorluğu Kırgızistan'ı askeri açıdan tamamen ele geçirdikten sonra kendi idari sistemini oluşturmaya başladı. Önceleri Kazakistan ve Sibirya gibi büyük bölgeleri zapteden çarlığın acımasız yönetim için geliştirdiği sömürü makinesi, eski tecrübelerine dayanarak Orta Asya'da mükemmel çalışmaya başladı. Çarlık Rusya'sı “Yedisu ve Sırderya Bölgelerini Yönetmek Hakkındaki Tüzük” (1867), “Türkistan İlini Yönetmek Hakkındaki Nizamname” (1886) ve “Step İlini Yönetmek Hakkındaki

⁴⁷ C. M. Malabaev, a.g.e., s.120.

⁴⁸ K. Cusupov, Kırgızdar, IV. Kitap, Bişkek 1997, s.188

⁴⁹ N. A. Halfin, a.g.e., s.430.

Tüzük” (1891) gibi belgelere dayanarak Kırgız soyluların (manap) iktidarının veraset etme haklarını tamamen sildi⁵⁰.

Kırgızistan’da Rusların iktidarı sağlamlaştıkça yerli halkla ilgili Rus kanunları da acımasızlaşmaya başladı. Nitekim 1907 yılındaki seçim kanunlarına göre Türkistan’ın bütün halkı kendi temsilcilerini ve Kırgızistan ile birlikte diğer Orta Asya halkları da Devlet Dumasına seçme hakkından mahrum edildi.

Kırgızistan’daki idari sistem, çarlık emperyalizminin diğer sömürü ülkelerindekinden farklı olmamıştı. Çarlık Rusya’sının Kırgızistan’ın topraklarını iki aşamaya dayalı bir programla ele geçirmesi bütün sömürü dönemine derin bir iz bırakmıştı. Yönetim açısından Kırgızistan toprakları hiçbir zaman tek bölge olmamıştı⁵¹. Kırgızların yaşamakta olduğu uezdler⁵² Yedisu, Fergana ve Sırderya bölgelerinin birer parçaları idi. Bu bölgeler merkezi Taşkent şehri olan Türkistan Genel Valiliğine (Gubernatörlük) bağlıydı. Cizak Kırgızları Türkistan ilinin Semerkant bölgesine dahil edilmişti.

Türkistan Genel Valiliği, fiilen elinde hem askeri hem sivil iktidarı taşıyan mutlak kudreti olan genel valiydi. O şahsen bölgelerin askeri valilerinin referansına dayanarak uezd başkanlarını, hatta alt birimlerinin yöneticilerini bile tayin ediyordu⁵³.

Uezdler, volostnoy (boluş) tarafından yönetilen volostlardan (boluşluk) nahiyelerden oluşurdu. Nahiye, köylerden meydana gelmekteydi ve köylerin başında starsina⁵⁴ bulunuyordu. Boluş ve ıstarçın her 3 yılda bir seçilirdi⁵⁵.

Kırgızlar Rus çarına “Ak Padişa” (ak Çar), Genel Vali Kuropatkin’e “Carım Padişa” diyorlardı⁵⁶.

⁵⁰ S. Begaliev, “Basmaçestvo: Noviy Vzglyad”, Kırgızı i Kirgzstan: Opit Novogo İstoriçeskogo Osmisleniya, Bişkek 1994, s.109.

⁵¹ S. Begaliev, a.g.m., s.108.

⁵² Uezd: Çarlık döneminde kazalara verilen isim.

⁵³ C. M. Malabaev, a.g.e., s.112-113.

⁵⁴ Ştarşına: Başkan. Kırgızlar ştarşınaya ‘ıstarçın’ diyorlardı

⁵⁵ Kırgızistan Madaniyatı Gazetesi, No: 26, 27 Haziran 1991, s.9.

Türkistan'daki Rus iktidarını sağlamlaştırmanın yolunun sömürü siyasetini gerçekleştirecek aşırı milliyetçi bir general vali atamaktan geçeceği düşüncesiyle bu göreve Kuropatkin seçilmişti. Çünkü 1870 yılında Türkistan'ı alma zamanı geldiğinde yerli halka gösterdiği acımasızlığı ve sömürü siyasetini iyi yürütmesinden dolayı “Asya işlerini” çok iyi bilen birisi olarak çarın güvenini kazanmıştı⁵⁷. Böylece Kuropatkin sadece Genel Vali değil, aynı zamanda Türkistan askeri bölgesinin başkomutanı olarak da atanmıştı.

4.1. Rusya'nın Kırgızistan'da Uyguladığı İdari Politika

Rusya'nın Türkistan'da uyguladığı emperyalist politikada 1850-1860'lı yıllarda bölgeye gönderdiği elçilerin etkisi büyük olmuştur. Çünkü bu bölgedeki Rus emperyalizm politikası bu elçilerin vermiş oldukları bilgiler ve yönlendirmeler doğrultusunda gerçekleştirilmiştir⁵⁸. Kırgızistan bölgesine gönderilen elçiler, Rusya'nın bir nevi öncü keşif birlikleri rolünü üstlenmişler idi.

Rusya'nın Kırgızların yaşadıkları toprakları işgal etme hadisesi bir çırpıda olmamış 1852 yılında başlayıp 24 yıllık uzun bir zaman dilimi içerisinde gerçekleştirmiştir⁵⁹. Rus ordusu 1852 yılında Hokand Hanlığı'nın Aral Gölü etrafındaki Akmescit istihkamına hücum ederek burayı işgal ettikten sonra⁶⁰, 1854'te Kırgızların kuzeyinde bulunan Uzun-Ağaç, Bişkek ve Tokmak mevkillerini zapt etmişlerdir. 1861'de Issık-Köl civarı Rusların eline geçmiş, 1867'de Kırgızistan'ın bir kısmı Yedi-Su eyaletine dahil edilerek, Türkistan vilayetine bağlanmıştır; bir kısmı ise Sır Derya ve Fergana Eyaletleri ile birleştirilmiştir. 1876'da Kırgızistan'ın güney kısmı da Rusların idaresine girmiştir⁶¹.

⁵⁶ T. R. Riskulov, “Vosstanie Tuzemtsev Turkestana v 1916 Godu”, Vosstanie Kirgizov i Kazahov v 1916 Godu, Bişkek 1996, s.71.

⁵⁷ K. Üsenbayev, “Padişâ Sayasatı Cana Boştonduk”, Kırgız Madaniyatı Gazetesi, No: 28, 11 Temmuz 1991. s.7.

⁵⁸ S.İ. İlyasov, vd., İstoriya Kirgizskoy SSR, II. Kitap, Frunze 1986, s.484.

⁵⁹ Mehmet Saray, Modern Kırgızistan'ın Doğuşu, Ankara 2004, s.41-77.

⁶⁰ Baymirza Hayit, “Akmescitte Kanlı Savaş”, Milli Türkistan, S.55, 1944, s.13-16.

⁶¹ C. M. Malaev, a.g.e., s.95.

Hokand Hanlığı, Rusya tarafından ortadan kaldırıldıktan sonra bugün Kırgızistan toprakları olarak tanımladığımız alanların büyük bir kısmı Türkistan Genel Valiliği adı altında Oblast, Uezd ve Volost⁶² gibi farklı idari bölümlere ayrılmıştır. Rusya'nın bölgede uygulamış olduğu yeni idari düzen zaman içinde birçok karışıklığı da beraberinde getirmiştir. Çünkü bu sistem geleneksel Kırgız düzenine aykırıydı⁶³. Suni ayırım, volost içinde bitmeyen iç mücadeleler ve savaşların sürüp gitmesi için kasıtlı olarak ayarlanmıştır. Tüm Türkistan Türkleri üzerinde olduğu gibi Kırgız Türkleri üzerinde de böl, parçala, idare et taktiği uygulanmıştır.

Çarlık Rusya'sı sömürge altındaki yeni ülkelerin yönetilmesi için ayrı bir kanun hazırlamıştır. Kuzey Kırgızistan 11 Temmuz 1967'de kabul edilen "Vremenaya Polojeniya"nın (Geçici Ahval) esasında 1886'ya kadar yönetilmiştir. Güney Kırgızistan ise 1873 yılında Genel Vali Kanjman tarafından hazırlanan "Polojeniya" (Ahval) esasında yönetilmiştir.

Rusya, Türkistan Genel Valiliği vasıtasıyla Kırgızistan topraklarını oluşturan Yedi Su ilinin Bişkek, Prjevalsky kazalarını, Sır Derya ilinin Oluya-Ata kazasını, Fergana ilinin Namonga, Çust, Andican, Oş, Mergelon, Çimion, Hokand ve İsfaniy kazalarını idare etmekteydi. 1880 yılının başında yeni bir idari düzenleme ile Fergana ilinin kazaları birleştirilmiş Hokant, Mergelon, Namonga Andican ve Oş adında yeni beş kaza teşkil edilmiştir.

Görüldüğü üzere Kırgızistan'da Rusların iktidarı sağlamlaştıkça yerli halkla ilgili Rus kanunları da acımasızlaşmaya başlamıştır.

1886 yılına gelindiğinde ise sömürge altındaki halkların yönetimi için Türkistan Genel Valiliği tarafından yeni bir yasa hazırlanmıştır. Bölgeler üzerindeki idari yönetmelik askeri nitelik taşımıştır⁶⁴. Bu yürütme organlarında uzun süre askeri yöneticiler vazife görmüştür. Ayrıca bölgeye gelen Rus göçmenler içinden seçilen veya Rusya'dan gelen sivil idareciler de yönetimde görev almışlardır. Rusya bölgenin yerli

⁶² S. Begaliev, a.g.m., s.109; Oblast: vilayet, uezd: kaza, volost: bucak.

⁶³ S. İ. İlyasov, a.g.e., s.103.

⁶⁴ Tınçtıkbek Çorotekin, a.g.m., s.249-250.

halkına güvenmediğinden dolayı uzun süre yerli halktan hiçbir ferde idari görev vermemiştir⁶⁵. Ancak sistem oluşturulduktan sonra kendilerine hizmet edebilecek bazı yerli idarecilere vazife verilmiştir. 1891 yılında da Step İlini Yönetmek Hakkındaki Tüzük gibi belgelere dayanarak Kırgız soyluların (manap) yönetim hakkını ellerinden almıştır⁶⁶. Aynı kanunla Rusya bölge topraklarını devletleştirme ve buralara Rus göçmenlerini yerleştirme yetkisini de ele almıştır⁶⁷.

1907 yılındaki seçim kanunlarına göre Türkistan'ın bütün halkı kendi temsilcilerini Devlet Duma'sına seçme hakkından mahrum edilmiştir. Türkistanlılar ile birlikte Kırgız Türklerine de kendilerini yönetecek siyasi, idari ve medeni yeteneklere sahip olmadıklarını ileri sürerek, seçme hakları ellerinden alınmıştır. Zira sömürgeci Rusya için Kırgız halkı ilkel yabancı bir halktı. Ruslar, 19.yy. sonu ve 20. yy. başlarında Kırgızlar için yabancı ve dağlı anlamına gelen “Dikokameny Kirgiz”⁶⁸ tabirini kullanmışlardır.

Bu idari sistemin yanı sıra Rusya diğer taraftan da askeri sömürge idaresine bağlı olarak bölge polis temsilciliğini oluşturmak suretiyle yerli halkı kontrol altında tutmaya çalışmıştır. Bölge polis komiserleri kaymakamların önerisi ve onayı ile atanırken, ilçe kaymakamları ise Türkistan Genel Valisinin onayı ile görevlerine atanmışlardır. İdari atamalarda böyle bir yolun takip edilmesi, Rusya'nın Kırgızistan'daki tüm idari birimleri kontrol altında tutmasını kolaylaştırmıştır⁶⁹. Rusya, alınan tüm bu idari tedbirlerin yanı sıra Kırgız Türklerini itaat altına almak amacıyla hâkim olduğu bölgede etkili bir ceza kurumları sistemi ile Rusya her ne kadar Kırgız Türklerinin huzurunu sağlamayı hedef edildiğini iddia etmişse de gerçekte bu kurumların amacı bölgedeki Türklerin yönetime itaat etmesini sağlamaktı. Herhangi bir başkaldırı esnasında Rus Çarlığı'nın askeri garnizonları ve Rus Kazak Müfrezeleri Valiliği emri ile silahlı silahsız ayrımı yapmadan Rus çıkarlarını korumak amacıyla

⁶⁵ Mehmet Saray, a.g.e, s.71.

⁶⁶ S. Begaliev, a.g.e., s.109

⁶⁷ S. İlyasov vd., a.g.e., s.286.

⁶⁸ S. İlyasov, a.g.e, s.286

⁶⁹ Toktorbek Ömürbekov, “Sömürge Döneminde Kırgızlar”, Çev. Liliye Sabirova, Türkler, C.18, Ankara 2002, s.622

acımasızca halka saldırmışlardır. Aynı zamanda Rus askeri garnizonları çıkabilecek bu tür olaylara müdahale için bölgede konuşlandırılmıştır.

Sömürge süreci boyunca hiçbir Kırgız bir yerin başkanı olarak tayin edilmemiştir. Ruslar nahiye ve köy yöneticisi seçimlerinde devamlı olarak rejime sadık birilerinin seçilmesine özen göstermişlerdir. Halka sanki kendi yöneticilerini kendisi seçiyor görüntüsü verilmiş⁷⁰, gerçekte ise seçimi denetleyen ve seçim sonucunda adayları tayin eden yine Ruslar olmuştur.

4.2. Rusya'nın Kırgızistan'daki Koloni Siyaseti ve Kırgız Topraklarını İşgali

Rusya, Türkistan'daki hâkimiyetini sağlamak için askeri baskının yanı sıra bölgede kolonizasyon politikası⁷¹ da takip etmiştir. Çarlık Rusya'sı Türkistan'da uygulamış olduğu kolonizasyon siyaseti ile büyük bir bölümü Ruslardan ve diğer Slav milletlerden oluşan binlerce insanı Türkistan'a yerleştirmiştir. Ruslar daha önceden Başkurdistan ve Kazakistan bölgesinde yapmış oldukları koloni siyasetini bu seferde Kırgız topraklarında uygulamışlardır. Bu kolonizasyon siyasetinde takip edilen diğer politika da, Rus Kazaklarının kuzey Kırgızistan'daki en verimli Kırgız topraklarına yerleştirilmeleridir⁷². Rus devlet mülkiyetine alınan topraklara göç ettirdikleri Rusları yerleştirmiştir. Zaman zaman Kırgızistan'a yönelik göç süreci tamamen kontrolden çıkmıştır. Devletin planlı olarak yaptırdığı göçler dışında izinsiz olarak gelip yerleşen Rusların sayısı arttıkça bölgedeki Kırgızlar ve Ruslar arasındaki nüfus ve kültürel farklılıklar da artmıştır.

Keyfi göçler özellikle Rusya'daki Stolpin toprak reformundan sonra fazlaşmıştır. Tüm Türkistan'da olduğu gibi Kırgızistan'da da Rus Coğrafya Cemiyeti ve Rus keşifçileri ile başlayan Rus egemenliğinin temel dolgu maddesi her zaman Rus göçmenler olmuştur. Kırgızistan'a göç eden Ruslar farklı sosyal tabakalardan oluşmaktaydı. Bu göç eden insanların amaçları Kırgızistan'daki verimli topraklara sahip olarak zenginleşmek ve bu toprakları kendilerine ait bir vatan haline getirmektir. Her ne kadar Ruslar uyguladıkları kolonizasyon siyasetini İngiltere'nin de Hindistan'da

⁷⁰ S. İlyasov, a.g.e, s.102

⁷¹ G. J. Demko, The Russian Colonization of Kazakhstan 1896-1916, The Hauge-Paris 1969, s.40.

⁷² Mehmet Saray, a.g.e., s.71.

uyguladığını iddia etmişlerse de hiçbir zaman için İngiltere’den Hindistan’a göç edenler idari ve askeri görevlerde çalışmak için geçici olarak gelmişlerdi. Ancak Rusya’dan Türkistan’a göç edenler ise bilinçli bir şekilde Orta Rusya ve Ukrayna’dan yerleşme amacıyla gelmişlerdir. Rusya bu tür göçleri teşvik etmek amacıyla da Rus çiftçilerine her türlü yardımı yapmıştır⁷³.

Kırgız topraklarına yerleşmek amacıyla gelen göçmenler ilk olarak 1868 yılında Yedisu ilinde yerleşmişlerdir. Rusların Kırgız topraklarına daha geniş çapta göçmen yerleştirme siyaseti 1870’li yılların sonlarında olmuştur. 1800’lü yılların sonlarına gelindiğinde Burulday, Kulanak, Nikolayevskoe, Tokmak ve diğerlerinin yer aldığı Bişkek ve Prievalsk kasabalarında birçok Rus köyü kurulmuştur. Bu bölgedeki göçmenlerin sayısı yaklaşık olarak 15.100’e ulaşmıştır. Bölgeye göç eden Ruslar, toplam nüfusun %4.82’sini oluşturmakta idiler. Rusya, bölgeye göçmen yerleştirme siyasetini 1890’lı yıllarda da devam ettirerek Oş ve Andican kasabalarında Rus yerleşim sahaları kurmuştur. Bu sahalara gelip yerleşen Rusların sayısı 1897 tarihinde 20.000’e ulaşmıştır. Ayrıca Rus göçmenlerden başka yaklaşık 500 Alman Rusya’nın Samara ve Stavropol vilayetlerine yerleşmişlerdir⁷⁴.

19. yüzyılın sonunda bölgenin etnik bakımdan nüfus dağılımına baktığımızda 1897 nüfus sayımına göre Yedisu ilinde yaklaşık 233.700, Semerkant ilinde de 373.000 Kırgız Türkü yaşamakta idi. Aynı yıl bölgedeki Rus ve Ukraynalıların toplam sayısı ise yaklaşık olarak 30.000 civarındaydı⁷⁵.

İkinci büyük göçmen akını 1905-1910 yılları arasındaki tarım reformlarının yapıldığı dönemde gerçekleştirilmiştir. Rus hükümeti 1905 yılından itibaren Rusya’dan göç ederek Kırgız topraklarına yerleştirilenler için bir “Yeni Gelenler İdaresi” oluşturmuştur⁷⁶. Yapılan bazı tahminlere göre 1897-1914 yılları arasında Orta Asya ve Sibirya’da bugünkü Kırgızistan topraklarına 73.000 göçmen gelip yerleşmiştir. Rusların bölgeye yerleşmeleri ile Hokand Hanlığı dönemindeki küçük Hokand kaleleri artık

⁷³ Rafis Abazov, “Çarlık Yönetimi Altında Kırgızlar”, Türkler, c.18, Ankara 2002, s.610.

⁷⁴ T. Çoroev, “Kırgızistan Koloniya”, Kırgızı: Kırgıztan: Opıt Novogo İstoriçeskogo Osmuleniya, Bişkek, 1994, s.112.

⁷⁵ Rafis Abazov, a.g.m., s.610.

⁷⁶ Mehmet Saray, a.g.e., s.81.

büyük oranda karışık nüfusun bulunduğu şehirler haline gelmiştir. Çüy, Talas ve Issık-Köl vadilerinde yaşayan Kırgızların ellerinden alınan topraklarda yeni Rus köyleri kurulmuştur. Bölgeye yerleşen Rus göçmen çiftçileri keyfi hareket ederek, Kırgız topraklarını zor kullanarak ele geçirmişlerdir. Kırgızları zor duruma düşüren bu zorbalıklar, Rus göçmen idaresi tarafından önlenmediği gibi tam tersine bu tür hareketler devamlı desteklenmiştir⁷⁷. Kırgızların sulamaya elverişli topraklarını alma işi Kırgızistan'ın Güneyinde Oş ve ona yakın uездlerde de aktif bir şekilde devam etmiştir. 1913 yılında Kırgızların, Andican tarafındaki 790.000 desyatın toprağına el konulmuştur⁷⁸.

Kırgız topraklarına yerleşen göçmen sayısı her yıl artarak devam etmiştir. 1913 yılına gelindiğinde Yedisu, Fergana, Sır Derya ve Semerkant illerinde yaklaşık 770.100 Kırgız Türkü yaşamaktaydı. Bu arada aynı bölgelerdeki Rus ve Ukraynalıların nüfusu 122.000'e ulaşmıştır⁷⁹.

1916 yılına gelindiğinde Rus göçmenleri ülkenin bütün ekilebilen topraklarının %58,6'sına sahip olmuşlardır. Böylece her bir Rus göçmen çiftçinin payına 3,17 desyatın⁸⁰ yerli halka ise ancak 0,21 desyatın ekilebilir toprak alanı düşmüştür⁸¹. 1916'da karakol uездinin %21,1'ini oluşturan Rus halkı ziraata elverişli bütün toprakların %67,3'ünü ellerine almışlardır. Nüfusun %38,1'ini oluşturan Rus göçmenleri Bişkek'in ziraata elverişli topraklarının ise %57,3'üne sahiptiler⁸². Bu sayılardan da anlaşılacağı üzere Rus göçmenlerin toprakları elde etmeye başlaması yazlık, güzlük ve kışlak otlak alanlarının her geçen gün azalmasına neden olmuştur. Yerli halkın her bir çadırına 30'dan 60 desyatine kadar toprak ayrılmıştı. Sonra, volosttaki bütün yaşayanların toprağı ayrılıp geri kalanı boş toprak olarak kaydedilmiştir. Rus köylerinde ise durum farklılık arz etmekte idi. Ailelerin her ferdine 30 desyatın, yani bir aileye 100-150 desyatın toprak verilmişti. Kırgızlar tarım alanlarında en az haklara sahip olan halk konumuna düşürülmüştür⁸³. Kırgızların

⁷⁷ C. Abdırhmanov, "Kırgızdardın 1916-cıldagı Kötörülüşü Cönündö", Kırgızdar, Bişkek 1991,s.375.

⁷⁸ T. Çoroev, a.g.m., s.112.

⁷⁹ Rafis Abazov, a.g.m., s.610-611.

⁸⁰ Toprak ölçüsü=2.7 hektar

⁸¹ T. Çoroev, a.g.m., s.112.

⁸² C. Abdırhmanov, a.g.m., s.375.

⁸³ S. İlyasov, a.g.e., s.328.

ellerindeki toprakların zorla alınmasının bir başka etkisi de büyükbaş hayvanların oranındaki azalmayla yaşanmıştır. Kırgızlar eskisi gibi geniş otlaklarda hayvan yaylayamadıkları için küçükbaş hayvanları beslemeye başlamışlardır. Çünkü yüksek dağlı topraklarda ancak koyunlara bakabilirlerdi. Böylece hayvan sayısı iki kat azalmıştır⁸⁴.

Ruslar işgal ettikleri Kırgızistan'ın verimli topraklarını Türklerin ellerinden almakla yetinmemiş onlara ağır bir vergi yükü de getirmiştir⁸⁵. Rus yönetimi, Kırgızların elindeki arazi az verimli veya çorakta olsa Kırgızlardan iki çeşit vergi talep etmiştir ki bunlara, “haraç” ve “tanap” adı verilmiştir. Ekilen topraklardan haraç adı altında yetiştirilen ürünün %10'u alınmıştır.

Rusya'nın göç ve toprak politikası sonucunda Kırgız Türkleri yoklukla burun buruna yaşamak zorunda bırakılmıştır. Kırgızların topraklarının ellerinden alınması, onların sadece yaylak ve kışlak sistemi gibi geleneksel göç düzenini ve göç ettiği yollarını bozmakla kalmamış, aynı zamanda yerli halk öz vatanından fiilen kovulma durumuna düşmüştür. Rusları, sosyal eşitsizlik, artan yoksulluk, topraklarının ve çayırılık alanlarının kaybı ile suçlayan Kırgız Türkleri ile bu göçmenler arasındaki ilişki hiçbir zaman iyi olmamıştır.

Çarlığın, Türklere nefret duygusu ile terbiye ettiği göçmen Ruslar hiçbir zaman yerli halk ile insani ilişkiler kuramamışlardır. Bölgeye gelen Rus çiftçiler Kırgız halkının elinden toprağını almış oldukları gibi onlara zulmedici davranışlarda bulunmuşlardır⁸⁶.

Ortaya çıkan rahatsızlığın ilk işareti 1898 yılındaki Andican ayaklanması olmuştur. Bu ayaklanmanın bastırılmasından sonra, silahlı küçük Kırgız birlikleri aralıklı olarak bazı Rus yerleşimlerine ve yöneticilerine pusu kurmaya devam etmiştir. Ancak en güçlü koloni karşıtı fikirleri ortaya çıkaran ayaklanma 1916'daki Türkistan

⁸⁴ C. M. Malabaev, Kırgız Mamleketinin Tarihi, Bişkek 1999, s.120.

⁸⁵ S. M. Williams, “Taxation in Tsarist Central Asia, Central Asian Review”, Vol. IX, No. 4, 1961, s.51.

⁸⁶ C. Abdır Rahmanov, a.g.m., s.374.

Milli Ayaklaması olmuştur. Rus çiftçiler ile Kırgızlar arasındaki adaletli bir uygulamadan söz etmek mümkün olmamıştır.

1916 yılının yaz aylarında başlayan ve Kırgızistan ile birlikte tüm Türkistan'ı kapsayan büyük halk isyanının arka planında Rus sömürge siyaseti yatmakta idi. Bu isyan bir anlamda Birinci Dünya Savaşının yol açtığı ekonomik depresyona, yeni konulan savaş vergilerine ve hızla artan yiyecek maddelerine karşı bir tepkiydi. Ayaklanmaya yerli halktan 10 milyon kişi katılmıştır. Temmuz'da dalgalanmalarla başlayan halk hareketi, Ağustos'ta silahlı bir ayaklanmaya dönüşerek Ekim ayının sonuna kadar devam etmiştir. Ayaklananlar Çar'ın kararına karşı duydukları memnuniyetsizliği açıkça göstermişlerdir. Daha ayaklanmanın başında Andican ilçesinin Altın-Köl ve Bozar-Kurgan bucaklarının halkları büyük bir kararlılık göstermiştir. Buradaki halk Çar'ın kararına itaat etmeyi reddetmiş ve seferberlik için çağrılanların listesini imha etmiştir. Buna benzer olaylar, Balıkçi, Cele-Kuduk, Massan, Maysarı gibi komşu bucaklarda da meydana gelmiştir. Kırgız nüfusunun çoğunlukta olduğu dağlık bölgelerdeki halk hareketleri en gergin noktasına ulaşmıştır. Ayaklanmalara Hokand ve Namangan ilçelerinde yaşayan Kırgızlarda faal bir şekilde katılmışlardır⁸⁷.

Kırgızlar, çevrede bulunan binalara zarar vererek, Rus idarecilerine, denetim merkezlerine ve jandarma karargâhlarına saldırmışlardır. Türkistan Genel Valisi 1916 yılına ait raporunda; Kırgız topraklarının bir başka deyişle işe yaramayan yerlerin Rus Kazaklarınca yağmalanması Kırgızlar ve Rus Kazakları arasında toprak kavgalarını getirdi. Bir de idareciler tarafından kışkırtılan Rus Kazakları, Kırgızları her yönden hatta hiç işe yaramayan bölgelerde bile hayvanlarını otlatmalarına izin vermeyerek sıkıştırıyorlardı⁸⁸.

Oş ilçesinde ise ayaklanma daha Temmuz ayının başlarında olmuştur. En kalabalık katılım Süleyman Dağ'da olmuş ve burada yaklaşık 10.000 kişi ayaklanmaya katılmıştır. Kalabalık açıkça: "Savaşa gitmeyeceğiz! Çocuklarımızı vermeyeceğiz!" diye sloganlar atmıştır. Rusya, isyanı zorla bastırmış, ayaklanmaya katılanları

⁸⁷ E. D. Sokol, The Revolt of 1916 in Russia Central Asia, Baltimore, 1954, s.56-64.

⁸⁸ S. İlyasov vd., a.g.e., s.100.

tutuklatmıştır⁸⁹. 1916 ayaklanması başarısız olmasına rağmen, önemli sonuçlar doğurmuştur. Çünkü yerli halk, bağımsızlık mücadelesi konusunda paha biçilmez bir tecrübe edinmiştir.

5. Çarlık Hâkimiyeti Döneminde Kırgızistan'ın Ekonomik Durumu

Kırgızlar, geleneksel olarak, Tiyen-Şan ve Pamir Altay Dağlarının vadilerinde yarı çoban göçebeliliği şeklindeki hayvancılıkla, at, koyun, keçi, sığır ve yak yetiştiriciliği ile uğraşıyorlardı. Yüzlerce yıl içerisinde gelişmiş olan bu ekonomik yapı, dağlık olan topraklarının kendine özgü iklimini ve kaynaklarını kullanıyordu. Dikey çoban göçebeliliği denilen ekonomi, kalın kar tabakası dağlık bölgeleri kapladığında ve sıcaklık genellikle 20 derecenin altına düştüğünde, kış boyunca dağların daha alçak bölgelerine yapılan mevsimlik göçe dayanıyordu. Yazları ise Kırgızlar yaylalara göç ederlerdi. Yaylalar, dağların yüksek bölgelerinde bulunan vadilerdi, burada buzulların erimesi ile gelen su ve yağmurlar, yaylalardaki otların büyümesini sağlıyordu. Yaylalar hayvanlar için yeterli otu sağlardı ve insanların ve hayvanların yaz sıcağından korunmaları için uygun yerlerdi. Tiyen-Şan dağlarındaki bu yarı çoban göçebeliliği Kırgız boylarına özgü bir ekonomi olmuştu⁹⁰. Kırgızlar hayat tarzları ve ekonomileriyle tamamen farklı olan bir halktı.

Kırgızistan, Rusya için mallarını satacağı bir pazar ve hammadde kaynağından başka bir şey değildi. Türkistan'dan ihraç edilen malın %75'i pamuk, yün, et, deri, vs.den oluşmaktaydı. Çarlık Rusya'sı Kırgızistan'da hakimiyet sağladığı dönem boyunca sanayinin gelişmesi için hammaddeleri temizleyen ve işleten birkaç tesis hariç, hiçbir katkıda bulunmadı⁹¹. 1825 yılında Hokand Hanlığı tarafından yapılan ve Bolşeviklerin dönemine kadar bu isimle anılmaya devam eden Pişkek'te ve Karakol'da 1893 yılında 2 bina, 12 deri, 10 yağ, 2 sabun fabrikası ve 92 su değirmeni bulunuyordu. Güney Kırgızistan'da 5 pamuk fabrikası, bira, yağ ve sabun fabrikaları mevcuttu⁹².

⁸⁹ E. D. Sokol, a.g.e., s.64.

⁹⁰ Rafis Abazov, a.g.m., s.609.

⁹¹ T. Çoroev, a.g.m., s.114.

⁹² Rafis Abazov, a.g.m., s.609.

Kırgızistan'da kurulan sanayi tesisleri tamamen hammaddeyi işleme özelliğini taşımaktaydı. Kırgızistan'daki hiçbir büyük ya da orta ölçekteki müessese bir Kırgız'a ait değildi ve olmasına da izin verilmezdi. Çünkü Kırgız beyleri bile Rus kapitalistleri tarafından tekelci birliklerin vahşi rekabeti karşısında kendi hallerine bırakılmıştı. Rus kapitalistlerinin yerli halkın iş sahibi olması ya da en azından üst tabakanın sermaye birikiminden faydalanılması gibi bir derdi yoktu. Rus kapitalistlerinin sermayelerinin genişlemesi için yeni bir vakum gerekiyordu ve bu yüzden yerli sermayecileri aralarında istemiyorlardı. Kırgızistan hem Rusya hem yabancı ülke sermayelerinin çıkması için en uygun alan oldu. Gelen kapitalistler en az masrafla maksimum fayda sağlayan sanayi bölümlerini geliştirmeye uğraşıyorlardı. Başlangıçta, Türkistan'da sanayi kollarının tek taraflı gelişmesi için temeller atıldı.

Rusya'nın gelişmekte olan sermaye sahipleri için Kırgızistan kolay para kazanma yeri idi. Burası Rusya'nın merkezi bölgelerinde yaşanan toprak sorunlarını azaltmak amacıyla Rus çiftçilerini göç ettirdiği yeri. Senatör K. Palen raporunda Çarlık Rusya'sının Türkistan'daki amaçlarının derinliğini şöyle dile getirmektedir: "Eğer Türkistan'ı istila etmemizin siyasi motiflerini hesaba katmazsak, Türkistan Rusya'ya dahil edilmesinin daha ilk günlerinde Çarlık hükümetinin iki alanda ilgisini çekmektedir!

- 1) Türkistan, Rus devlet geliri ve Rusya'sında üretilen mallarını satmak için yeni piyasa alanı olarak mali politika açısından önemlidir.
- 2) Merkezi vilayetlerden halkın fazlasını göç ettirmek için yeni bir bölge olarak sömürü politikası açısından gereklidir⁹³.

Çarlığın vergi sistemi bütün Orta Asya ile birlikte Kırgızistan'a da, Türkistan'ın Rusya İmparatorluğuna katılmasının hemen ardından uygulamaya başlandı. Fakat iktidardakiler bu topraklarda kendine özgü ve zor vergilendirme işi ile karşı karşıya kaldılar. Rusya'da gerçekleştirilen vergi sistemini Türkistan şartlarına mekanik olarak uygulamanın mümkün olamayacağını gördüler. İlk başlarda halkı vergilendirmede çoğu işler için Hanlık döneminden kalan sistemden faydalandılar. Sonra yürürlükte olan

⁹³ T. Çoroev, a.g.m., s.116.

Rusya vergi yasalarını yerel şartlara uygun hale getirdiler⁹⁴. Vergi ödemede bölge halkı ikiye ayrılıyordu: Hayvancılıkla geçinen göçebe ve yerleşik çiftçi. Birinci Dünya Savaşında çadır sahibinin bütün vergileri 15 rubleye kadar yükselmişti. Emperyalist idareciler, vergi işlerini zaman içerisinde tamamen Kırgızların ekonomik ve sosyal hayat tarzına göre ayarlamıştı⁹⁵.

6. Sovyet Hâkimiyetine Karşı Kırgız Türklerinin Ayaklanmaları

Rusların yolsuzluk ve zulüm dolu idare tarzı Hokand halkının yeniden mücadele etmesine sebep olmuştur, 1876 yılında Abdurrahman Abtabaçı önderliğinde başlayan milli ayaklanmaya katılanlar, Rusların acımasız tedbirlerinden dolayı tekrar mücadeleye gitmişlerdir. Hokand devletini yeniden harekete geçirmek isteyen halk başa geçmesini istedikleri Hon namzetlerinin Ruslar tarafından reddedilmesinden dolayı isyan etmişlerdir. 1885’de Oş şehrinde başlayan bu ayaklanmanın liderliğini derviş han tora yapıyordu. Ancak halkın elinde Ruslarla başa çıkabilecek tesirli silah yoktu. Bu yüzden Rus birlikleri karşısında uzun süre dayanamamışlardır. Rus komutan General Bryontsev Fergana halkı bir daha ayaklanmasın diye ayaklanmaya katılanları acımasızca katletmiştir. Hokand halkının bu milli direnişi 1898 yılına kadar devam ettirmiştir. 1898 yılında Hokand’ın Andican kasabasında yeni bir ayaklanma daha başlatmıştır. Bir önceki ayaklanma Hokand’ı yeniden harekete geçirmeye yönelik idi. Andican ayaklanması ise tamamen dini bir mahiyet arz ediyordu. “Dukçi İşan” olarak ün yapan Andican’ın Mintepe cami imamı İşan Muhammed Sabıroğlu arkadaşları ile birlikte Rusların orta Asya da takip ettiği Ruslaştırma ve Hristiyanlaştırma siyasetine karşı mücadeleye girdi. İsyen kısa zamanda margilan ve Oş şehirlerine yayıldı. Ancak ellerinde modern silah olmadığı için isyan gece baskınları şeklinde devam ediyordu. Ancak Ruslar bunun da tedbirini aldılar ve İşan Muhammedi ve arkadaşlarını 1898 de yapılan gece baskınında İşan Muhammed ve arkadaşları şehit edildi. Ayaklanmaya katılan diğer kişiler ise askeri mahkemede ölüme mahkûm edilerek 380 kişiyi idam ettiler⁹⁶.

⁹⁴ S. M. Williams, a.g.m., s.51-53.

⁹⁵ T. Çoroev, a.g.m., s.110.

⁹⁶ Mehmet Saray, a.g.e., s. 52-53.

Bu olaylardan sonra bölgeyi ziyaret eden Rus Genel valisini diz çökerek selamlamak da direnen 208 kişilik bir halk grubu da Sibirya'ya sürüldü. 1916 da büyük ve toplu bir isyan başlatan Kırgızlar tüm Türkistan'da yayılmakla olan bağımsızlık savaşına iştirak ettiler. Ancak Ruslar tarafından kanlı bir şekilde bastırılan bu isyanda da Kırgızlar büyük kayıp verdiler. Bu isyanın bastırılması sonunda üç yüz bin civarında Kırgız Türkü cinle kaçmak zorunda kaldı. Ancak bütün bunlara rağmen Kırgızistan'da milliyetçi Kırgız komiteleri 1917 Bolşevik ihtilali sırasında yeniden bağımsızlık mücadelesini başlatmışlar ve bu mücadele 1929 yılına kadar sürülmüştür.

Kırgızistan'da yarım asrı aşkın bir süre aralıksız süren bu direnişler ancak Stalin'in despot yönetimi devrinde tamamen sindirilmiş ve bu arada Rusya tarafından 1924 de Muhtar Bölge statüsü verilen Kırgızistan'ı 1926 yılında Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliğine Kırgızistan adı ile dâhil edilmiştir⁹⁷.

Türkistan Türklerinin fikri uyanışında en büyük pay XVI. asırda Rus işgaline uğrayan Kazanlı Türkler ile XVIII. Asrın sonlarında Rus işgaline uğrayan Kırımlı Türkler yapmıştır. Rusların hâkimiyetinde, kurtulamayan gruplar kendilerini ticarete verip iktisadi yönden güçlü bir duruma gelmişlerdir, Nitekim Türkler modern eğitime ve ilme yönelmişlerdir, Bu durum onların fikren uyanmalarını sağlamıştır, Kültür alanındaki bu uyarış onların siyasi alanda da uyanmalarına sebep olmuştur, Kazan ve Kırım Türklerinin durumu Kırgızları da etkilemiştir, onlarında fikren uyanmalarını sağlamıştır.

Öncülüğünü Gaspıralı İsmail Beyin yaptığı Türkler arasında modern eğitimin yayılması ve gençliği çağdaş eğitim sistemi ile yetiştirilmek istenmesi bütün Türk ülkelerinde benimsenmiştir. Dini ilimlerin yanı sıra modern ilimleri öğrenme imkânını veren Usul-i Cedid mekteplerin sayısı kısıda 50.000'i bulmuştur. Gaspıralı İsmail'in "Dilek, fikrinde, İş'de Birlik" parolası ile hareket eden bu okullar, Türklerin yeniden kendilerine gelmelerini sağlamıştır. Gaspıralının bu fikirlerini yaymak için çıkardığı Tercüman gazetesi ile Orenburg'da Kazak ve Kırgız Türklerinin çıkardıkları Vakit gazetesi önemli rol oynamıştır.

⁹⁷ Feyzullah Budak, a.g.e., s. 18-19.

Rus baskısından dolayı harekete geçen Türkler “Rusya Müslümanları ittifakı”nı kurarak halkları için mücadeleye başlamışlardır. Ancak Ruslar Türkleri dinlemedikleri için baskıları devam etmiştir. Ruslar I. Dünya savaşı başladığından Türkleri silâh altına olmaya savaşmaya zorlamışlardır. Bu haksız tutum karşısında silâh altına alınan Azeriler ve Türkmenlerin büyük bir kısmı hayatını kaybetmiştir. Kazaklar ve Kırgız Türkleri askere gitmemek için direnişe geçmişlerdir. 1916 Temmuzunda başlayan bu direniş bütün Türk ülkelerine yayılmıştır. Ancak teşkilatsız, lidersiz ve silahsız başlayan bu ayaklanma Rusya karşısında fazla direnememiştir. 673.000 kişi hayatını kaybetmiş, 200.000’e yakını Sibirya’ya sürülmüş, 300.000’e yakın Kazak ve Kırgız Türk’ü Çin idaresindeki Doğu Türkistan’a sığınmak zorunda kalmışlardır⁹⁸.

6.1. 1916 Ayaklanması

Çarlık Rusya’sı Kırgız topraklarını bu ayaklanmadan yarım asır önce işgal etmişti. Rus imparatorluğu Orta Asya’da açık bir ulusal sömürge politikası gütmüştür. Kırgızlar Rus Çarı’nın hâkimiyetini tanıyınca itiraz etmeden onun karalarına uymak zorunda kalmışlardır. Çar hükümeti memleketin yönetimini yerel halkın çıkarlarını hesaba katmadan yürütmüştür. Ulusal sömürge politikasının kuvvetlendirilmesi, çar memurlarının merhametsizliği, yerel halkta öfke ve hoşnutsuzluk yaratmıştır. Hoşnutsuzluğun artmasında, çarlık tarafından yürütülen toprak politikası neden olmuştur. Rus ve Ukraynalı köylüler dahi iyi bir pay arayışı içinde Orta Asya’da kuzey Kırgızistan’a göçmeye başlamıştır. Bu sömürgeci anlayış onlara gerekli desteği sağlayarak, Kırgızların sulak, verimli ve işlemesi kolay topraklarına el koyarak onlara vermişlerdir. Bu Rus kozak göçmenler çarlığın bölgedeki dayanağını oluşturacaklardı. Yazlak ve kışlakların ellerinden alınması, şüphesiz ki, Kırgızların milli bilincinde derin izler bırakmıştır.

Savaş yıllarında da yerel halkın topraklarına el konulmaya devam edilmiştir. Örneğin, 1915 yılına doğru sadece Çu Vadisinde Kırgızlardan 700.000 hektardan fazla toprak alınmıştır. Güney Kırgızistan’da ise, Rus köylülere 82.000 hektar sürülüp

⁹⁸ Mehmet Saray, a.g.e., s. 53-55.

ekilebilir arazi teslim edilmiştir. Öfkenin artmasına, Rus memurların ve bazı köylü göçmenlerin, yerel halkın kültür, töre, gelenek, din ve dilini, aşağılaması da yol açmıştır. 1916 yılındaki ayaklanma, Orta Asya ve Kazakistan'da geniş topraklara yayılmıştır. Ayaklanmaya yerel halktan 10 bin kişi katılmıştır. Temmuzda başlayan halk hareketi, Ağustosta silahlı bir ayaklanmaya dönüşerek Ekim ayının sonuna kadar devam etmiştir. Ayaklananlar çarın kararına karşı duydukları memnuniyetsizliği açıkça göstermişlerdir.

İsyancılar çok iyi silahlanmış olan Rus birlikleri ile girdikleri çatışmalarda verdikleri ağır kayıpların arkasından, Sonbaharda dağ eteklerine doğru çekilmeye başlamışlardır. Eylülde savunma amaçlı küçük çaplı çatışmalar yaşanmıştır. Ayaklananlar, Çar ordusunun şiddetli baskılarına karşı gelme gücüne sahip olamadıklarını anladıktan sonra, canlarını kurtarmak için vatanlarını terk etmek zorunda kalmışlardır. Böylece ayaklanma yenilgiyle sonuçlanmıştır. Bunun en önemli nedeni de, kendiliğinden ve hazırlıksız yapılmasıdır. Ayaklananlar, dağınık şekilde hareket etmişlerdir, düzenli haberleşme ve merkezi yönetim olmamıştır. Askeri eğitim eksik kalmış ve herkes için yetmemiştir. Başarısız olmasına rağmen ayaklanma büyük öneme sahiptir. Çünkü yerli halk, bağımsızlık mücadelesi konusunda, paha biçilmez bir tecrübe edinmiştir. Bu halk hareketi yöredeki sömürgeci iktidarı sarsmıştır. Sömürgeciler tarafından acımasızca ezilen çok uluslu halk arasındaki dostluk, gözle görülür bir şekilde güçlenmiştir. Onlar çarlığın sömürge zulmü ile mücadelede birleşmişlerdir. Kırgız halkıda vatanının kurtuluşu için savaşmıştır. Çok az silaha sahip olan halk çaresizlik içinde, güçlü bir orduya karşı çıkmıştır. 1916 yılında yaşanan acı olaylar, Kırgız halkının 19. yüzyılın ikinci yarısı ile 20. yüzyılın başında yürüttüğü ulusal kurtuluş hareketi en önemli yeri almıştır⁹⁹.

1916 yılında Orta Asya'da baş gösteren isyandan bu yana 85 yıl geçmesine rağmen henüz gerçekliği ve objektifliği belirlenmemiştir. Sovyetler döneminde ideolojik ve diğer kaygılarla isyanın sebep ve karakteri saptırılmıştır. Çar yönetimi isyanı başta Türkiye olmak üzere Rusya'ya düşman devletlerin entrikaları sonucu ortaya

⁹⁹ Toktorbek Ömürbekov, a.g.m., s. 623-625.

çıkan dini-etnik hareket olarak nitelendirmektedir. Bu sebep çar yönetimi tarafından ortaya sürülmüş bir nedendir. Gerçektende yerli halk ve göçmenler arasındaki etnik ve dini farklılıklar onlar arasındaki ilişkilerde belli bir iz bırakmıştır.

Diğer bir görüş ise eylül 1916 tarihinde ilk başlarda Bişkek şehrinde isyana tanıklık etmiş G.İ. Broyolon tarafından atılmıştır. Ona göre bu isyan Kırgız nüfusunu tamamen mahvetmek ve bu toprakları yeni göçmenler için temizlemek amacıyla bizzat çar yönetiminin bir kurgusudur. Broyolon'un tezi, bilimsellikten uzak olmasına rağmen günümüzde sık sık vurgulanmaktadır. Bu tezi savunanlar somut bir belge olarak, Türkistan genel Valisi'nin Kırgızların Issık-Köl bölgesinden ve Çuy vadisinin doğusundan Narın bölgesine sürülmeleri için hazırlamış oldukları plana dayanmaktadır. Gerçekten böyle bir karar alınmıştır. Ancak 16 Ekim 1916 tarihinde, dolayısıyla isyan bastırıldıktan sonra isyancılara verilecek ceza olarak hazırlanmıştır.

İsyanın başlıca ve temel nedeni halkı mahvolma sınırına getirmiş genişleyen yayılmacılık politikası ve yerli halkın acımasızca istismar edilmesi olmuştur.

Türkistan'a kolonilerin yerleşmesi 1860'lı yılların sonlarından itibaren başlamıştır. Özellikle Kuzey Kırgızistan'da yaşayan yerli halk zor bir durumla karşı karşıya kalmıştır. Bölgenin doğası ve iklim koşulları Rusya'ninkine çok benziyordu. Bu yüzden Rusya Ukraynalı göçmenler öncelikle burayı tercih ediyorlardı. Kuzey Kırgızistan'ın bu bölgesi Rus sömürgeciliğinin merkezi olmuştur.

Türkistan'daki diğer halklar içinde Kırgızlar tarım alanında en az haklara sahip olan halktır. Onların yaşamı için son derece önemli olan çok büyük toprak alanları ellerinden alınmıştır. Bu yüzden sömürge zulmüne karşı en aktif tepki Kırgızistan'da meydana gelmiş ve kanlı çatışmalar yaşanmıştır.

4 Temmuz 1916 yerli halkın geri kıtalarında çalıştırılması için seferber edilmesine ilişkin çar kararnamesine karşı Hokant ve Semerkant vilayetlerinde halkın ayaklanması tüm Orta Asya'da isyanın başlamasına neden oldu. Sömürgeciliğin merkezi olan Kuzey Kırgızistan Orta Asya halklarının isyan merkezine çevrildi. Sömürgecilerin baskılarından, açlıktan, soğuktan, salgın hastalıklardan dolayı on

binlerce insan hayatını kaybetmiştir çatışmalar sırasında öldürülen 2325 göçmenden yaklaşık %98 i subay ve daha aşağı rütbelilerin ise %66 sı bu bölgede öldürülmüştür.

Halk tepkisinin objektif koşullara dayanmasına rağmen bu tepkinin silahlı isyana dönüşmesinde kitle psikolojisinin ve tesadüflerin belli rolü olmuştur. Bu dönemde Çar yönetiminin askeri gücünü çok iyi bilen Baotırkon Nogoyev, Kemel Şobdanov, Kızır Boysarin ve diğer önde gelen kişilerin uyarılarına rağmen toplu protestolar toplu kargaşalara dönüştü. Özellikle isyancıların Yedisunun güney bölgesindeki göçmen kasabalarına ani saldırısı faciayla sonuçlandı. Bu saldırılar sırasında farklı yaş, cins ve meslekten olan insanlar katledildi. Vahşice dövülüp, kadınlara tecavüz edildi. Yedisu vilayetinde bu olayların mağdurları genelde sıradan göçmenler, kadınlar, çocuklar ve ihtiyarlar olmuştur. Çar yönetimi tüm Yedisu bölgesinde çok az kayıp vermiştir.

İsyanın bastırılmasından sonra karşı tarafların konumları değişmiştir. Bu defa mağdur taraf Kırgızlar ve diğer Müslüman halklar olmuştur. Çar yönetimi tarafından kışkırtılan göçmenler, çar yönetiminin engel olmaması ve hatta yardımıyla isyana katılıp katılmamasına bakılmaksızın yerli halktan intikam alınmıştır. Tahmini verilere göre göçmenler ve Çar ordusuyla yapılan çatışmalarda dörtbinin üzerinde Kırgız öldürülmüştür. Ceza birliklerinin elinden kurtulup Çin'den kaçarken 12.000 Kırgız hayatını kaybetmiştir. Kırgızların büyük çoğunluğu ceza birlikleri ve Çin sınır muhafızlarının ateşleri arasında öldürülmüş ve sınır ırmaklarını geçerken suda boğulmuşlardır. Kırgızların kayıpları geçici hükümet zamanında da devam etmiştir.

1917 yılında açlıktan ölen sömürgeciler tarafından öldürülen Kırgızların sayısı 20.000 den fazlaydı. Halk yok olmak korkusuyla yüz yüze kalmıştır.

Bu isyan Çar karşıtı sömürgecilik karşıtı, emperyalist karşıtı, askeri yönetim karşıtı, feodalite karşı olan fakat Rus karşıtı olmayan bir isyandır denmiştir. Ancak bu isyanın feodalite karşıtı olduğu ve Rus karşıtı olmadığı tezi kuşkuludur. Çünkü bu görüş Sovyet döneminde sık sık görüldüğü gibi, bilimsel gerçeklikten çok halkın haklı tepkilerini geçici bir isyana müncer edilmekten korumaya yönelik olmuştur¹⁰⁰.

¹⁰⁰ Djenish Djunushaliev, Kırgızistan'da 1916 İsyanı, Türkler, C. 18, Ankara 2002, s. 627-629.

Göçmen yönetimi (pereselençeskoe upravvlenie) savaştan dolayı toprak için sesini ve silahını yükseltecek Rus mujiğine yeni topraklar arıyordu. 1916'da devrimci akımların aralarında daha fazla yayıldığı Rus çiftçilerin ağzını kapatmak için toprak arayan çarın adamları, Kırgız isyanını yeni açılımlar için iyi bir fırsat olarak değerlendirdiler. Çar hükümeti kendi kışkırtması sonucunda isyan eden Kırgızları katletmeyi, Çin'e kaçırmayı ve böylece yeni topraklara sahip olmayı hesap ediyordu. Bu provokasyon, 50 yıldır Kırgızistan'da sistematik olarak uyguladığı ekonomik ve sosyal ilişkileri tamamen bozma ve çürütme politikasıyla yapılıyordu.

Birinci Dünya Savaşı isyanın çıkmasını hızlandırdı. Rusların katıldığı savaşın üçüncü yılında Kırgızların durumu daha da kötüleşmeye başladı. Çarlık Rusya'sı tarafından Kırgızların topraklarının kitle halinde alınmaya devam edilmesi neticesinde yerli halkın hayatı dayanılmaz hale geldi.

Savaş Kırgızları fakirleşmiş, ezilmiş, sindirilmiş, sessiz, rüşvet sisteminin getirdiği sosyal ahlaksızlık içerisinde yakaladı. Cephe muhtaçlarına denilerek bütün vergiler aniden yükseltildi. Çarlık Rusya'sının her çeşit vergi ve bağışlara olan ihtiyacı gün gittikçe arttı¹⁰¹. Bu vergiler 1912-1913 yıllarında çok büyük "Cut"¹⁰² geçiren ve hayvanlarının %40'ını kaybeden dağlık bölgelerde hayvancılıkla geçinmekte olan Kırgız ve Kazaklardan özellikle isteniyordu¹⁰³.

Eskilerdeki artışla birlikte savaş yeni vergileri de getirdi. Kırgızlardan savaş bahanesiyle yüksek miktarda "bağış" alınıyor ve Rus yöneticileri zenginleşmeye devam ediyordu. Kızıl Haç için diye her çadırdan vergi alıyorlardı.

Demiryollarından geçen Rus askerleri karşılanıyor, çadır dikiliyor ve Kırgızların hesabından yemekler veriliyordu¹⁰⁴.

¹⁰¹ G.İ. Broydo, "Vosstanie Kirgiz v 1916 g.", s.101-102.

¹⁰² Cut: "Yut" anlamına gelir; açlık, kıtlık, hayvanların telef olmasını anlatmak için kullanılmıştır.

¹⁰³ G. İ. Broydo, a.g.e., s.118; M. Emin Yazı, Çarlık Döneminde Kırgızlar (1852-1917), Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 2007, s. 36.

¹⁰⁴ L. V. Lesnaya, 1916-cılkı Kırgızistandagı Kötörölüş, Bişkek 1996, s.167.

Rus çiftçilerin desteğini güçlendirmek amacıyla bölgedeki baskı düzeni artırıldı. Bunun sonucunda göçmen Rusların çoğu kısa zamanda zengin ‘kulaklara’ dönüşerek yerli halkı acımasızca ezdi¹⁰⁵. Savaş nedeniyle emperyalist baskı kendi topraklarında yabancı durumuna düşen Kırgız halkının omzuna yüklendi. Çarlık Kırgızların kendi işini, çiftçilik yapmasını engelledi. Öte yandan devlet yardımı ve ucuz iş gücü sayesinde Rus çiftçileri zengin kulak durumuna yükseldi. Böylelikle çarlık hükümeti Türkistan’da kendine Rus kulaklarından destek kurma amacına ulaşmıştı¹⁰⁶.

Gittikçe toprağından ve hayvanlarından ayrılan Kırgızlar, Rus göçmenlerine ücret karşılığı çalışmaya başladılar. 1916 yılındaki durumu karakterize etmesi bakımından bazı rakamlardan bahsedilebilir: Göçmen Rusların %90’ı düzenli olarak çalışmak üzere 1 ile 3 ırgat ya da mevsimlik işçi olarak ise 3 ile 15 Kırgız’ı tutuyorlardı. Hiç emek harcamayan Rus göçmenleri zamanla Yedisu’nun en meşhur zengin kulaklarına dönüştüler. Rusların büyük baskısı ve sınırsız ezme politikası sonucunda Kırgızların orta halli olanları fakir, fakir olanları ise ırgat olma sürecine çok hızlı girdi¹⁰⁷.

Kırgız halkının en önemli topraklarından, otlak yerlerinden ve su kaynaklarından mahrum kalışı sonrası içine düştüğü fakirlik, açlık ve kitlesel ölümler 1916 isyanının çıkmasında en büyük nedenlerdi¹⁰⁸. Bütün yaşanan zorluklar halkın çarlık sömürü sistemine olan nefretini çoğalttı ve ondan kurtulmanın yolunu aramaya zorladı¹⁰⁹. Kırgızların gündelik hayatta karşılaştıkları büyük haksızlıklar ve aşağılanma, Ruslara olan nefretin nasıl geliştiğini iyi açıklamaktadır. İsyana baştan sona şahit olan Karakol’un ekin ekme müfettişi T. Karataş’ın verdiği beyanat Kırgız halkının karşı karşıya kaldığı durumu anlatmaktadır: “Koca El (halkın polis memuru Zonin’e verdiği lakap) gece Kırgızlara gelip ‘çabuk koyun kesip pişirin’ diye emir verdi. Kırgızlar ‘hayvanlar dağda şimdi kesmeye koyun yok’ dediler. Bunu duyan Zonin, ‘İster bebek kesin ister hayvan, ama et olsun’ dedi. Sonra hızını alamayıp bir sürü Kırgız’ı gücünün yettiği kadar dövdü. Bir başka örnek: Karkıra bölümünün polis komiseri yarbay

¹⁰⁵ Tezisi Sredazbüro Sentralny Komite VKP (b), Moskva. 1931.

¹⁰⁶ Slovo Kırgızstana Gazetesi, 6 Temmuz 1991. s.2.

¹⁰⁷ L. V. Lesnaya, a.g.e., s.7.

¹⁰⁸ Abdırahmanov, “Kırgızdardın 1916-cıldagı Kötörülüğü Cönündö”, s.351.

¹⁰⁹ B. Isake, Ürkün. 1916, Bişkek 1993. s.100; C. M. Malabaev, a.g.e., s.111.

Rımşeviç sabahları Kırgızları evinin önüne sıraya geçirirdi. Rumşeviç'in işi bitinceye kadar saatlerce ayakta dik duruyorlardı. İş bitince evinden çıkar ve Kırgızları kırbaçlardı. Yorulunca, 'benim kalbim zayıf, beni düşünmek yerine geri zekalılar benim sinirime dokunuyorsunuz' diyordu. Kırgızlar onun sinirine dokunmamak için sırtlarının kırbaçlanmasına katlanıyorlardı.”

6.2. İsyanın Başlaması

1916 büyük isyanına geline süreçte Türkistan halkının çarlık hükümetinden memnun olmadığı, yerli halkın defalarca gösterdiği tepkilerle ortaya çıkmıştır; 1885 yılında Fergana'da, 1897 yılında ise Taşkent'te büyük isyan hareketleri yaşanmıştı.

Bunun dışında 1900 yılında 75 kez, 1905'te 235 kez, 1910 yılında 334 ve 1915 yılında 372 kez değişik bölgelerde halk isyan etmişti¹¹⁰.

Kırgızistan'da isyan üç aşamalı şekilde yaşandı:

1. Kendiliğinden oluş; Hocent'te isyanın başlaması, 4 Temmuz-11 Temmuz 1916.
2. Silahlı kitlesel başkaldırı ve savaşın başlaması; 7-28 Ağustos 1916. Kuzey Kırgızistan'a Hanlıkları oluşturma teşebbüsleri.
3. İsyanın bastırılması; çarlığın askeri bölüklerinin operasyonları ve “Uluu Ürkün” (Zorlu Büyük Kaçış), yani Kırgızların dışında Sart Kalmaklar, bazı Dungan köylerinin de katılmasıyla kitlesel olarak kuzey Kırgızistan halkının çoğunun Doğu Türkistan'a kaçışı. Bu etap ağustosun sonunu ve Kasım 1916'yı kapsamaktadır¹¹¹.

İsyan 4 Temmuz 1916'da Semerkant bölgesinin Hocent şehrinde başladı. 10 15 Temmuz'da Andican'a sıçradı. Ve sonra bütün Özbek toprağına yayıldı. Temmuzun ikinci yarısında bütün Fergana, Taşkent, cephe gerisinde çalışacak olanların listelerini zorla alarak yok etmekle tepkilerini gösterdiler¹¹². 11 Temmuz 1916'da Taşkent şehrinde karışıklıklar başlamıştı. Binlerce yerli insan işçi alımına güç kullanarak engel

¹¹⁰ B. Isake, a.g.m., s.105-108, M. Emin Yazı, a.g.e., s.40.

¹¹¹ Res Publika Gazetesi, No.12, 27 Mart 1992.

¹¹² A. V. Pyaskovskiy, vd, “Vosstanie 1916g. V Sredney Azii i Kazahstana”, Sbornik, Dokumentov, Moskva 1960, s.8-9.

olmak için Rus idareciler ile tartıştılar. 35 isyancının 5'i ölüm cezasına çarptırıldı. Mal mülklerine el konuldu¹¹³.

Sırderya bölgesinin bazı reyonları, Semerkant'ın çok sayıdaki uездleri başkaldırdı. Hocent'teki isyan hakkındaki haber bütün Türkistan'a çabuk dağıldı. İsyen Kırgızistan'ın kuzey tarafına Bişkek uzedine, Oluya Ata (Evliya Ata) uездinin dağlık bölgesine, Karakol uездine, güneyde Oş uездinin birkaç bölgesine sıçradı.

Tokmok ve Pişpek'teki isyanın hazırlık çalışmaları çok gizli yapılmış, sadece yerli Rus halkının değil, tecrübeli polis ajanlarının bile dikkatinden uzak tutulmuştu. Bişkek'in boluşları, bir taraftan Rus yönetiminin işçi talebine olumlu cevap verip, diğer taraftan temmuz ayının sonlarında meşhur manapları Bişkek'e çağırarak oğlu gibi isimler ön plana çıktı. Başkaldırının idaresini bazı bölgelerde Şabdanođulları¹¹⁴, Batırhan Nogaev, Kanaat Abukin, Sultan Dalbaev gibi büyük manaplar ve baş başkanları yaptılar. İsyanın yöneticileri kendi 'bağımsız' hanlıklarını kurmak istiyorlardı. Bunun gerçekleşmesi için durum uygundu. Çarlık savaşı ile uğraşıyordu. Rus göçmenlerinin çoğu savaşıa gitmiş, geriye kadın, çocuk ve yaşlılar kalmıştı¹¹⁵.

İsyana zengin manaplardan Möküş Şabdanoğlu, Sopurbek Şamenoğlu, Kana İbıke, belek Soltonođlu, Isık Köl'de Batırkan Nogoy gibi isimler de katılarak önderlik yaptılar¹¹⁶.

6.3. İsyanın Bastırılması

Kırgızistan'daki 1916 isyanı acımasızca bastırıldı. İsyen kitle şeklinde başlasa bile onu bastırmak o kadar zor değildi. Çünkü baş kaldıranların hepsi silahsız idi. İsyanı bastırarak birlikleri General A. N. Kuropatkin yönetiyordu. Volbaum ile Kuropatkin Kırgızları soykırıma uğratmak için stratejilerini hazırlamışlardı. Bu plana göre ürken

¹¹³ T. R. Riskulov, a.g.m., s.11.

¹¹⁴ Sentralny Gosudarstvenny İstoriçeskiy Arhiv Kazahskoy SSR. Fond. Prokuror Vernenskogo Okrujnogo Sudo. Opis. 1. Delo. 2140-a. Sv.92. s.425-426. Tasdikli Suret.

¹¹⁵ A. V. Pyaskovskiy vd, a.g.e., s.15-16.

¹¹⁶ Sentralny Gosudarstvenny Arhiv Kirgizskoy SSR, Fond. 25. Opis 1. Delo 25. s.4; Lesnaya, a.g.e., s.271-274.

insanların kaçıp gidecek bütün dağ geçit ve boğazları çok önceden tutulmuştu¹¹⁷. Rus bölükleri Isık Göl, Çüy, Cumgal, Narın, Kök Art ve Karkıra'da Kırgızları bir bir avladılar. Ruslar 1916 isyanını bastırıp, ayaklanan halkı parçalamayı başardılar.

İsyanı acımasızca bastırmak için hükümet tarafından büyük güç ayrıldı, bundan başka şehirlerde ve köylerde yaşayan Rus göçmenlerine silah dağıtılarak “birlikler” (drujinalar) oluşturuldu. Bu drujinalar askeri bölüklerle birleştirildi. Cezalandırmaya bir de silahlandırılan göçmen Rus kulakları katıldı. Köyler yakılıp yıkıldı, malları ve hayvanlarına el konuldu veya imha edildi ve binlerce suçsuz insan katledildi. İkinci Dünya Savaşı'nda Hitler ordusunun Yahudilere yaptığı soykırımın bir benzerini, Çarlık Rusya'sı Türkistan'ın Türk dilli halklarına yaptı. Dünya kamuoyu ise bu soykırımdan fazla haberdar olmadı¹¹⁸. 1916'daki isyan hadisesi Kırgızlar için tam bir soykırımla sonuçlandı. Ruslar merhametsizce Kırgızları soykırıma uğrattı.

Özellikle cezalandırıcı birlikler acımasızca hareket ettiler. Top ve makineli tüfeklerle silahlanan askerler tamamen silahsız isyancıların karşı koyup koymadıklarına bakmadan, yollarına çıkan bütün Kırgız yerleşim yerlerindeki halkı ve Çin'e kaçmakta olan Kırgızları acımasızca öldürdüler. Çoğu zaman Kırgızları esir dahi almadılar. Çoluk çocuk demeden anında ya da işkenceyle öldürdüler¹¹⁹.

Devlet Duma'sının üyesi A. F. Kerenskiy 1916 yılının yazında Türkistan bölgesini gezmiş ve Duma'nın 13 Ağustos'taki toplantısında isyanı bastıracak birliklerin yerli halka yaptığı caniliği açığa vurarak şöyle dile getirmişti: “Cezalandırılar bölüklerden, piyadelerden, süvari ve topçulardan meydana gelmekte. Bölük komutanı karşısına çıkan bütün köyleri, tuzem halkını yaş ve cinsiyetine bakmadan katletme emri veriyor... Kundaktaki bebekler, yaşlı nineler ve dedeler zalimce yok edilmiştir...”¹²⁰

Kırgız halkı bu isyanda büyük kayıplar verdi. Onbinlerce insan katledildi ve yüzlerce köy tamamen yok edildi. İsyana eden bölgelerin ekonomisi uzun yıllar düzelemedi. Küçüğüne büyüğüne, yaşlısına gencine bakmadan canice yapılan

¹¹⁷ O. İbraimov, “Kızıl Kırgın”, Ürkün, Bışkek 1993, s.224-225.

¹¹⁸ O. İbraimov, a.g.m., s.228.

¹¹⁹ S. İlyasov vd, a.g.e., II. Kitap, s.345.

¹²⁰ S. Begaliev, a.g.m., s.122-154.

soykırımdan kurtulmak için Kırgızlar Çin'e kaçtılar. Kaçan Kırgızlar bütün malvarlıklarını kaybettiler.

Bu arada çarlık hükümeti isyancıların topraklarını alma işini daha da genişletmek için planlar kurmaya devam etti. Pişpek ve Karakol kazalarının halkı Tanrı Dağları'na kovulacaktı. Aynı plan Özbek, Türmen ve Tacikler için de tasarlanıyordu. Türkistan'ın yerli halkına uygulanan vergilerin miktarı arttırdı ve yükümlülükler ağırlaştırıldı.

Türkistan'ın diğer bölgelerinde ayaklanan insanların çoğu asıldı, sürgüne gönderildi ve hapsedildiler. Fakat Türkistan çarlık idarecilerinin Yedisu'daki cezalandırma eylemleri en acımasız karaktere sahip oldu. Yedisu'daki Kırgızların ayaklanmasını bastırmak için Taşkent'ten Rus Kazaklarının 2 alayı, 35 bölük, 24 yüzlük, 240 atlı keşifçi, 16 top, 47 makineli tüfek gönderildi¹²¹.

Narın'a askerler Andican'dan, Pişpek ve Tokmak'a ise 20-21 Ağustos'ta Taşkent'ten geldi. Güçlerin eşit olmadığını kanıtlamaya gerek yok. Bir tarafta savaşın bütün şartlarına uygun eğitilmiş, merkezi yönetimi, topları ve makineli tüfekleri olan Ruslar; diğer tarafta sopa ve kırbaçlarla silahlanan, yöneticisi olmayan Kırgızlar bulunuyordu. Bu askerlerin çoğu Kırgızlara karşı gönderildi. Türkistan'ın hiçbir yerinde ayaklanma Isık Göl, Çüy ve Narın bölgesindeki kadar acımasızca bastırılmadı. Bütün bu silahlı güçler, silahlı Rus çiftçilerin desteğiyle Kırgız ve Kazak topraklarını "ateş" ve "kılıçtan" geçirdiler.

Kuropatkin Kırgızların ayaklanması hakkında şöyle demiştir: "Elebaşı kurtları muhakkak yakalamak lazım, kitle şeklindeki koyunları ise bağışlanabilir... Ben Çar'a bunları ileteceğim. Fakat isyancıların Rusların kanını çok döktükleri Pişpek'in Zagorskiy tarafındaki bütün volostlar cezalandırılacak. Isık Gölün kıyıları ve Kemin vadisinin toprakları Kırgızlar'dan ebediyen alınacak. Oradaki Kırgızlar Narın bölgesindeki dağlara sürülecek. İsyancıları böyle katı cezalandırmak, onları

¹²¹ C. Abdırahmanov, a.g.m., s.390-391.

topraklarından yoksun bırakmakla Kırgızlar'dan hakkettikleri intikamı almış sayılabiliriz.”¹²²

Volbaum da aynı görüşteydi. Kırgız topraklarında hareket eden intikamcı bölükler bu bildiriye uyararak esirlerle uğraşmıyorlardı. Rus bölükleri esir düşen Kırgızları çoluk çocukları ile birlikte kılıçtan geriyorlardı¹²³.

İsyanı bastırmakla görevli birliklerin komutanlarından Bakureviç, Rus birliklerin gazaplarından kurtulmak için isyancılara karşı Rus köyleriyle işbirliği yapacaklarını duyuran Karabulak Köyü Kırgızlarını yanına alıp götürdüğünü belirttikten sonra eklemektedir: “Benim şakacıların onları yanlışlıkla Çu Nehri’nde boğmuşlar.”¹²⁴ Rus kadınları ‘Kırgız işçileri var mı’ diye ev ev geziyor, önüne çıkan Kırgızları öldürüyorlardı. Tokmok’tan dönmekte olan Rus komutanlardan Rımşeviç ise, Samsonovka’ya gelinceye kadar karşısına çıkanları öldürdü ve Samsonovka civarındaki önemli Kırgızların mezarlarını kirleterek yok etti.

Volbaum, Kuropatkin’e gönderdiği telgrafta isyancıları nasıl kısıp aldıklarını anlatıyor: “Cezalandırıcı bölüklerin bundan sonraki amacı kargaşayı çoğaltmak ve Kara Kırgızları isyanlarından dolayı en zor şartlara düşürmek... Isık Köl’ün kuzey kıyısı ile Karakol civarındaki isyancıların bir kısmı Tekes’e, bir bölümü ise güney taraftaki Sırt’a gitmek zorunda kalacaklar. Pişkek ile Son Köl’ün ortasındaki isyancıların bir kısmı Koçkor ile Cumgal’a dağıtıldı. Her yerde talan ettiğimiz hayvanların çokluğu ise isyancıların yenilmesinin en belli kanıtı. Karakol civarına 300.000’den fazla hayvan toplandı. Koçkor’da ise sayısız hayvan var. Bunlar tahminen 100.000 olur. Tokmok’tan aldığımız hayvan sayısı diğerlerine nazaran az. İntikamcı bölüklerin Cumgal ve Koçkor’un doğusundaki Alabaş vadisinde yürüttüğü hareketlerin isyancıları daha da zor duruma düşürerek, hayvan sayısını çoğaltacağı şüphesiz.” 1916 yılına ait istatistiklere göre Kırgızlar’ın ayaklandığı bölgede isyan öncesi hayvanlardan üçte biri kalmıştı¹²⁵. Karakol ve Tüp taraflarında isyana katılmayan Kırgız ve Uygurlar kurşuna dizilmişti.

¹²² T. R. Riskulov, a.g.m., s.28-29, 32.

¹²³ C. Abdırahmanov, a.g.m., s.392.

¹²⁴ G. İ. Broydo, a.g.e., s.105-106.

¹²⁵ B. Soltonoe, “1916-cılındagı Kırgız Kötörlüşü”, Ürkün, Bişkek 1993, s.167.

Taldı Bulak'tan Karakol'a kadar yerlerde yatan ölümler sayısızdı. Ölenlerin çoğu da çocuk ve kadınlardı.

Yerli halkın anlattıklarına göre Isık Göl'ün Çon Bayloo, Kiçi Bayloo adlı yerlerindeki halkı akarsuyun başına toplayan Rus bölükleri, kalabalığa toplanarak ateş ederek toplu bir kıyım yapmışlardı. Sonra cesetler kokmaya başlayınca suyun geçidini açmak için bunları toplayarak suya yerleştirilmiş ve üzerlerine toprakla çimen döşeyerek geçmek için yol yapmışlardı. Zamanla orası yol oldu. Bugün hala o yolun geçmişini bilen yaşlılar dua ederek, ağlayarak geçerler. Ancak 1916 olayları gizlendiği için sonraki nesiller Kiçi Bayloo'nun tarihini bilmiyor¹²⁶.

Halk isyanını en sert şekilde bastıran Kuropatkin, çardan “tuzemtsileri” ibret olacak şekilde cezalandırmak için izin istedi. Kuropatkin'in onayladığı mahkeme kararlarına göre 1 Şubat 1917 yılına kadar Türkistan'da 347 insan idama, 168 insan kürek cezasına, 288 insan ıslah evine ve 129 insan hapse mahkûm edildi. Sonraları Kuropatkin idam mahkûmlarının sayısını birazcık azalttı. Diğer taraftan mahkemeler harıl harıl birçok yeni insanı mahkûm etmeye çalışıyorlardı. Fakat Rusya'da çarlığın düşüşü ve devrim hareketinin başlaması üzerine bu cezalandırma süreci durdu. Çarlık idaresi tarafından Semerkant bölgesinin Cizak'ın ve Yedisu bölgesinde Karakol, Pişpek ve Carkent'in topraklarına el konulacaktı. Her şeyden önce Karakol Kırgızlardan tamamen temizlenmişti. Çin'den dönen bazı Kırgızlar ise Rus çiftçiler tarafından öldürülüyor ya da Rus yönetimi tarafından tekrar kovuluyorlardı¹²⁷.

¹²⁶ K. Sıdıkova, “1916-cıldan Ulan...”, Kırgızstan Madaniyatı Gazetesi, No.24. 14 Haziran 1990, s.10.

¹²⁷ T. R. Riskulov, a.g.m., s.40-42.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

III: 1917 BOLŞEVİK İHTİLALİ VE TÜRKİSTAN TÜRKLERİ

1. Bolşevik İhtilalinin Sebepleri

1917 Bolşevik ihtilaline kadar Rusya'daki Çarlık idaresi kısmen feodal kısmen kapitalist düzende, koyu bir Ortodoks inancı içerisinde olduğu bilinmektedir. Çarlığın dış siyaseti bu yapının uzantısı durumunda idi. Dünya siyasetinde İngiltere, Fransa v.b gibi yeni sömürgeler elde etmeye çalışmaktaydı. Yaptıkları bu politika sonucunda Rusya bütün iktisadi imkanları elinde tutan Rus asiller sınıfının tahakkümü altında inleyen kültür ve milliyetleri her görülen müşterek bir hapishane haline gelmiştir. Lenin bu durum ve ortamdan faydalanarak ihtilali başlatmıştır. Bu ihtilalin sebeplerinde şöyle sıralayabiliriz:

1-İktisadi sebepler: Bolşevik ihtilalini hazırlayan temel sebep korkunç sosyal adaletsizliktir. Rusya bu dönemde büyük servete sahip olan zenginler ile son derece fakir olan köylü ve işçi olmak üzere kesin çizgilerle ikiye ayrılmaktaydı. Lenin bunların sonuçlarına dayanarak ihtilali yaptığı bilinmektedir.

2-Kültürel sebepler: XX. yüzyıla girildiğinde Rusya'da aydınlar arasında fikir hareketleri çok güçlenmiş bulunuyordu. Aydın kişiler ülkenin içinde bulunduğu sosyal huzursuzluktan dolayı büyük bir kaynaşma içindeydiler. Yine Çarlığın sert ve hiç kimseye söz hakkı vermeyen idaresi aydınları yer altına itmiş ve onlara gizli ihtilal çalışmaları tecrübesini kazandırmıştı. Çarlığın zorba idaresi ve halkın isteklerini dikkate alınmaması rejimin değil, muhaliflerin gücünü artırıyordu.

3-Siyasi sebepler: Bu sebeplerin başında Çarlığın iç politikasının gittikçe halktan uzaklaşması ve dünya savaşının doğurduğu iktisadi ve moral çöküntüsü de gelmektedir. 1. Dünya savaşına büyük umutlarla giren Çarlık Rusya'sının Alman cephelerinde mağlup olması bütün ümitleri boşa çıkarmış, ülke içerisinde de sosyal ve ekonomik sıkıntılar baş göstermiştir. Çaresizlik içindeki aç ve sefil kitlelere Lenin ekmek ve barış propagandası yapmıştır.

4-Milli sebepler: 1917 tarihine gelindiğinde Çarlık Rusya'sı emperyalist ve yayılmacı siyasetinin sonucu olarak hemen hemen bütün Türk illerini hakimiyeti altına almış durumdaydı. Çarlık Rusya'sı bu geniş coğrafyaya yayılan Türk topluluklarının

siyasi ve kültürel haklarını elinden alarak yoğun bir Ruslaştırma politikasına tabi tutmuştur. Türkleri sömürme ve Hristiyan Ruslaştırmaya çalışan Çarlık idaresi ile siyasi bir kuvvet olarak mücadele sahasına giren Türklük karşı karşıya gelmiştir. Bolşevik ihtilalini, Rusya içindeki sosyal, ekonomik ve kültürel huzursuzlukların sonucunda Marksist ve komünist bir ideolojinin iktidara gelmesini sağlayan sosyalist nitelikli bir ihtilal olarak karşımıza çıkmaktadır¹²⁸.

2. 1917 Bolşevik İhtilali

Şubat 1917'deki Bolşevik ihtilalinin çarlık rejimine son vermesiyle Türkistan'daki Rus idarecileri ihtilal hükümetinin direktifleri ile işçi, Asker ve Köylü şuası kurarak memleketi eskiden olduğu gibi yine askeri rejimle idareye başladılar. Moskova'dan aldıkları ikinci bir emir ile Türkistan idaresini yeniden düzenleyecek geçici Hükümet encümenini kurdular. Kurulan geçici encümende Türkler o kadar azınlıkta kalıyorlardı ki, bu encümende ülkeleri için faydalı olacak hiçbir karar almalarına izin verilmiyordu. Türkleri ihtilalin başlangıçta verdiği çok sınırlı serbestlik ile Nisan 1917'de Türkistan Müslüman kongresini tertip ettiler. Bu kongre de Geçici Hükümet encümeninin faaliyetlerine karşı Türklerin zorla gasp edilen topraklarını geri alacak, Türk ülkelerine göçmen akınını durduracak ve Müslüman Merkez Şurasını kurdular.

Rus Sosyal Demokratları, Anayasal Demokratlar (Kadetler) ve Sosyal Devrimciler tarafından 12 Mart 1917'de başlatılan ihtilal¹²⁹ 300 yıllık Romanov Handanı hakimiyetinin sonunu hazırladı. Şubat ihtilali, Rusya'da yaşayan diğer kavimlerde olduğu gibi Türkler arasında da hürriyetlerine kavuşma ümidini doğurdu¹³⁰. Ancak ihtilalin idaresinin “Bütün memurlar ve askerler, bulundukları yerde kalacaklar” emirnamesi¹³¹ Türklerin sevincini kısa sürdürdü. Bu emirname, Çarlık Rusya'sı ordusuna ve memurlarına Türkistan'daki eski vazifelerini sürdürmeleri hususunda

¹²⁸ Ahmet Gündüz, 1917 Bolşevik İhtilalinin Türk Dünyasındaki Yansımaları, Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi, C. 6, S. 1, Ankara 2005, s. 2-3.

¹²⁹ Nadir Devlet, Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi, Ankara 1985, s.235-236.

¹³⁰ A. Battal Taymos, Rus İhtilalinden Hatıralar, İstanbul 1947, s.35.

¹³¹ Edward Allworth, Central Asia A Century of Russian Rule, Newyork 1967, s.215.

kanuni bir zemin hazırladı¹³². Çarlığın devrilmesinden sonra da Türkistan'ın milli siyasi durumu eski halinde kaldı.

1917 yılı Mart sonunda Ruslar, Taşkent'te "İşçi, asker ve Köylü Şurası"nı¹³³ kurdular. Şurada eski çarlık memur ve generalleri temsilci konumunda idiler¹³⁴. Çok geçmeden ihtilalci Rus hükümeti, askeri hükümeti kaldırarak "Geçici Hükümet Encümeni"ni kurdular. Şcepkin'in kurduğu encümende Proeobracenskiy, Ziyapovskiy, Elpatovskiy, Skapskiy ve Türklerden Sadri Maksudi, Muhammedcan Tınışbay ve Ali Han Bökey Han görev aldı¹³⁵. Bu üç Türkistan üyesi azınlıkta olduklarından aldıkları hiçbir kararı Ruslara kabul ettiremediler.

3. Bolşeviklerin Milletler Meselesi

Bolşeviklerin Milletler problemi hem hükümetin hem de iktidarı ele geçirmek için her çareye başvuran Bolşeviklerin karşısına bütün azameti ile çıktı. Daha önceki dönemde idareleri altındaki milletlerin millet duygularını yok etmek ve onları Ruslaştırmak için sistemli çalışmalar yapan Ruslar Bolşevik İhtilalinin Rus olamayan milletler tarafından kabul görmesi için rejimin başlangıcında oldukça toleranslı davranmışlardır.

Geçici hükümetin ilk işi, 20 Mart 1917'de yayınladığı bir kararname ile din, ırk ve milli menşesine bakılmaksızın bütün vatandaşların eşitliğini ilan etmek oldu. Geçici hükümet milli azınlıklar bakımından bazı gevşetici tedbirler almakla beraber, milli azınlıkların çok geniş haklar elde etmek sureti ile Rusya'nın dağılmasına sebep olmalarını da önlemek kararındaydı.

2 Kasım 1917'de Lenin ve Stalin tarafından yayınlanan Rus olamayan halkların deklarasyonu Bolşeviklerin milli mesele ile ilgili ilk icraatı oldu¹³⁶. 2 Kasım 1917

¹³² Baymirza Hayit, Türkistan Rusya İle Çin Arasında, Ankara 1975, s.213.

¹³³ Edward Allworth, a.g.e., s.216.

¹³⁴ Baymirza Hayit, a.g.e., s.214-215.

¹³⁵ Olzscha-Cleinow, Turkestan-Politisch-Historischen und Wirtschaftlichen Probleme Zentral Asiens, Leipzig 1942, s.371.

¹³⁶ Süleyman Tekiner, "Sovyetler Birliğinde Milletler Problemi", Dergi, No:58, Münih 1964, s.57.

deklarasyonundan bir müddet sonra 25 Ocak 1918’de 3. Bütün Rusya Sovyetleri Kurultayı tarafından kabul edilen “Emekçilerin ve Sömürülen Halkların Hukuk Deklarasyonu”¹³⁷ da Bolşeviklerin yarattığı bu liberal havayı nispeten devam ettirmiştir. Deklarasyonun 1. kısmının 2. maddesi, “Rus Sovyet Cumhuriyeti, milli Sovyet Cumhuriyetlerinin bir federasyonu olarak, özgür milletlerin özgür birliği üzerine kurulmuştur” diyordu¹³⁸.

4. Şubat İhtilali Sonrası Türkistan Türklerinin Faaliyetleri

Şubat ihtilali, Rusya’da yaşayan diğer kavimler için olduğu gibi, Türkistanlılar için de çok geniş imkanlar açmıştı. Türkistanlılar, Şubat ihtilali ile verilen hürriyet serbestliğinden istifade etmeye çalıştılar. 17 Nisan 1917 tarihinde 440 delegenin hazır bulunduğu Türkistan Müslüman Kongresini¹³⁹ açtılar. Bu kongrenin üyelerinin üzerinde ittifaka vardığı husus, Türklerin geleceğinin Ruslar tarafından belirlenemeyeceği idi. Ayrıca kongre, bundan başka Rus kolonizasyonuna son verilmesini ve müsaade edilmiş toprakların gerçek sahiplerine iadesini talep etti¹⁴⁰. Türkistanlıların toprakların iadesi ile ilgili isteği Kerenskiy Hükümeti tarafından kabul edilmedi. Bununla beraber, Türkistan’a artık yeni göçmen gönderilmedi¹⁴¹. Kongrede, avukat Ubeydullah Hoca tarafından Türkistan için milli ve merkezi bir organın kurulması fikri ortaya atıldı. Teklifin kongre delegeleri tarafından onaylanması ile 21 Nisan 1917’de Türkistan-Müslüman Merkez Şurası kuruldu¹⁴².

Kongre, Müslüman Merkez Şurası İcra Organını şu şahıslardan seçti: Mustafa Çokay (Başkan), Ubeydullah Hoca, Asadullah Hoca, Abidcan Mahmud, Mir Adil, Şah Ahmet Şah İslam, Müfti Hoca Behbudi ve Müfti Sadriddin Han¹⁴³ Türkistan Müslüman Merkez Şurasında (Milli Merkez) Zeki Velidi Togan’da Rus dilini iyi bilmesi dolayısıyla sekreter olarak görevlendirildi.

¹³⁷ Fahir Armaoğlu, “Bolşevik İhtilali ve Self-Determination Prensibi”, Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, c.XVII, Ankara 1962, s.241.

¹³⁸ Süleyman Tekiner, a.g.m., s.57.

¹³⁹ Zeki Velidi Togan, Bugünkü Türk İli Türkistan ve Yakın Tarihi, İstanbul 1981, s.356.

¹⁴⁰ Fazlur Rahman, “Rusya’daki Türklere Karşı Sovyet Politikasının Gelişimi (1917-1965)”, TDAP, S.22, İstanbul, 1983, s.140.

¹⁴¹ Baymirza Hayit, a.g.e., s.217.

¹⁴² Zeki Velidi Togan, a.g.e., s.362.

¹⁴³ Baymirza Hayit, a.g.e., s.218.

1 Mayıs 1917’de bütün Rusya Müslümanlarının ilk genel toplantısı Moskova’da açıldı. Azerbaycanlı zenginlerden Şemsi Asadullayev’in Moskova Müslümanlarına hediye ettiği binada yapılan kongreye 450-500 delege beklenirken 900 kişi katıldı. Kongre Rusya Müslümanlarının Geçici Merkezi Bürosu’nun başkanı Ahmed Salihov tarafından açıldı. Kurultayın başkanlık divanına İbrahim Ahmet Salih(ov), Halil Dostmuhammed(ov), SeyimeYakubova, Hasan Ata Habeşi, İlyas Aklın, Cafer Seydahmed Musa Carullah Bigi(yev) seçildi. Kongrenin ana problemi, Rusya’nın gelecekteki devlet şekli ve kendilerinin ona karşı alacağı tedbir idi¹⁴⁴.

1917 Mayıs sonunda ve Haziran ortalarındaki Türkistan’ın içtimai-siyasi durumu günden güne daha fazla kötüleşti. Ülkenin yağma edilmesi ve gıda maddelerine konmuş olan yüksek vergiler, halkı iktisadi bir sıkıntıya sürükledi¹⁴⁵.

Müslümanların Mayıs Kongresinde iki farklı görüş ortaya çıktı. Ayaz İshakinin sevk ve idare ettiği İdil-Ural delegasyonunda desteklemekte olduğu Ahmet Salihov idaresindeki bir grup birleşmiş bir Rus devleti camiasında Türk kavimleri için kültür otonomisi talep ediyordu. Federalistler, ülke otonomisi istekleri ile üniteristlere karşı çıktılar. Bu akımın yetkili sözcüsü, Azerbaycan temsilcisi Mehmet Emin Resulzade idi. Kongrede federasyon taraftarları, üniteristlerin aldığı 271 oya karşılık 446 oy almak suretiyle fikirlerini kabul ettirdiler. Müslümanlar Kongresinin önemli sonuçlarından biri de Milli Merkezi Şuranın kurulması oldu. Milli Merkezi Şura kongrenin kararlarını Rus hükümetine Ağustos 1917’de Petrograt’a ilettiği zaman Rusların Türklere herhangi bir muhtariyet verme taraftarı olmadıkları açığa çıktı.

Ekim ayının ikinci yarısında Kerenskiy, General Korouñçenko’yu Türkistan Genel Komiseri olarak tayin etti ve 28 Ekim günü de General Korouñçenko Taşkent’te askeri durum ilan etti¹⁴⁶.

4 Kasım 1917’de Taşkent Toprak-Korğan Garnizonu, silahlarını Kerenskiy Hükümetine karşı kullandı. 4 Kasım 5 Kasımı bağlayan gecede komünist taraftarı

¹⁴⁴ İhsan Ilgar, Bütün Rusya Müslümanları Kongresi, Ankara 1990, s.9.

¹⁴⁵ R. Y. Recebova, Özbekistan Tarihi, Taşkent, 1993, s.20.

¹⁴⁶ Zeki Velidi Togan, a.g.e., s.357.

Ruslar bir darbe ile Taşkent'teki hükümeti ele almak niyetiyle bir toplantı yaptılar¹⁴⁷. 7 Kasım 1917'de Petrograd'ta yapılan komünist ihtilalinden sonra Rus askerleri, 11 Kasım'da Taşkent'teki Geçici Türkistan Hükümeti Encümeninin binasını işgal ettiler. Komünist olmayan Ruslarla komünizm taraflısı Ruslar arasında, Türkistan hakimiyeti için Taşkent'te cereyan eden 4 günlük sokak muharebeleri esnasında Türkistanlılar çatışmaların tarafsız bir seyircisi olarak kaldılar¹⁴⁸.

1917 yılının sonlarında Mustafa Çokay, Narbutabek, Polatcan ve Şah İslam'dan oluşan bir Türkistan heyeti Türkistan meselelerini Kerenskiy ile görüşmek için Petrograd'a gitti¹⁴⁹. Bu heyet, Türkistanlılar arasında artmakta olan Rus aleyhtarı tutuma işaret etmeye teşebbüs etti ise de bir sonuç alamadan geri döndü¹⁵⁰.

Türkler ile Bolşevikler arasındaki münasebetler Rusların emperyalistçe tutumları yüzünden çok kritik bir döneme girmiştir. Türkistan Türkleri, merkez olarak çalıştıkları Taşkent'ten ayrılarak Hokond'a (Fergana) gitmişlerdir.

5. Bolşevik İhtilali Sırasında Türkistan'da Rus Yönetimi

Ruslar, 15-22 Kasım 1917 tarihleri arasında 114 Rus delegenin katılımıyla yaptıkları 3. Sovyet Kongresinin sonunda Türkistan Sovyet Komiserliğini¹⁵¹ kurdular. Kongrede 15'i vekil olmak üzere 36 komiser seçildi¹⁵². Bu Rus komiserleri kendilerini Türkistan'ın tek söz sahibi olarak görmeye başladılar. Taşkent'teki Rus komünist hakimiyeti Kasım 1917'den Ocak 1918 sonuna kadar Hal komiserleri, ondan sonra da 1918 Mayısına kadar da Proleterya otonomisi adı altında faaliyetlerini sürdürdü.

Türkistan'daki Sovyetler RSFSC Merkez Komitesinden aldıkları emir ile 1 Mayıs 1918'de yaptıkları Otonom Sovyet Sosyalist Cumhuriyetini kurduklarını ilan ettiler. Türkistanlıların bu sosyalist cumhuriyetin idaresine ortak olma teklifi kabul

¹⁴⁷ Olzcha Cleinow, a.g.e., s.375.

¹⁴⁸ Baymirza Hayit, a.g.e., s.232.

¹⁴⁹ R. Y. Recebova, a.g.e., s.24.

¹⁵⁰ Baymirza Hayit, a.g.e., s.231.

¹⁵¹ Edward Allworth, a.g.e., s.161.

¹⁵² Baymirza Hayit, a.g.e., s.133.

edilmedi¹⁵³. Bununla Otonom Türkistan tabirinin sadece bir aldatmaca olduğu, gerçekte tam bir Rus idaresinin kurulmuş olduğu ortaya çıktı.

Bütün bunlara bakarak şunları söyleyebiliriz; Sovyet rejiminin en büyük amaçlarından biri milli esaslara göre gelişmekte olan Türklerin muhtariyet çabalarını önlemek idi. Türkistan'daki Sovyetler Moskova'daki Rus Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyetleri Merkez komitesinden aldıkları emir ile 1 Mayıs 1918'de yaptıkları kongrede Sovyetlere bağlı Türkistan Otonom Sovyet Sosyalist Cumhuriyetini kurduklarını ilan ettiler. Türklerin bu sosyalist cumhuriyetin idaresine ortak olma hakları yoktu. Sovyetler gayelerini gerçekleştirmek için Türkistan illerinde seçtikleri ikinci yol Rus komünist partisini kurmak oldu. Türkler arasında komünist Partisinin ilk üyeleri tamamen Ruslardan meydana gelmişti. Türkistan'da kalmış harp esirleri ile Türklerden sosyal demokrasi fikrine inanan bazı kimseler parti üyeliğine alındılar.

En kötü şartlarda dahi hakları için mücadele etmek kararında olan Orta Asya Türkleri, komünist Partisine bağlı bir Müslüman bürosu kurmayı başarak halkın isteklerini bu büro kanalı ile dile getirmek istediler. Müslüman bürosu kısa zamanda Rus ve Türkistan komünist Partililerin rakibi ve halkın ümidi haline gelmiştir¹⁵⁴.

Türkistanlıların milli muhtariyet isteklerinin amansız muhaliflerinden biri olan Safarov, Rus ihtilalinin Türkistan'da derhal müstemlekel bir yol yutmak mecburiyetinde olduğunu söyleyerek Rusların maksadını açıkça dile getirmiştir. Sovyet yönetimi hükümet ve Rus KP adına 8 Ekim 1919'da bir Türkistan komisyonu teşkil ederek Türkistan'a gönderdi. Bu komisyon S. Z. Eliava başkanlığında bir Gürcü, V. V. Kuybişev, M. V. Frunze, Y. E. Rudzutak, F. İ. Goloşçekin ve G. İ. Boki'den oluşturuldu¹⁵⁵. Bu komisyon sahip olduğu diktatörce yetkilerle, faaliyetlerini Ekim 1919'dan 1923'ün ortalarına kadar özellikle Sovyet iktidarını kuvvetlendirmeye, Türkistan'ın kati olarak Rusya'ya bağlanmasına ve Rus ile Sovyet aleyhtarlığı eğilimindeki Türkistan milli hareketini yıkmaya sevketti¹⁵⁶.

¹⁵³ Mehmet Saray, a.g.e., s.37.

¹⁵⁴ Mehmet Saray, a.g.e., s. 5-56; Ahmet Gündüz, a.g.m., s. 3-4.

¹⁵⁵ E. Hallett Carr, Sovyet Rusya Tarihi, Bolşevik Devrimi 1917-1923, c.1, İstanbul 1989, s.307.

¹⁵⁶ Michael Rywkin, Asya'daki Rusya, İstanbul 1975, s.43.

Türkistan Komünist Partisi'nin 12-18 Ocak 1920 yılındaki 5. Kongresinde Müslümanlar Bürosu Başkanı Turar Rıskalov'un teklifi ile "Türkistan Otonom Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti"nin adını "Türk Cumhuriyeti", "Türkistan Komünist Partisi"nin adını da "Türk Komünist Partisi" olarak değiştirildi¹⁵⁷. Ancak Türkistan cephesi kumandanı Frunze'nin ikazı üzerine Sovyetler bu kararı reddetti. Bunun üzerine Eylül 1920'de yapılan yeni bir kongrede bütün partilerin birleştirilip, bir "Türkistan Partisi" kurulmasına karar verildi¹⁵⁸.

6. Türkistan'ın Cumhuriyetlere Bölünmesi

Türklerin oturdukları toprakları ayrı ayrı Sovyet muhtar ve müttefik cumhuriyetlerine ayırma, Sovyet milli siyasetinin Sovyetler Birliğindeki Türklerin birliğini bozmak açısından attığı ilk adım olmuştur.

Lenin 1920 yılında Türkistan'ın Özbekistan, Kırgızistan ve Türkmenistan haritasının çizilmesini emretmiş ve KP idarecilerine Türkistan eyaletlerinin taksimi yahut birleştirilmesi şartlarını aydınlatmalarını istemiştir. KP idarecileri, Türkistan'ın bölünmesi fikrini ileri sürmüş ve bunu 1924 yılında gerçekleştirmiştir. Bundan sonra Türkistan kelimesi gittikçe devlet, jeopolitik, tarih hatta ilim terimi olmaktan çıkarılarak kullanılmaz olmuş ve yerine Orta Asya ve Kazakistan tabiri kabul edilmiştir¹⁵⁹.

Kırgız Muhtar Cumhuriyeti; Karakol bölgesi, Pişkek, Evliya-Ata'nın bir kısmı, Namanga ile Andican'ın bir kısmı, Fergana ve Hokand bölgeleri ile Oş ve Pamir'in kuzeyini içine alıyordu.

¹⁵⁷ S. Zenkovsky, Rusya'da Pantürkizm ve Müslümanlık, İstanbul 1983, s.224.

¹⁵⁸ Baymirza Hayit, a.g.e., s.241.

¹⁵⁹ E. Mustafa Kırmal, "Sovyet Türkistan'ında Milliyetçilik", Dergi, No.41, Münih 1965, s.3.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

IV: KIRGIZİSTAN'DA SOVYET YÖNETİMİ

1. Kırgız SSCB'nin Teşekkülü

Ruslar sultan Kensarı Kasım Bey önderliğinde uzun zamandan beri okuyan eden Kazak Türklerinin milli ayaklanmasını bastırmaya çalışıyordu. Rusların yenemediği Kensarı, iki Kırgız reisinin ani baskını sonucu 1846'da öldürülünce Ruslar haksız yere işgal ettikleri Kırgız topraklarını istedikleri gibi kullanmışlardır. Kensarı'nın ölümünden sonra 20.000 kişilik tarafların mühim bir kısmı Hokand'a geri kalanları da Hive'ye iltica etmiştir. Ruslar Hive ve Hokand hükümetlerinin sınırlarına tecavüz etmelerinden dolayı, önce Hive sonra Hokand hükümetleri Rusları protesto etmişlerdir. Ruslar 1846 yılında Sır Derya'nın Aral'a döküldüğü yerde Hokandlıların kurduğu ve stratejik önemi büyük olan Kazalinks kalesini işgal etmiştir.

Hokand hanlığında ise bunları teşkil eden ahali (Özbek, Kırgız, Kıpçak ve Kazak) birbirleriyle mücadeleye başlamıştır. Rus komutanlar Orenburg ve Sibirya kara hattının birleştirilmesi için bu iki bölge arasındaki stratejik önemi büyük olan Hokand Kalesi Akmesicid'in alınması için hükümetin iznini istemişlerdir. Çar hükümetinin izin vermesi ile Akmesicidi almak için çok yoğun uğraşlar vermelerine rağmen bunu gerçekleştirememişlerdir.

Rusların Türkistan istikametindeki ilerleyişi 1853-1856 Kırım Harbinde geçici olarak durmuşsa da sonrasında Rusların yaptığı ekonomik ve askeri reformlarda kendilerini çabuk toparlamışlardır. Ruslar Avrupa cephesinde ilerlemeye cesaret edemediklerinden dolayı Orta Asya cephesindeki ilerlemelerine devam etmişlerdir. Bu ilerleyişini haklı göstermek için de 3 Aralık 1864 de bir bildiri yayınlamıştır. Rus diplomatları ile Rus generallerinin karşılıklı yürüttükleri Orta Asya Türk ülkelerindeki işgal hareketlerine İngiltere'nin dışında tepki gösteren pek olmamıştır.

1859-1860 yılının dondurucu soğuğu Kırgız sürülerinin %80'ninin yok olmasına sebep olmuştur. Yine Doğu Türkistan'a sığınmak isteyen insanların binlercesi tanrı

dağlarında donarak ölmüştür. Bu dönemlerde Kırgız reisleri geçim kaynaklarını yitirmiş ve açlıkla karşı karşıya gelmiş bir durumda, komşularının saldırılarından korunmak ve ekonomik zorluklardan kurtulmak için Rus egemenliğini kabul etmekten başka çareleri kalmamıştır.

Kırgızlar gerek nüfus azlığı gerekse teknik yetersizlik ve organize olmama gibi sebeplerle uzun yıllar mücadele ettikleri Rus varlığını kabullenmek zorunda kalmışlardır.

Devletlerarası hukuka aykırı olarak başlatılan Rus işgali, aynı pervasızlıkla devam ettirilmiş Hokand devletinin ardından Buhara Devleti 1867-1868’lerde Hive Devleti de 1873’de kanlı bir şekilde işgal edilmiştir¹⁶⁰.

Rusya, Orta Asya’da kendi çekirdek devletlerini kurmak için Moğolların altın ordusundan destek almıştır. Rusya döneminde Orta Asya baskı altında tutulan milletlerden oluşmaktadır. Bunların içinde en önemlilerinden bir tanesi de Kırgızlardır. 19. yy.’da Rusya’nın Orta Asya üzerindeki ilerleyişini hiçbir millet durduramamıştır. Rus ilerleyişi artmıştır. Kırgızların Rusların idaresi altına girmesi de 19. yy.’ın ortalarında, Rusların Türkistan’ı işgali ile gerçekleşmiştir. Kırgızların kendi imkanıyla Rus işgallerine karşı koyması imkansızdı. Halk kendi imkanıyla karşı koymaya çalışmış ancak organizasyon eksikliğini aşamamıştır. 1873’te Hive Emirliği, 1874-1875’te Türkmenistan’ın işgali ile Orta Asya’daki Türk yurtlarının tamamı Rusların kontrolüne girmiştir. Bu dönemden sonra Rusya buradaki milletlerin iç politikasını kendi isteği doğrultusunda oluşturmak için düğmeye basmıştır. Rus Çarı ilkin Kırgızistan yönündeki politikasını uygulamaya koyarak, Kırgız topraklarının milyonlarca dönümü Rus vatandaşların çıkarına sunulmuştur¹⁶¹.

Kırgız topraklarındaki Rus politikası hiç şüphesiz ki sömürgecilik yönü ağır basan bir politikaydı. Özgürlüğü seven Kırgızlar için bu sömürgeciliğin önemli bir etap olduğunu kabul etmek gerekmektedir¹⁶².

¹⁶⁰ Mehmet Saray, a.g.e, s. 32-44.

¹⁶¹ Sinan Civelek, a.g.e, s. 10-13.

¹⁶² Sinan Civelek, a.g.e., s. 39-40.

Kırgız topraklarına Rusların yerleşmesi, Rus karşıtı duyguların alevlenmesine ve Rus düşmanlığının başlamasına neden olmuştur. Rus varlığını benimsemek istemeyen Kırgızlar, Rus varlığını kabullenmek durumunda kalmıştır. Rus yıldırma politikaları başlayınca Kırgızların bir kısmı kendi vatanlarından göç etmek zorunda kalmışlardır. Göç bölgesi olarak kendilerine Çin'i seçmişlerdir.

1905-1907 arasında ihtilalcı fikirlerin Türkistan'a sıçraması üzerine Rus hükümeti en büyük soruşturma komisyonunu Türkistan'a gönderdi. Türkistan'ın işgaliyle birlikte zengin hasadı ve yumuşak bir iklimi olan Yedisu'nun bereketli toprakları Ukrayna'dan ve Rusya'dan gelen sömürgecilerin petrol gibi cezp ediyordu. Kazaklarda olduğu gibi Kırgızlarda mera topraklarının azalması sonucu hayvan besleyemediklerinden dolayı fakirleşmişlerdir¹⁶³.

20. yy'ın daha ilk yarısında dünyanın her yerinde yeni yeni uluslar ortaya çıkmaya başlamıştır. Nitekim iktidara gelmesi kaçınılmaz olan Sovyetlerin içine Kırgız Devleti de bağımsız bir devlet olarak girmişti. Sovyet Rusya'sında uluslaşma yoluna giden milletler, Sovyet Rusya'nın baskıcı politikasıyla sindirilmiştir. Orta Asya'da güdülen milliyetçilikle, Türk milliyetçiliği arasındaki bir farktan dolayı Sovyet Rusya, Türkiye üzerinde kuramadığı baskıcı politikayı Orta Asya üzerinde kurmuştur¹⁶⁴.

Rusya sömürgecilik devri Kırgız tarihinde çok anlamlı olarak değerlendirilir. Sömürgeciliğin son yıllarında Kırgızistan da gerçekleşen bütün ilerleyici değişimler toplumun demokratlaşma ve sömürgeciliğin zulmü altında yaşayan milletlerin haklarının genişletilmesi mesleklerinin ortaya atılmasını gizli şekilde hazırlamışlar ve toplumu buna yaklaştırmışlardır. Rusya imparatorluğunun sömürgecilik siyaseti şubat ihtilalinden sonrada hiç değişmeden aynı şekilde korunmuştur.

¹⁶³ Saadettin Gömeç, a.g.e, s. 55-57.

¹⁶⁴ Sinan Civelek, a.g.e., s. 13-14.

1916-1917 yılları Kırgızlar için tarihlerinin en kötü dönemleri olmuştur. Bu yıllarda nüfuslarının %25'i kadarını yitirmişlerdir. Rusların yaptığı bu vahşete hep kin beslemişlerdir¹⁶⁵.

Bu yüzden kısa bir süre sonra Rusya'ya karşı isyanlar başlamıştır. Bu isyanlarda ana rolü Kırgız Müslümanları üstleniyordu. 1916-1917 yılları arasında gerçekleşen Rusya'daki iç savaştan bu topraklarda yaşayan Müslüman Türkler faydalanmak ve kendi kimlilerini korumak için kongreler düzenlemeye başlamışlardır. Bu kişiler her ne kadar hukuki otoritenin Müslümanların yetkisine verilmesini isteseler de, Rus Çarlığı içinde bir İslam devletinin kurulması yönünde bir fikri benimsemediler¹⁶⁶.

Kırgızlar Rus baskılarına daha fazla dayanamamış ve çeşitli sebepleri bahane ederek bir daha bağımsızlık denemesinde bulunmuşlardır. 1916 ayı ağustos ayaklanması Kırgızlar arasında çok büyük bir infial meydana getirmiştir. Kırgızlar Rus yerleşim yerlerine saldırmış fakat korkunç bir misilleme ile karşı karşıya kalmışlardır. Düzenli orduya sahip olmama, yeterli mühimmat desteğini sağlayamama, sayıca çok az olma gibi sebeplerle tecrübeli ve kalabalık Rus ordularına karşı yenilmiş ve bu ayaklanma Kırgızlar için büyük bir felaket sebebi olmuştur.

Müslüman Kırgızların bağımsızlık mücadelesi hep karşı misillemeye uğramıştır. 1916 yılında büyük ve toplu bir isyan başlatan Kırgızlar topraklarında bulunan Rus yerleşim yerlerine saldırmışlardır. Fakat Kırgızlar, Rus ve Kazak askerlerinden kanlı bir karşılık almışlardır. Bu girişimlerinin neticesinde Kırgızlar ağır bir misillemeyle karşı karşıya kalmışlar ve büyük kayıplar vermişlerdir.

Rusların bu yerleşimi Avrupa'ya göre birtakım farklılıklar göstermektedir. Rusya ilk olarak kendisine komşu olan topraklarda sürekli olarak devam edecek olan bir sömürgecilik politikası uygulamıştır. Orta Asya'da dini inançlar arasındaki farklılıktan faydalanarak bu topraklardaki milletlerin kendisine karşı birleşerek bir güç

¹⁶⁵ Mustafa Erdem, Kırgız Türkleri Sosyal Antropoloji Araştırmaları, Ankara 2000, s. 69-71; Feyzullah Budak, Kırgızistan, Ankara 1997, s. 17-18.

¹⁶⁶ Sinan Civelek, a.g.e., s. 39-40.

oluşturmalarını engellemiştir. 20. yy.'ın başında Çarlık Rusya farklı iki sömürgecilik anlayışını farklı zaman ve mekan içinde bir araya getirmiştir. Orta Asya'daki tüm topluluklara farklı farklı politikalar belirlemişlerdir. Her ne kadar bu toprak üzerindeki hedefi aynı olmasına rağmen her topluma göre farklı araç kullanarak amacına ulaşmak istemiştir. Asker Akayev Kırgız Devlet Geleneği ve Manas adlı çalışmasında Kırgızların Rus hâkimiyetine girmesini şu şekilde yorumlamıştır; “Rus yöneticilerine sığınmak Kırgızlar için sadece kendi çıkarlarını ve ırklarını korumak amacıyla olmuştu. Kırgızların duyduğu bu ihtiyaç şüphe edilmeyecek derecede gerçektir. Ben o zamana ait şu görüşü doğrulamıyorum: Tarihçiler diyorlar ki, o zamanlar, Ruslar, Kırgızlara özel bir ilgi göstermişlerdi. Kırgızlarda bu durumu menfaatlerine kullanmıştı. Hayır doğru değil, eğer Kırgızlar gerçekten muhtaç olmasalardı Rusya'yı çözüm olarak görmezlerdi.”

Yani Kırgız halkı için o zamanlarda Rusya'dan başka bir alternatif yoktu. Ancak Rusya Kırgızistan'a girişiyle birlikte sömürgeci bir tutum izlemiştir.

Çarlık hükümetinin Ruslaştırma politikaları Kırgızistan'ın kuzey kesimlerindeki insanların Çarlık Rusya'nın bu toprak politikasından daha fazla etkilenmiş olması yüksek bir olasılıktır. Göçebe kuzey ile yerleşik hayata daha önce geçmiş olan güney arasında eskiden beri yaşayış tarzı ve ekonomik konularda sıkça anlaşmazlıklar yaşamışlardır. 1917 Devrimi sonrası Komünizmin etkisi bu yönüyle Kırgızistan'ın güneyinde farklı yorumların doğmasına neden olacaktır. Bazı Müslümanların Bolşevik Devrimi sonrası kurulan Sovyet Rus yönetimine karşı bazı tavırlar sergilemesi Lenin'i haklı göstermiştir. Lenin'in amacı Asya'da, Kafkaslarda ve kısmen de Avrupa'yı içine alan mükemmel bir millet yaratmak şeklindeydi.

Sovyet Rusya Komünizmi yaymak için düalist (ikicil) bir millet politikası uygulamaya koyulmuştur. Bunlarda;

-İlk önce kendine bölgede tehdit olarak gördüğü milliyetçi her hareketleri tamamen etkisiz hale getirmeye çalışmıştır.

-Diğer taraftan da Sovyet Rusya'ya her yönüyle kendisine bağımlı yeni uluslar yaratmaya çalışmıştır¹⁶⁷.

¹⁶⁷ Sinan Civelek, a.g.e., s. 39-40.

Kırgızlar 1917 devriminden sonra, Kızıl ve Beyaz ordular arasındaki savaşın dışında kalmışlardır, Rus kökenli nüfusun kalabalık oluşu ve Kırgızların dağınık manzarası, Rusların kısa sürede kendi milletlerini korumak için güçlü bir askeri varlık oluşturmalarını ve Kırgızistan Komünist Partisini (KKP) kurmalarını kolaylaştırmıştır.

30 Nisan 1918'de Kırgızistan, Rusya Federasyonu bünyesindeki Türkistan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinin parçası olmuştur. Küçük bir yer olan Bişkek başkent yapılmış, ertesi yıl adı değiştirilip burayı işgal eden Rus Generalinin adı konmuş ve Frunze olarak değiştirilmiştir.

Bolşeviklere karşı silahla mücadele etme gayretlerinin faydasız olduğunu anlayan milli liderlerden oluşan birçok demokrat yavaş yavaş Bolşevik rejimi aracılığıyla milli özerkliği kuvvetlendirme yolunu tercih etmişlerdir. 1918 yılının son aylarından itibaren şuralar tamamen Bolşevik partisinin üyelerinden oluşan iktidara dönüştürülmüştür. Tek partili Sovyet düzenine Rus ağaları ve Çu, Issık-Köl, Narin bölgelerinin köylükleri de karşı çıkmıştır. Ancak onların arasında bazı kuvvetler vardır ki rejimin yeniden kurulması için canla başla ilgilenmişlerdir. 1918 yılında Akşuu ayaklanmasına katılan Rusların birçoğu Bolşeviklerden çok partili düzenin kurulmasını takip etmişlerdir.

Bazı yerli siyasetçilerin ve Stalin'in müdahalesiyle bu proje durdurulmuştur. Bundan sonra milli sorunların halkın arasında görüşülmesine açıkça yasak konulmuştur. Ancak Kırgız halkının tanınmış temsilcileri milli özerkliğin kurtulmasıyla ilgili meseleyi tekrar tekrar ileri sürmeye devam etmişlerdir.

Yerli halkın ilerleyici temsilcileri Kazak asıllı Mustafa Çokayev gibi tanınmış siyaset adamlarının başkanlığında bütün Müslümanları olağanüstü IV. kurultayında bir araya getirmişlerdir. Kurultayda Türkistan Özerk Cumhuriyeti'nin kurulması kararını almışlardır. 1918 yılının şubat ayının sonunda Kızılordu askerleri Hokand'ı silah yoluyla işgal etmişler ve toplu katliam düzenlemişlerdir. Hokand hükümetinin üyeleri

şehri terk etmek zorunda kalmışlardır. Bu olaya fergana vadisinde yapılan yeni bir milli kurtuluş harekâtının başlamasına sebep olmuşlardır.

Çarlığın sıkı sömürgecilik siyasetini uygulayan eski yüksek makam sahibi bürokratlar yönetimde kalmışlardır. 1919 yılında Çin'e kaçan Kırgızlara genel af ilan edilmiştir. Kendi topraklarına dönen Kırgız muhacirleri Rus köy ağaları tarafından gaddarca öldürülmüşlerdir.

Ruslar Türkistan'ı tam bir sömürge haline getirmek için Türkistan Komünist Partisini kurdular. Buhara ve Livenin istiklallerini kaybetmesiyle birlikte, Türklerin yaşadığı Türkistan adının ve birliğinin ortadan kaldırılarak, her kabile için birbiriyle alakası olmayan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri şeklinde kurmuşlardır. Türkistan'ın devlet yapısı değiştirilerek oluşturulan Sovyetleri parçalama planı Sultan Galiyev Hareketi adı altında tanınmıştır. Bu ittifaktan sonra ortaya 1920 'de Türkistan komünist Partisi Merkez komitesi ve Müslümanlar bürosu toplanmıştır. Burada alınan karar ile Türkistan'da Türklerden meydana gelen kızıl-ordu, dış işleri bakanlığı Demiryolu ve posta işleri idaresi kurulmuştur. Ancak Ruslar çok zaman kaybetmeden, bütün Komünist Partilerin merkeze bağlanmasını sağlamışlardır.

1924'de Kırgız Özerk bölgesi oluşmuştur. Karakol, Bişkek, Guliya Ata'nın bir kısmı, Andicon ve Nomangan'ın mühim kısımları Fergona ve Hokant'ın bazı bölgeleri, Oş çevresi Ve Pamir'in kuzey kesimleri bağlanmıştır, yapılan bu taksim Rus komünist partisi tarafından tasdik edilir edilmez, her cumhuriyetin ileri gelenleri, komiteler kurarak kendi idari, ekonomik ve kültürel programlarını yapmaya başlamıştır. Ekim 1924 yılında Türkistan'da Ruslara bağlı kurulan cumhuriyetlerinin kuruluşları tamamlanmıştır. Kırgızlar tarafından kurulan bu özerk cumhuriyet, 1 Şubat 1926'da Kırgız Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyetine dönüştürülmüş, 5 Aralık 1936'da Kırgızistan egemen bir cumhuriyet olarak SSCB'ye katılmıştır¹⁶⁸.

1924'te Taşkent'te tertip edilen kongreyi Ruslar sabote ederek tam bir çıkmaza sokmuşlardır. Türkistan'da birliğin tesis edilmesini isteyen Türkistan ileri gelenlerinden

¹⁶⁸ Mustafa Erdem, a.g.e., s. 71-73.

Sultan Hoca Türkistan'ın ayrı Cumhuriyetlere bölünmek istendiğini söylemişse de etkili olamamıştır. Bu Türk boylarının hepsi Rusların telkiniyle ayrı Cumhuriyetler halinde yaşamak istediklerini söylemişlerdir. 1924 yılında muhtar bir bölge olan Kırgızistan'a 1926 yılında Sovyet sosyalist Birlik Cumhuriyeti statüsü tanındı¹⁶⁹.

1924'te Türkistan özerk Sovyet sosyalist cumhuriyeti yüksek şurası merkezi icra komitesinin olağanüstü toplantı devresi Orta Asya'nın millet ve devlet olarak birbirinden ayrılmasıyla ilgili karar alınmıştır. 1924'te Rusya Sovyet feolenatif sosyalist cumhuriyetinin bünyesinde kara Kırgız özerk bölgesi kurulmuştur. 1925 yılında ülkenin resmi adından kara kelimesi çıkarılmış ve Kırgız Özerk bölgesi resmi adını almıştır. Kırgız halkının tanınmış siyaset adamları daha sonraki yıllarda da resmi devlet statüsünün yükseltilmesi için mücadele etmişlerdir. Devlet yapısının sağlamlaştırılmasına yönelik bu ısrarlı hareketler sonucu 5 aralık 1936'da karar çıkarılarak Kırgız Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kurulmuştur¹⁷⁰.

2. Komünist Parti Teşkilatı

Bütün Sovyet Cumhuriyetlerinin tek hakimi Sovyet Komünist Partisi idi¹⁷¹. Rusya'daki Bütün Rusya Sosyal Demokrat İşçiler Partisi 1924'te Sovyetler Birliği Komünist Partisi adını aldı. Bolşevik tabiri ise 1932'de terk edildi ve sadece Sovyetler Birliği Komünist Partisi olarak kullanıldı.

Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin merkezdeki idaresi ve terör rejimi, birlik, cumhuriyetlerinin ayrılma imkanlarını ortadan kaldırmıştı. Diğer cumhuriyetlerin komünist partileri, en ufak hususlarda bile Moskova'daki Merkez Komitesine tabi durumda bırakılan komünist teşkilatları konumunda idi¹⁷². Tüm Türk Cumhuriyetlerinde olduğu gibi Kırgızistan'da halkın bütün siyasi, iktisadi, ve kültür hayatı KP'nin denetimi altında bulunuyordu. Kırgızistan KP'si Moskova'daki Sovyet Komünist Partisinin direktifleri doğrultusunda hareket ederdi.

¹⁶⁹ Saadettin Gömeç, a.g.e, s. 110-115.

¹⁷⁰ Tınçtıkbek Çorotegin, a.g.m., s. 252-255.

¹⁷¹ S. O. Caroe, Sovyet İmparatorluğu Sömürülen Milletler, c. II, s.235.

¹⁷² P. Fedenko, "Yeni Tip Kolonyalizmin – Sovyet Kolonyalizmin Ana Hatları", Dergi, S.25, Münih 1961, s.25.

Sovyetlerde en yüksek yasama organı Yüksek Sovyet'ti. Bu Yüksek Sovyet, İttifak (Birlik) Sovyet'i ve Milletler Sovyet'i olmak üzere ikiye ayrılırdı¹⁷³. Her Birlik Cumhuriyeti, Muhtar Cumhuriyetlere, Muhtar Oblastlara ve Muhtar Okruglara ayrılmıştı. Her cumhuriyeti 32, her muhtar cumhuriyeti 11, her muhtar oblastı 5, her muhtar okrugı 1 temsilci temsil ederdi. Yüksek Sovyet'e bu temsilcilerinin gelmesinden sonra bu organlar yılda iki defa toplanırlardı. Ülkeyi yöneten konsey durumundaki Presidyum'u bu Sovyetler seçerdi¹⁷⁴. Yüksek Sovyet Presidyumu "Yönetim Kurulu" 37 kişiden meydana gelirdi. Presidyum başkanının dışında 15 yardımcısı bir sekreter ile 20 üyesi bulunurdu. Presidyum başkanı, Yüksek Sovyet'in çıkardığı kanunları tasdik edip yürürlüğe sokardı. Bütün bu organlar Sovyet KP'nin emirleri ile hareket ederdi.

Cumhuriyetlerdeki KP'leri, KP'sinin yasama organı olan Yüksek Sovyet'e delege göndermekle yükümlüydü. Ancak bu delegeler azınlıkta oldukları için yönetimde ağırlıkları oldukça zayıftı. Sovyet sisteminde üçüncü önemli organ "Bakanlar Sovyet'i" (Şurarı) idi. 130 üyeden oluşan bu Bakanlar Sovyet'ine Birlik Cumhuriyetlerinin hükümet başkanları da üye idi. Bakanlar Sovyet'i, talimatları doğrudan doğruya Sovyet KP'inden alıyordu.

Kırgızistan dahil olmak üzere Sovyetler Birliğini oluşturan bütün cumhuriyetlerin Komünist Partileri, birbirlerine benzemekle birlikte Sovyet Rusya Komünist Partisinin teşkilatından ve hükümet şeklinden daha değişik bir durum arz ediyordu. Birlik Cumhuriyetlerinin KP'lerinin en büyük organları şöyle idi: Merkez Komite, Komite Bürosu ve Genel Sekreterlik¹⁷⁵.

Ayrıca, KP şu şubelere ayrılıyordu;

1. Organizasyon ve Parti Faaliyetleri,
2. Endüstri ve Ulaşım,
3. Hafif Gıda Endüstrisi Organları,
4. Yönetim Organları,

¹⁷³ Vincent Monteil, Sovyet Müslümanları, İstanbul 1982, s.62.

¹⁷⁴ S. O. Caroe, a.g.e., s.238.

¹⁷⁵ Mehmet Saray, a.g.e., s.73.

5. Parti Komisyonu,
6. Propaganda ve Ajitasyon,
7. Fen Eğitim Kuruluşları,
8. Kültür Kuruluşları,
9. Köy (Kolhoz) Ekonomisi,
10. İmar İskan İşleri ve Yerli Ekonomi,
11. Servis Müdürlüğü.

Cumhuriyetlerde, Moskova’da olduğu gibi, partinin en yüksek karar organı Merkez Komitesi ve sekreterlikti¹⁷⁶. Sekreterlik gerçek iktidar koltuğu ve aynı zamanda parti merkez komitesinin bekçi köpeği demekti. İkinci Dünya Savaşı yıllarında Kırgızistan SSC Merkezi Komitesi sekreterliğinin siyasi kesimi 5 sekreterden oluşmaktaydı. 1. 2. ve 3. sekreter, propaganda ve ajitasyon sekreteri ve kadro yönetim sekreteriydi. Bunların yanı sıra üç de şube şefi bulunuyordu. Bunlar: Teşkilat-ı Talimat Şube Şefi, Askeri Şube Şefi ve Özel Seksiyon şefi idi¹⁷⁷.

3. Kırgızistan Komünist Partisi

Kırgızistan Cumhuriyeti 70 yıl boyunca, Sovyet Rusya tarafından uygulanan şiddetli baskı nedeniyle, merkeze kayıtsız şartsız itaat eden kadroları ve tamamen merkezden yönetilen yöneticileri ile idare edilmiştir. Kırgızistan bakanlar kurulunun başında daima bir Kırgız’ın bulunmasındaki tek amaç Kırgız halkını olduğu kadar dünya kamuoyunu da Sovyet Cumhuriyetlerinin muhtar yönetimle idare olunduğuna inandırmak amacını güdüyordu.

Bütün 2. sekreterlerin Rus ya da Slav ırkından olması bölge parti teşkilatındaki Rus mevcudiyetinin başlıca dayanak noktaları olmaları hususundaki genel kanıyı geçerli kılan Kırgızistan’da ve diğer tüm Türk Cumhuriyetlerindeki 2. sekreter, Rus bölgesindeki aynı konumdaki kişiden çok daha önemli ve yeterli idi¹⁷⁸.

¹⁷⁶ H. Carrere Dencausse, Parçalanmış İmparatorluk, (Çev. Nezih Uzel), İstanbul 1984, s.226.

¹⁷⁷ Michael Rywkin, Asya’daki Rusya, İstanbul 1975, s.143.

¹⁷⁸ Michael Rywkin, İktidar ve Etnik Gruplar: Özbekistan’da Bölge ve İllere göre Parti Üyelikleri, ODTÜ, Ankara 1993, s.2.

Kırgızistan'da kurulan Sovyet tipi hükümetin başına ilk getirilen idareci Kasım Tınıstanoğlu oldu. Komünist hükümetinin başına getirilmesinin sebebi Kırgız Türklerine daha önce yapılan haksızlıkları bir dereceye kadar telafi etmek ve komünist rejimi halka karşı sempatik hale getirmektir. Halk ve Kırgız komünistleri oynanan bu oyunun farkındaydılar. Komünistler partisi lideri Abdülkerim Sıddıkoğlu, Sovyet usulü eğitim görmemiş Kırgızları komünist yönetime ortak etmekle suçladı ve bir grup arkadaşı ile 1925 yılında sürgüne gönderildi.

1926 yılında bir grup Kırgız Komünisti Kırgız idarecilerin yönetimden uzaklaştırılmasını sert bir dille eleştirdiler. Rus KP yöneticileri bunları halkı rejim aleyhine kışkırtmak suçundan özel bir mahkemede yargılayarak hapsedti. 1927-28'den itibaren Stalin devrinde kurulan toplama kampları ve kolhozlaştırma programları Kırgızistan'da faaliyet geçince büyük çoğunluğu hayvancılıkla uğraşıyordu. Ellerindeki malların zorla alınması halk arasında büyük bir panik yaratmıştı.

Bir kısım halk malını vermemek için direnirken bir kısmı da hayvanları ile birlikte Çin idaresindeki Doğu Türkistan'a geçmeye başlamıştı. Bu zoraki kolhozlaştırmak uzun yıllar devam etmiş ve 1933'e gelindiğinde halkın %67'si bu kolhozlara yerleştirilmiştir. Bu süre içinde Kırgız Türkleri ne kadar kayıp verdikleri ve maddi zararları bilinmemektedir. Bu zorlamalardan sonra Sovyetler Kırgızistan'da halkın menfaatlerini savunan aydınları sindirme kampanyası başlatmışlardır. Kırgız hükümetinde vazife yapan ve Moskova'nın emrine göre değil de kendi halkının menfaatlerine göre hareket eden bakanların bir kısmı görevden alınarak sürgüne gönderilmiştir. Kırgızistan hükümetinin önemli mevkilerinde Rus idarecilerin bulunması Kırgız Türkleri için ayrı bir talihsizlik olmuştur¹⁷⁹.

Kırgızlar ülkelerine hizmet etmek için komünist partinin idaresinde de olsa her zaman fırsatları değerlendirmişlerdir. Hatta 1925 yılında Kırgızistan Komünist Partisi Başkanı Abdülkerim Sıddıkoğlu bu yüzden sürgüne gönderilmiş, 1926'da ise, K.

¹⁷⁹ Mehmet Saray, a.g.e., s.71-83.

Kudaykuloğlu ve D. Babakhanov'un önderliğini yaptığı komünistler yönetimden Kırgızların uzaklaştırılmasını tenkit ettikleri için hapsedilmişlerdir.

Rus kaynaklarına göre; "Kırgızlar, Rusya ile birleşmeden önce Hokand Hanlığının hakimiyetinde olup, güçlerinin üzerinde bir vergiye bağlanmışlar ve bu yüzden de birçok kez ayaklanmışlardı. Bunun için de kuzeydeki Kırgızlar kölelikten kurtulmak arzusuyla gönüllü olarak Rusya ile birleşmişlerdir. Zira neticede Kırgızlar kölelikten kurtulmuşlar ve feodal kabile ihtilaflarına son verilmiştir." Rus propagandasına bakılırsa, Kırgızların Rusya ile birleşmelerinin ileri bir sonucu da Rus aydınlarının önderlik yaptığı Rus kültürüne yaklaşmış olmalarıdır¹⁸⁰.

Kırgızistan'da baskılar ve kanlı savaşlar dönemi bittikten sonra ekonomi ve endüstri yönünden kalkındırmak bahanesiyle yüzlerce Türk yerinden yurdundan edilmiştir. 1927-1928'den itibaren Stalin devrinde kurulan toplama kampları ve kolhozlaştırma programlarına halk büyük bir tepki göstermiştir. Kollektivite siyaseti, Bolşeviklere beklenmedik bir insan gücü kaynağı daha kazandırmıştı. Şöyle ki; köy ağalarını ortadan kaldırmak bahanesiyle milyonlarca köylü tutuklanarak toplama kamplarına gönderilmişti. Sürülen bu köylüler, kamplarda diğer mahkûmlarla birlikte muazzam bir köle kitlesi teşkil etmiş ve sosyalist devlet tarafından kanal kazma, ormanlarda ağaç kesme, altın çıkarma vs. gibi en ağır işlerde çalışmaya zorlanmışlardı. Bu şekilde Rus baskısına dayanamaya Kırgız Türklerinin 1926' başlatmış oldukları Narın İsyanı bunlardan birisidir¹⁸¹.

1960'ların başında Kırgızistan'da geçmişe karşı beslenen sevginin su yüzüne çıkması üzerine gazete ve dergilerse büyük bir karalama hareketi başlamış, eski Kırgız büyüklerinin ve edebiyatçılarının bir kez daha burjuva milliyetçileri olduğu tekrar edilmiş, hatta 1960 Şubat'ındaki Kırgızistan Komünist Partisinin II. Kongresinde Birinci Sekreter İ. R. Rezzakov, burjuva milliyetçiliğinin belirtilerine karşı ne gibi tedbirlerin alınacağını dahi beyan etmiştir¹⁸².

¹⁸⁰ N. Poppe, "Harpten Sonraki Devrinde Sovyetlerin Türkistan'daki İdeolojik Siyaseti", Dergi, 5/17, Münih 1959, s.6.

¹⁸¹ Saadettin Gömeç, a.g.e., s.59.

¹⁸² P. Urban, "Türkistan Sovyet Cumhuriyetlerinde Milli İdeolojik Eğilimler", Dergi 7/23-24, Münih 1964, s.54-55.

1962 yılı Aralık ayında KP adına yeni bir kontrol organı olan Sovyet Komünist Partisi Merkez Komitesinin Orta Asya Bürosu kuruldu. Başkanı Lomanasov ve asbaşkanları M. Veselov, Akulenzev ve V. N. Kulibov olan bu büro, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan SSC içinde işlerin koordinasyon ve kontrolünü sağlamakta idi¹⁸³. Böylece, Sovyet liderleri Türkistan komünistlerine karşı güvensizliklerini ortaya koymuş oldular.

Türk Cumhuriyetlerinin pozisyonları ne olursa olsun, onların liderleri Moskova'da gerçek bir hakimiyet göstergesi olacak pozisyonu elde tutma şansına sahip değillerdi.

3.1. Kırgızistan KP'nin Faaliyetleri

Sovyet Sistemi karmaşık bir yapıya sahipti. Bu karmaşık sistemin düzgün bir şekilde yürümesi mümkün değildi. Sistemin çalışmaması ile ilgili hususlar düzeltileceği yerde, bunun zorla yürütülmesi yoluna gidildi. Bu aksak ve yanlış sistem insanların sonu oldu.

Bu durum üzerine diğer Türk Cumhuriyetlerinde olduğu gibi Kırgızistan'a gelen Rus göçlerle ülkenin etnik yapısında önemli değişiklikler oldu. Bu yüzden Kırgız Türkleri kendi ülkelerinin idaresinde tam olarak söz sahibi değillerdi.

Bu dönemde Kırgızistan'da endüstrileşmeye doğru sıhhi adımlar atılmaya başlanmış, halkın eğitim seviyesinde sıhhi hizmetlerde iyileşmeye doğru gidilmiştir. Ancak bu olumlu gelişmeler halkı pek memnun etmemiştir.

II. Dünya Harbi sırasında Kırgız Türkleri de çok sıkıntı çekmiştir. Bunun için Kırgızlar uğradıkları acıları sineye çekmiştir. Kırgız Türkleri Moskova Hükümetine karşı kararlı bir tutum sergilemeye başlamışlardır. Bu mücadelenin en çetini kültürel ve ekonomik alanda olmuştur. Moskova'nın kültürel yönden Kırgızları Sovyetleştirme ve

¹⁸³ Baymirza Hayit, Esir Türkler, Ankara 1996, s.103-104.

Ruslaştırma programları halkın tepkisine neden olmuştur. Halkın bu mücadelesinde halka destek veren Kırgız edip ve şairleri sürgüne gönderilmiştir.

Kırgızistan Hükümetinin önemli mevkilerinde Rus idarecilerin bulunması Kırgız Türkleri için ayrı bir talihsizlik olmuştur. Kırgızistan hükümetinde vazife gören yedi kişilik bankalar kurulunda Rusların sayısı 5, Kırgızların sayısı 2 olmuştur.

Kırgız Türklerinin Sovyet rejimine karşı yaptığı mücadelenin temelinde Rusların Kırgızlara nispetle ülkenin imkânlarından daha çok istifade etmeleri yatmaktadır. Kırgızlar için en büyük talihsizlik, uğradıkları ekonomik ve kültürel sömürünün yanı sıra, ülkelerine hâkim olan Rus azınlığın maddi ve manevi baskısı altında kalmasıdır, Kırgız halkının yapılan bu mücadeleleri kazanması tarihte eşine az rastlanan hadiselerden biridir.

Kendisi kıymetli bir fizik bilgini olan Asker Akayev 27 Ekim 1990'da ülkenin başına gelince bütün olaylar Kırgızlar lehine gelişmeye başlamıştır. 12 Aralık 1991'de İstiklalini ilan eden Kırgız Cumhuriyeti tarihteki şerefli yerini almıştır. Akayev Kırgız Türklerinin geleceğe daha güvenli bakmasını sağlamıştır¹⁸⁴.

SSCB'nin dağılmasından sonra Kırgızistan'ın siyasi sisteminin oturmasının en önemli aşamaları 24 Ekim 1990 yılında kabul edilen Kırgızistan SSC (Sosyal Sosyalist Cumhuriyeti)' de Cumhurbaşkanı makamının kurulmasına izin verilmesi ve Kırgızistan SSC'in anayasasında değişikliklerin ve eklemelerin yapılması konusundaki yasa ve 15 Aralık 1990 yılında kabul edilen Kırgızistan Cumhuriyetinin Bağımsızlık deklarasyonu oluşturulmuştur.

24 Ekim 1990 yılında Kırgızistan SSC yüksek şurasının toplantısında Askar Akayev Kırgızistan Cumhurbaşkanı seçilmiştir. 1991 yılında yaşanan Ağustos darbesinin başarısızlığından dolayı 31 Ağustos'ta kendisini egemen ve bağımsız cumhuriyet olarak ilan etti, 1993 yılında ülkede anayasa reformunun yapılması, devlet kurumlarının yeniden yapılandırılması, demokratik sistemin oluşturulması için ilk

¹⁸⁴ Mehmet Saray a.g.e., s. 71-83.

esaslar oluşturulmuştur, 5 Mayıs 1993'te yeni bir anayasa kabul edilmiştir. Anayasada kuvvetlerin yasama, yürütme ve yargı olarak ayrılması, cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesi, devlet kuvvetinin yerel yönetimden ayrılması gibi hususlar temel ilkeler olarak yer almıştır.

Anayasa Fransız Anayasasına benzer maddeler içermekteydi, yarı başkanlık şekline uygun cumhuriyet yapısı sergiliyordu. Cumhurbaşkanıyla birlikte başbakan da çalışmaktaydı. Jogorku Keneş'in(meclis) izniyle Cumhurbaşkanına başbakan ve hükümet üyelerini tayin etme hakkı, bunun yanında kendi inisiyatifine göre hükümeti tayin etme hakkı verilmektedir. Cumhurbaşkanı başbakan tarafından atanmış olan şehirlerdeki yöneticileri onaylama hakkına da sahipti.

Bu özellikler 1993 Anayasası'nın başkanlık sistemine sahip devlet türünün oluşması yönünde koşulları ortaya çıkardığını göstermektedir.

Anayasa, yasama ve yürütme kuvvetlerinin bağımsız bir şekilde çalışmaları ve aralarındaki dengeyi sağlaması için hukuki esaslar getirmiştir. Jogorku Keneş'in desteği olmadan, Cumhurbaşkanı tek başına devleti yönetme hakkına sahip değildir.

Ekim 1994'te Jogorku Keneş dağıtıldı. Komünist Parti'nin etkisini zayıflatmak ve iktidara gelmesini önlemek amacıyla dar bölgeyi çoğunluk esasına dayalı seçim sistemi getirildi.²⁴ Ekim 1995 yılında ilk alternatif seçimler düzenlendi ve Cumhurbaşkanlığı görevine %73 oyla Akayev seçildi.¹⁰ Şubat 1996 tarihli halk oylaması ile Akayev'in yetkileri genişledi ve parlamentonun yetkileri sınırlandırıldı. 1996 Anayasası'nda devlet yapısı Kırgızistan Cumhuriyeti, hukukun üstünlüğüne dayalı egemen, üniter, demokratik bir devlettir biçiminde belirlenmiştir.

1996 Anayasası ülkeyi demokratik gelişime doğru yönlendirmektedir. Anayasaya göre, Kırgızistan demokratik bir ülkedir. Devlet yönetiminin temelinde ise kuvvetler ayrılığı prensibi yatmaktadır. Anayasa kuvvetleri arasındaki dengenin cumhurbaşkanı lehinde bozulduğu ve mevcut politik rejimin ise demokratik unsurları içeren otoriter bir rejim olduğu sonucuna varılmaktadır.

Yönetim biçimi başkanlık modeline yakındır. Aynı zamanda kendi içinde Fransız yarı başkanlık modelinin unsurlarını içermektedir. Başkan-başbakan sisteminden farklı olarak Kırgızistan'da Fransız modelinde olduğu gibi cumhurbaşkanının ve parlamentonun ayrı ağırlıkta kendi politikalarını yürüttüğü çift başlı politikalara izin verilmemektedir.

Cumhurbaşkanı, parlamentonun faaliyetleri üzerinde denetim ve belli koşullarda kurumu dağıtma yetkisine sahiptir. Toplumda muhafazakar eğilimlerin açmakta ve köklü değişimlerin sol veya sağ görüş ekseninde yaşanmasında kaçış istekleri ortaya çıkmaktadır. Demokratikleşmenin bir sonraki aşamasına geçiş yani çeşitli politik göçler arasında uzlaşmanın sağlanması, bir takım şartlara uyulması durumu da mümkündür¹⁸⁵.

Kırgızistan'da resmen kayıtlı 7 siyasi parti ve birçok dernek bulunmaktadır. Siyasi partiler merkezci sol, sol, radikal milliyetçi ve ılımlı milliyetçi olmak üzere dört grupta toplanmaktadır.

Merkezci sol: Bu çizgiyi 1993 Kasımında kurulmuş olan sosyal Demokrat Parti temsil etmektedir. Devlet partisi yada yeni komünist parti diye adlandırılan bu partinin en ilginç yönü kurucularının bürokrat ve parlamentoda önemli konumlarda bulunan kişilerden oluşmasıdır. Parti yöneticileri, yöneticilerin ve bürokratların partisi olmayı amaçladıklarını, bunun içinde devlet politikasına yön verebileceklerini belirtmişlerdir. Sosyo-ekonomik politikalar açısından bakıldığında parti, Pazar ekonomisine geçişin çok hızlı olduğunu ve bununla sosyal dengesizliklerin yol açtığına savunmaktadır. Pazar ekonomisi ve demokrasi deneyimi olmayan bir ülkede aynı anda ikisine birden geçişin sorunlar yarattığını illeri sürmektedir. Bu konuda Rusya ile paralellik kurulmaktadır.

Sol: Kırgızistan, Komünist Partinin yasal sayıldığı tek Orta Asya ülkesidir. Kırgızistan'da siyasi güçler içinde sol konumu Kırgızistan Komünistlerinin Partisi (KKP) temsil etmektedir. Rusya'da Gorbaçov'a karşı girişilen başarısız askeri darbe girişiminden sonra, diğer cumhuriyetlerde olduğu gibi Kırgızistan Komünist Partisi de

¹⁸⁵ Aynura Eleboyeva, ASAM, Ankara 2001, s. 102-112.

kapatılmış, devlet tarafından mallarına el konulmuştur. Haziran 1992’de eski KP birinci sekreteri tarafından yeniden kurulmuştur.

Demokratikleşmeyi ve bağımsızlığı desteklediğini söyleyen Parti eski sistemin kazanımlarının kaydedilmesi gerektiğini savunmuştur. Parti iktidarın dış politika çizgisini de desteklediğini belirtmiştir. Ekonomik ve bilimsel açılardan BDT içinde kalınması gerektiği savunmuştur. Kültürel politikalar açısından da iktidarın uygulamaları desteklenmektedir. Kırgız dilinin resmi dil, Rusçanın da halklar arası konuşma dili sayılmasını desteklerken Türkçe ve İngilizce öğretimine de önem verilmesi gerektiğini savunmaktadır.

İlımlı milliyetçiler: Kırgızistan’da her türlü milliyetçi partinin kaynağı Mayıs 1990’da 24 siyasal derneğin katılımıyla kurulan Kırgızistan demokratik harekettir. Bunların iki temel aracı vardır. Bağımsızlık ve Demokrasi. Daha sonra kurulan partiler esas olarak radikal Milliyetçiler ve İlımlı milliyetçiler olarak iki grupta toplanmaktadır. İlımlı milliyetçi çizgi Kırgızistan Demokratik Hareketi, Kırgızistan Cumhuriyetçi Ulusal partisi, Ata-Mekan Partisi ve Erkin Kırgızistan partisinin bir kısmı temsil etmektedir.

Radikal Milliyetçiler: Bu çizgiyi Asaba ve Erkin Kırgızistan partisinin sol kanadı temsil etmektedir. Kırgız Bozkurtları diye adlandırılan Asaba 1990’da komünizme karşı bağımsızlığı ve milliyetçiliği savunan gösterilerden sonra örgütlenmiştir. Kırgızistan Demokratik Hareketi içinde yer alan bu örgüt Kasım 1990’da hareketi terk etmiş ve 1991 Ekiminde parti olarak kurulmuştur.

Asaba bağımsızlık hedefine ulaştıktan sonra Kırgızistan ‘da Kırgızlaştırma ve diğer milletlere karşı asimilasyon politikası uygulamasını savunmaktadır. Okullarda sadece Kırgızca okutulması, resmi dairelerde sadece Kırgızca konuşulması, Rus okullarının kapatılması da savunulan şeyler arasındadır¹⁸⁶.

¹⁸⁶ Nihal İncioğlu, Bağımsızlığın ilk Yılları, Ankara 1994, s. 128-132.

Çarlık döneminde uzun yıllar Ruslarla birlikte yaşamaya mecbur kalan Kırgızlar bu süre zarfında onları yakından tanımış olmaları sebebiyle yeni rejimi bir kurtarıcı gibi görmüş olmalarına rağmen, geçmişte yaşadıkları acı tecrübelerin katkısıyla, yeni dönemde daha tedbirli olmaya özen göstermiştir. Çünkü her iki rejimin uygulayıcılarının Rus olması, Kırgızlar için pek çok şeyin değişmeyeceği anlamına gelmekteydi. Sovyetlerin ilk dönemlerinde ki parti içi temizlik kampanyaları bu yeni rejime olan güven duygusunu başlangıçtan itibaren sarsmıştır. Kızıl Ordu'nun 1924'te yaptığı nüfus sayımına ve hayvan sürülerinin kolektifleştirilmesine bir tepki olarak Kırgızlar, evlerini barklarını terk etmiş, komünistlere vermemek için on binlerce baş hayvanını telef etmiştir.

Ruslar işgal ettikleri bölgelerde asimilasyonu en acı şekilde tatbik'e koyulmuşlardır. Büyük şehirlere, nüfusun yarısından çoğunu oluşturacak şekilde Rus yerleştirilmiş ve bunlarda Rusça geliştirilmiştir.

Rusların azınlıkta olduğu merkezlerde ve kırsal kesimde durum daha farklı olmuştur. Buralarda kullanılan dil Kırgızca olmuştur. Kırgız çocukları, sosyal etkiler ve eğitim yetersizliği dolayısıyla Rusçayı öğrenmekte güçlük çekmiştir. Rusça özellikle, teknik enstitü ve üniversitelerde olmak üzere, okullarda yaygın hale gelmiştir. Bu durum şehirli-kırsal, genç-yaşlı, aydın-halk kesimleri arasında Rusça kullanımı bakımından farklılıklar meydana getirmiştir. Bunlardan bir kısmı iki dil konuşurken, bir kısmının da Rusçaya ait bildikleri birkaç kelimedenden öteye geçmemiştir.

Kırgızistan'da sosyal ve kültürel değişim Rusçanın etkisiyle daha da belirgin bir hale gelmiştir. Kırgızların ünlü yazarı Cengiz Aytmatov da dahil olduğu bir çok yazarın, yazılarında hikaye ve romanlarında hem Kırgızca'yı hem de Rusçayı kullandıklarını belirtir.

Sömürgeci toplumların yaptığı öncelikli işlerden biri dil değişimi ve kültürel asimilasyondur. İngilizlerin Hindistan'da yaptığının benzerini Ruslar Türkistan'da yapmışlardır.

Bugün iki dili bilen bir toplum kendi kültür kaynaklarından ve milli değerlerinden mahrum kalmışlardır. Bugün Kırgızistan’da üst düzey yöneticiler resmi nitelikli açıklamalarının çoğunu Rusça yapmakta, gazetelerin en çok okunanı Rusça çıkmaktadır. Kırgızca’yı başka dillerle mukayese edenler, onun dil konusunda ne kadar ilkel kaldığını, bu haliyle diğer dillerle rekabet şansının bulunmadığı açıkça görülmüştür. Kırgız edebiyatı bugünkü varlığını bir anlamda Manas Destanı’na borçlu hale gelmiştir. Uzun yıllar Rusçanın etkisinde kalan Kırgızca, başta gramer olmak üzere çeşitli yönlerden kendini geliştirememiştir.

Sovyetler Birliği döneminde, bu birliğe bağlı diğer bütün cumhuriyetlerde olduğu gibi, Kırgızistan’da da her alanda köklü değişiklikler olmuştur. 1930’lu yıllara doğru ilk kolektif 1966 yılına kadar kolхозlarda çalışanların ücretleri hiçbir zaman düzenli ve sağlıklı olmamıştır. 1969’dan sonra üretken sermaye, kolhoz üyelerinin bölünmez mülkü olarak kabul edilmiştir.

Rus komünistler Sovyetler Birliği sınırları içinde kontrolü ele geçirdikten sonra, kafalarındaki sinsi planlarını birer birer uygulamaya koymuşlardır. Sosyalist sistemde aradığını bulamayan ve rejim için tehlike oluşturanların temizlenmesi öncelikli hedeflerden olmuştur. Komünist partinin yüksek kademesinde olan birçok kişi görevinden tasfiye edilmiştir. Sovyetler Birliği döneminde sadece insanlara yönelik bir tasfiye söz konusu olmamıştır. Yeni rejimin yerleştirilmesi konusunda bütün milli değerler, kültür varlıkları ve medeniyet hedef alınmıştır. İslam kültürünün yaşadığı ve İslam’ın bütün kültür ve medeni değerlere yansıdığı Kırgızistan genelinde sadece 33 cami kalmıştır. Bu dönemde insanlar dinden uzaklaştırılmak ve onlara ateizmi benimsetmek için çeşitli yollar denenmiştir.

Yine Sovyetler Birliğinin ilk dönemlerinde KKP (Kırgız Komünist Partisi) yerel Rusların kontrolünde olmuştur. Partide ki bir avuç Kırgız komünistin tasfiyesi yapılmıştır. 1925 yılında kendilerine otuzlar adını veren bir grup Kırgız komünisti Rus dilinin aşırı kullanımından dolayı parti şeflerine şikayette bulunmuşlar ancak partiden ihraç edilmişlerdir. Liderleri Abdülkerim Sıdıkov sürgüne gönderilmiş diğerleri yargılanıp hapse atılmıştır.

1940 Eylül ayında Kiril alfabesine dayalı yeni bir alfabe kabul edilmiş, böylece halkın kendi dili ile arası iyice açılmıştır. 1937 ve 1938 de Kırgız komünistlerinin tasfiyesine devam edilmiştir. Böylece Kırgızistan KP'nin tamamen Rus kontrolünde bulunduğu marjinal bir ülke haline gelmiştir. Geleneksel hayat tarzlarını bırakmak istemeyen Kırgızlar kendi cumhuriyetlerinde rol oynamaktan aciz kalmıştır. Moskova yönetimi 1945'ten sonra KKP birinci sekreterinin genellikle Kırgız kökenli olmasına özen göstermişse de, ikinci sekreterlik, iç güvenlikle ilgili önemli mevkiiler ve KGB görevleri hep Rus kökenlilerin elinde kalmıştır.

Rus komünistlere projelerini gerçekleştirmek ve Türkistan'ı sömürmek için bütün ayrıntıları değerlendirmiş, verimli bölgelere Rus kökenli olanları yerleştirerek asimilasyonu daha etkili hale getirmiştir. Devrimden sonra Kırgızistan çiftçilik yapmaya gelen Rusların istilasına uğramıştır. Bugün 4 milyonu aşan nüfusun sadece %52,4 ü Kırgızlardan oluşurken Rus kökenliler ise %21,5 lere ulaşmıştır. Buna rağmen idareciler, komünist sistemin ayakta kalması için ve problemlerin çözümü konusunda çoğunlukla mahalli insan gücünden yararlanmayı tercih etmişlerdir.

Sovyetler Birliği döneminde Kırgızistan yöneticilerinin kendilerine verdiği imkanlar ölçüsünde varlığını devam ettiren bir ülke durumunda olmuştur. 1920'li yıllarda Frunze'de akademik bir merkez oluşumundan sonra 1954'te Bişkek'te Bilimler Akademisi kurulmuştur. Bölgede elektrik enerjisi, barajlar, deprem haritaları, kar ve kaynaklar için çok sayıda uzman çalışmıştır. Ancak Kırgızistan bağımsız bir ekonomi elde etmek için en az kaynağa sahip ülkesi olmuştur. Türkistan toplulukları içinde en az siyasilenen Kırgızlar olmuştur. 1978 yılında Kırgızistan'da yeni bir anayasa da kabul edilmiştir.

SSCB döneminde Kırgızistan'da alt yapının yıllarca ihmalî ulaşım, konut, eğitim ve temel tüketim malları sektörlerinde kıtlıklara yol açmıştır. Bu sıkıntılar doksan yılında güneyde Özbek ve Kırgızlar arasında ki gizli etnik düşmanlığa sebep olmuştur. Bu etnik çalışmalar Bişkek dahil bütün kentlere yayılmıştır. Rusların bu sinsî planları

sonucunda Özgen ve Oş'ta çok sayıda insan ölmüş ve uzun yıllar silinmesi güç olacak kin ve nefret tohumları ekilmiştir¹⁸⁷.

İki ülke ilişkilerinde ki temel konulardan biri de Kırgızistan'daki Rus azınlıktır. Rusya'da daimi oturan Kırgızlara ve Kırgızistan'da daimi oturan Ruslara geniş yasal haklar tanıyan anlaşma her iki tarafta onaylamıştır.

Kırgızistan'ın nüfusunun içeriği konusunda çeşitli rakamlar bulunmaktadır. Güvenilir bazı kaynaklara göre nüfusun % 61,2'sini Kırgızlar, %14.92'ni Ruslar, %14,4'nü ise Özbekler oluşturmaktadır. CIA kaynaklarına göre nüfus dağılımı daha farklıdır. Önemli düşüslere rağmen Kırgızistan'daki Rusların toplam nüfus oranının halen önemli boyutlarda olduğu görülmektedir.

Kırgız yönetiminin azınlık konusunda olumlu çabalar içinde olduğu inkar edilemez. Eski SSCB ülke vatandaşları gibi Kırgızların da önemli gelir kaynaklarından birini göreceli olarak canlı Rus ekonomisine işçi ihracı oluşturmaktadır. Ülke insanının önemli bir bölümünün yaşamının temel kaynağı haline gelmiş olan Rusya'dan gelen paraların kesilmesi Kırgızistan'daki iç ekonomik dengelerin ve mevcut rejimin durumunu kötüleştirmektedir. Rusların elinde Kırgızistan'ı Rus azınlık konusunda dikkatli davranmaya zorlayan önemli sayıda rehin bulunmaktadır.

Rusların ülkeyi terk etmesi durumunda, bu insanların oluşturduğu Rusça konuşanlar topluluğunun azalmasına ve sonuç ülke ekonomisi ağır gelişmelere götürebilmektedir.

Batı ülkelerinin Kırgızistan'da Akayev rejimin destekleyecek kadar çıkarlarının bulunmaması Bişkek için Moskova'yı en önemli rejim destekçisi yapmaktadır.

Kırgızların Rus azınlığa göreceli olarak hem nüfus hem de politik ekonomik alanda baskın duruma geçmeleri yönetici kesime Rusya ile yakınlaşma konusunda rahat davranma fırsatı vermektedir¹⁸⁸.

¹⁸⁷ Mustafa Erdem, a.g.e., s. 73-81

Sovyet Rus sömürgeciliğinin tahrip ettiği ancak ortadan kaldıramadığı Orta Asya'daki Türk ulusunun bağımsızlık döneminin ilk on yılı kendi kimliğini, ulusallığını yenileme yönünde kendini göstermiştir. Bölünme bu ülkelere Sovyet Komünizminden kalan en temel miraslardan bir tanesidir. Bu bölünmenin arkasında o dönemde yapılan açıklamalar değil de geleceğe yönelik stratejik ve siyasal hesaplar vardır. Çünkü Sovyet Rusya, tıpkı günümüz Rusya'sı Kafkaslar ve Orta Asya'daki çıkarlarına zarar verme olasılığı olan bir bölgesel gücün yanında olmasını istemez. Yani Sovyet Rusya'nın bölgesel stratejilerinin yanında sınır ötesi stratejileri de vardı.

Kırgızistan, Bolşevik Devriminden sonra Kızıl ve Beyaz ordular arasındaki savaşın yakın yörüngesi dışında kaldı. Rus kökenli nüfusun kalabalık oluşu ve Kırgız göçlerinin dağınık ve bölük pörçük manzarası, Rusların kendi milletlerini korumak için güçlü bir askeri varlık oluşturmalarını ve Kırgızistan Komünist Partisi'ni kurmalarını kolaylaştırdı. Rusların az olduğu bölgelerde ve özellikle kırsal kesimlerde Kırgızlar bu asimilasyondan az oranda etkilenmişlerdir.

Orta Asya'daki bütün kültürel mirası silip atmak isteyen Rus Komünizm'in tüm çabasına rağmen, Kırgızların sosyal hayatında büyük değişiklik yaratamamıştır. Geleneksel yaşam tarzlarını bırakmak istemeyen Kırgızlar, kendi cumhuriyetleri içinde siyasal rol oynamadan aciz kalmışlardır. 1945'den sonra Moskova, KKP (Kırgız Komünist Partisi) birinci sekreterinin genellikle Kırgız kökenli olmasına özen göstermişse de İkinci sekreterlik ve iç güvenlik ile ilgili önemli görevler de hep Rus kökenlilerin elinde kalmıştır. Bu durum Kırgızların siyasileşme sürecini uzatmıştır. Yani Komünizm Kırgız iç politikasının oluşmasında bazı eksiklikler yaratmıştır.

Komünizm ile birlikte Kırgızistan'da sosyal ve kültürel değişim, Rusça'nın etkisiyle daha da belirgin hal almıştır. Önemli yazarlar, yazılarında, hem Rusçayı hem de Kırgızca'yı kullanmaya başlamışlardır. Bir kültür ya da medeniyet hangi dil ile dışa açılıyorsa, ona bağlılığı kaçınılmazdır. Zaten sömürgeci toplumların yaptıkları öncelikli işlerden biri dil değişimi ve kültürel asimilasyon olarak karşımıza çıkmaktadır.

¹⁸⁸ Elnur Soltan, a.g.m., s. 194-197.

Eğer bir dil direkt olarak amaç için kullanılmaya çalışılırsa o zaman o amaç çöker ve o zaman o dilin etkisi altına girmiş ve o dilin sahibinin zor işlerini yapmakta bir araç olu vermişsinizdir. Bu yüzden Sovyet Rusya kendi dili olan Rusçayı Orta Asya ülkelerine dayatarak bir bölünmüşlük yaratmış ve buradaki bütün toplulukların ortak dil olan Türkçeyi kullanmamaları için küçük farklılıklarla yeni diller oluşturmuşlardır¹⁸⁹.

¹⁸⁹ Sinan Civelek, a.g.e, s. 43-45.

BEŞİNCİ BÖLÜM

V: SSCB’NİN DAĞILMASI VE KIRGIZİSTAN TÜRK CUMHURİYETİNİN KURULUŞU

1. SSCB’nin Dağılma Sürecine Girmesi ve Kırgızistan SSC’deki Siyasi Değişiklikler

Lenin’den Sovyet Rusya’yı demir bir pençe ile yöneten Stalin, 29 yıllık diktatörlük döneminden sonra 5 Mart 1953 yılında ölünce yerini Hrusçev’e bırakmıştır. 1960 yılından itibaren su yüzüne çıkan Moskova-Pekin çatışması Hrusçev’in iktidarını sona erdirmiş ve yerini 58 yaşındaki Lenoid Brejnev almıştır. Brejnev döneminde de Sovyet Rusya’da diktatoryal yönetiminde hiçbir değişiklik olmamıştır. Brejnev, 1982 yılında öldükten sonra yerine Yuri Andropov getirilmiştir. Andropov’un liderliğini Konstantin Çernenko izlemiştir¹⁹⁰.

Çernenko’nun ölümü ile birlikte Sovyet Rusya tarihinde yeni bir dönemi başlatan M. Gorbaçov iktidara gelmiştir. Sovyetler Birliği’nin milli gelirinin büyük bir kısmının silahlanmaya haranmış olması ve giderek mali yükün fazlaştığı Afganistan batağı ve petrol fiyatlarındaki düşüş ekonomiyi ters yönde zorladığından dolayı Gorbaçov’un iktidara geldiği dönemde ekonomi neredeyse tıkanma noktasına gelmişti. Marksist-Leninist düşüncelerle itici güç olarak tanımlanan parti aşırı bir yozlaşmaya uğramıştı¹⁹¹.

1985 yılında SSCB KP Genel Sekreteri Çernenko’nun ölümüyle parti sekreterliğine Politbüronun en genç üyesi olan 54 yaşındaki Mihail Gorbaçov seçildi. Gorbaçov’un ülke içinde parti, devlet ve toplum yapısında başlattığı Glasnost¹⁹² ve Perestroiko¹⁹³ politikalara gerek ülkede gerekse ülke dışında büyük yankılar uyandırdı.

¹⁹⁰ Fahir Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, 1914-1990, c. II., Ankara 1991, s.110.

¹⁹¹ Zbigniew Brzezinski, Büyük Çöküş, Ankara 1992, s.34.

¹⁹² Glasnost kelime anlamıyla açıklık, aşıkılık anlamına gelmektedir. Glasnost yeniden yapılanmanın politik yönüdür ve her şeyi herkesin önünde açıkça yapmaktır.

¹⁹³ Perestroiko: yeniden yapılanma anlamına gelmektedir.

Glasnost politikasının etkisi altında birçok cumhuriyette milliyetçilik duyguları ön plana çıkmış ve yeniden bir diriliş başlamıştır¹⁹⁴. Sovyetler Birliğinde yeni sisteme geçişte Perestroiko ve Glasnost politikaları beklenmedik sonuçlar doğurmuştur. Çöküşü durdurmak yerine hızlandırmışlardır. Ekonomik, siyasi ve kültürel meselelere gerekli çözümlerin bulunamayışı Sovyetleri büyük bir kaosa sürüklemiştir¹⁹⁵.

Gorbaçov, temelde, siyasi karar ve yaptırım gücünün Sovyet yapılanmasının ana unsurunu oluşturan Rus Slav mekanizmasında kalacağı, buna karşı ekonomik gücün perifer cumhuriyetlere yayılabileceği bir model gerçekleştirmesi amaçlanmıştır¹⁹⁶.

1985 yılından itibaren Gorbaçov'un başa geçmesiyle, diğer ülkelere olduğu gibi Kırgızistan için de bir ümit ışığı yanmıştır. Sovyetlerdeki siyasi gelişmeler neticesinde, Kırgızlarda bağımsızlık yoluna girdiler. Bir fizik bilgini olan Askar Akayev, 27 Ekim 1990'da devlet başkanı seçildi.

Kırgızistan Türk Cumhuriyetinde ilk tescil edilen siyasi hareket olan Demokratik Kırgızistan hareketini sadece Kırgızlar desteklemekte idiler. Ayrıca Asaba, Erkin Kırgızistan, Ata Mekan, Cumhuriyetçi Parti, Feminist Demokratlar, Tarım Partisi gibi fazla gücü olmayan birkaç parti daha Adalet Bakanlığı tarafından onaylanmıştı.

1990'lı yılların başı, Sovyetler Birliği'nin üzerindeki esrar perdesinin kalktığı yıllardır. Sovyetler Birliği uzun süre dışa bağlı olması sebebiyle ekonomik ve siyasi alanda çeşitli zorluklar yaşamış, başta ABD olmak üzere, Batı Avrupa ülkeleri karşısında rekabet gücünü kaybetmiştir. Buna bağlı olarak, Sovyetler Birliği geniş bir coğrafya üzerinde yaşayan, idaresi altındaki toplulukları, aynı baskı yöntemiyle idare edemeyeceğini anlamıştır. Komünist sistemin ekonomik ve siyasi reçeteleri sonucu ortaya çıkan kriz, Sovyetlerin dışa karşı güçlü görünmesine karşılık, içten içe bitmesine sebep olmuştur.

¹⁹⁴ İlhan Uludağ, Sovyetler Birliği Sonrası Bağımsız Türk Cumhuriyetleri ve Türk Gruplarının Sosyo-Ekonomik Analizi Türkiye ile İlişkileri, İstanbul 1992, s.146.

¹⁹⁵ Atilla Artan, Türk Cumhuriyetlerinin Sosyo-Ekonomik Analizleri ve Türkiye İlişkileri, İstanbul 1993, s.7.

¹⁹⁶ A. Andican, Değişim Sürecinde Türk Dünyası, İstanbul 1996, s.27-28.

Sovyet sömürgeciliğinin tahrip ettiği ancak ortadan kaldıramadığı Orta Asya'daki Türk ulusunun bağımsızlık döneminin ilk on yılı kendi kimliğini, ulusallığını yenileme yönünde kendini göstermiştir. Bölünme bu ülkelere Sovyet Komünizminden kalan en temel miraslardan bir tanesidir. Bu bölünmenin arkasında o dönemde yapılan açıklamalar değil de geleceğe yönelik stratejik ve siyasal hesaplar vardır. Çünkü Sovyet Rusya, tıpkı günümüz Rusya'sı Kafkaslar ve Orta Asya'daki çıkarlarına zarar verme olasılığı olan bir bölgesel gücün yanında olmasını istemez. Yani Sovyet Rusya'nın bölgesel stratejilerinin yanında sınır ötesi stratejileri de vardı.

Bağımsızlık sonrası Akayev önderliğindeki siyasi kadrolar Kırgız tarihini bir bütün olarak algılamakta ve eski Sovyet ülkelerinden farklı olarak Sovyet mirasını yok etme konusunu siyasi bir malzeme olarak kullanmaktadır. 1990 yılında Masaliyev'e karşı başlayan Kırgızistan Demokratik Hareketi reform ve bağımsızlık talebinde bulunurken esas vermek istediği nokta özerk bir yönetime kavuşmaktır. Bağımsızlık konusunda da en çok vurgulanan nokta dilde, eğitim ve kültürde Kırgız ulusal değerlerinin yüceltilmesiydi. Kırgızistan'da Kırgızcanın resmi dil olarak yerleşmesi için yapılacak geçiş hazırlıkları konusunda çıkan ilk kanun Gorbaçov döneminin ürünüdür.

1991 yılı Eylül ayında Orta Asya Cumhuriyetleri arasından sadece Kırgızistan'da komünist partisi yasaklanmıştır. SSCB'nin çözülmesinden sonra çok küçük bir parti olarak kurulmuş fakat bu sefer de devletle hiçbir ilişkisi ve bağlantısı olmadan kurulmuştur.³¹ Ağustos 1991'de istiklallerini ilan eden Kırgız Türkleri, BDT'nin üyesi olup, Birleşmiş Milletler ve ABİK gibi kuruluşlara Türkiye sayesinde üye oldu. Öylece Kırgız Cumhuriyeti tarihteki şerefli yerini almıştır. Akayev Kırgız Türklerinin geleceğe daha güvenli bakmasını sağlamıştır¹⁹⁷.

5 Mayıs 1993 yılında kabul edilen Sovyet dönemi sonrası Anayasası dahil olmak üzere 1990-1998 yılları arasında kabul edilen yasalara göre Kırgız Cumhuriyeti egemen üniter demokratik bir cumhuriyettir. Kuvvetler ayrılığı ilkeleri ilan edilmiş, yasama, yürütme ve yargı birbirinden ayrı olduğu ilan edilmiştir. 1994 yılında yapılan yeni değişiklikler ve yenilikler iki kanatlı yasama organının hayata girmesine vesile olmakla

¹⁹⁷ Mehmet Saray, a.g.e., s.71-83.

kalmayıp cumhuriyet yönetiminden başkanlık sistemine geçilmesine sebep olmuştur. 1996-1998 yılları referandumları ile Cumhurbaşkanı konumu önemli ölçüde güçlendirilmiştir. Cumhurbaşkanı yargı kuvveti mensuplarını atamaya başlamıştır. Anayasada sonradan yapılan değişikliklerle cumhurbaşkanının konumu daha da güçlendirilmiştir.

Kırgız Cumhuriyetinin Cumhurbaşkanı Askar Akayev'dir. Cumhurbaşkanı devletin başıdır ve Kırgız Cumhuriyeti vatandaşları tarafından beş yılda bir genel, eşit, doğrudan ve gizli oy ile seçilir. 2000 yılında seçimler tarihinde ilk defa tüm cumhurbaşkanı adayları devlet (Kırgız) dilinden sınava girmeyi taahhüt etmişlerdir.

Kırgız Cumhuriyetinin başbakanı Kurmanbek Bakiyev'dir (21 Aralık 2000 yılından itibaren).

Cogorku Keneşin Halk temsilcileri Meclisinin başkanı Bilimler Akademisinin üyesi Altay Borubayev'dir (18 Nisan 2000 yılından itibaren).

Cogorku Keneşin yasama meclisinin başkanı Bilimler Akademisinin üyesi Abdıganı Erkeboyev'dir (14 Nisan 2000 yılından itibaren).

Kırgızistan'ın yargı organı Anayasa Mahkemesi, Yüksek Mahkeme, Yüksek Temyiz Mahkemesi ve yerel mahkemelerden oluşmaktadır. Yerel mahkemelerin yargıçları cumhurbaşkanı tarafından atanmaktadır. Anayasa Mahkemesi üyeleri parlamentonun iki kanadı tarafından 15 yıllık süre için seçilmekte, Yüksek Mahkeme yargıçları ve Yüksek Temyiz Mahkeme yargıçları halk temsilcileri tarafından 10 yıllık süre için seçilmektedirler. Anayasa Mahkemesinin başkanı Bayan Çolpon Bayekova'dır¹⁹⁸.

2000 genel seçimi tarihte ilk defa parlamentoya parti listelerine göre seçimi getirdi. Muhalefet partilerinin seçime girmeleri engellendiği için seçime 9 parti girebilmişti. Bu seçimler çok partili sistemden gelecekteki çok partili yönetim sistemine geçiş aşaması görevini yerine getirmiştir.

¹⁹⁸ Tinçtıkbek Çorotegin, a.g.m., s. 220-221.

Kırgızistan'da 400'e yakın sivil toplum örgütü, 12 sivil siyasi hareket bulunmaktadır. Bunların arasında sendikalar, Kırgızistan Halkları Konseyi, Kırgızistan Hak ve Hukuku Koruma Hareketi, Sivil Toplum Örgütleri İtlifakı, Kırgızistan Kadınları Konseyi, Kırgızistan Tarihçileri Derneği, milli ve kültürel merkezler ve diğerleri bulunmaktadır¹⁹⁹.

2001 yılının başı itibarıyla Kırgızistan'da 32 resmi kayıtlı siyasi parti bulunmaktadır. 1992 yılında Toplum örgüt ve kuruluşları ve 1999'da siyasi partiler hakkında yasa kabul edilmiştir. Yasaya göre dini temele dayanan partilerin kurulması ve faaliyet göstermesi yasaklanmıştır. Yabancı ülkelerin parti kurması ve onların alt birimlerinin kurulması ve faaliyette bulunması da yasaklanmıştır. Komünist rejimin acı deneyimleri ile bağlantılı olan ve en önemli yasaklardan bir tanesi de devlet ve parti kurumlarının birleşmesi yasağıdır.

Kırgızistan'ın ilk bağımsızlık yıllarında partiler, koyu komünist karşıtı bloğu, liberal merkezîyetçiler ve koyu komünistler olarak bölünmüştür.

2. Kültürel Değişiklikler

Bağımsız Kırgız Cumhuriyetine geçişin ilk simgesel göstergelerinden biri başkentin adının Frunze yerine Bişkek olarak değiştirilmesidir. Yeni Kırgızistan devleti için seçilen diğer ulusal sembollerin başında Kırgız bayrağı gelmektedir. Bayrağın ortasında yer alan açık toprak rengindeki üzeri çizgili daire Kazak bayrağında olduğu gibi göçerlerin çadır-evi yurttu. Kırgız dilinde de Bozöyük'ü simgelemektedir. Dairenin etrafındaki çerlikli disk ise Kırgız klan ve boylarını temsil etmektedir. Bayrağın tümünde renk olarak kullanılan kırmızının ateş, ısı ve canlılığı aksettirdiği söylenmektedir. Kırgızların ulusal parası som'da kullanılan anıtsal figürler arasında geleneksel 'kümböz'ler (türbe) yer almaktadır. Banknot somlarda da Kırgız tarihinin en simgesel figürlerinden biri olan at üstünde kılıç çeken savaşçıya yer verilmiştir.

¹⁹⁹ Tınçtıkbek Çorotegin, a.g.m, s. 221-222.

Bağımsızlığın bir üçüncü simgesi olarak Kırgız ulusal marşının bestelendiği parlamentonun onayından geçtiği ancak daha halk tarafından benimsenmediği gibi okul törenlerinde de yaygınlaşmadığı belirtilmiştir. Kırgız vatanseverliğinin eğitim yoluyla güçlendirilmesi için en duyarlı okulların Bişkek, Oş gibi büyük kentlerde açılan özel Türk okulları olduğu ifade edilmiştir.

Çarlık Rusya hâkimiyeti konusunda Akayev yönetimi temkinli davranmaktadır. Akayev halk arasında anti-Rus duyguların yayılmasını tercih etmemekle birlikte Rus yönetimine ait Kırgız tarihinin yeniden yazılmasına sıcak bakmaktadır. Latin alfabesine geçiş konusunda da henüz ciddi bir adım atılmamıştır.

Kırgızistan'da 1980 yılının sonlarından itibaren ulusal kimlik konusunda önemli adımlar atılmıştır. Kırgızistan 1989 yılında Kırgızca'yı resmi dil olarak ilan etmiştir. 1990 da Cumhurbaşkanı seçmiş 1991 de bağımsızlığını ilan etmiştir. Bu adımları milli marş, milli bayrak, milli paranın kabulü gibi gelişmeler izlemiştir. Sovyet politikasından farklı olarak Kırgız hükümeti hiçbir zaman Kırgız dilini ve kültürünü egemen kılma gayreti peşine düşmemiş ve Kırgız halkının egemenliğine dayalı bir yönetim oluşturulmamıştır. Kırgızistan vatandaşlığı kimliğini oluşturmak politikasına geçilmiştir. Kırgızistan'da yaşayan diğer halkların yönetime katılma hakkı tanınmış ve Türkistan'da olmayan bir şekilde kültürel özerklik tanınmıştır.

Adı açıkça konmasa da bağımsızlık sonrası özellikle dil, kültür ve eğitim alanında ve yönetici kadrolarda önemli ölçüde Kırgızlaşma gerçekleşmiştir, örneğin 1991 öncesinde tüm üniversite ve yüksek okullarda eğitim Rusça yapılmaktaydı Bişkek'teki 65 lisenin ancak birinde eğitim Kırgızca'ydı. Kırgızca eğitim yapan bölümler yalnız Bişkek ve Oş üniversitelerinde bulunmaktaydı. Buralara kayıtlı öğrenci sayısı 500 bin civarındaydı. İlkokuldan yüksek öğrenime tüm eğitim kademelerinde Rusçadan Kırgızcaya geçme eğilimi ulusallaşma konusunda atılan en temel adımlardan biri olmuştur.

Bağımsızlık sonrası 300.000 kadar Rus ve diğer Avrupalı grupların ülkeyi terk etmeleri sonucunda Akayev teknik ve sanayi işgücünde açığın kısa sürede kapatılmayacağı düşünerek bu tür göçlerin önlenmesine önem vermektedir. Aynı

zamanda etnik sorunlar nedeniyle Rusya ile ilişkilerden gerginleşmesinin sakıncalı olduğunu da düşünerek özellikle Rus asıllıların ülkeyi terk etmemelerine çalışmaktadır, Ruslar için çifte vatandaşlık hakkının tanınmasına sıcak bakmakta ancak Kırgız milliyetçilerinin karşı tepkisi nedeniyle bu konudaki anayasa değişikliği teklifinden vazgeçmiştir. Rus nüfusun çocukların eğitimi için Kırgız-Rus üniversitesi projesini başlatmıştır, Rusçanın iletişim dili olarak korunması konusunda da gerek Rusların ve gerekse bazı Kırgız ehillerinden gelen talepler karşılıksız kalmıştır.

Kırgız milliyetçi grupları Akayev'in Kırgız-Rus etnik ilişkilerde korumaya çalıştığı dengenin aksine Kırgız halkını kayıran bazı özel konuların çıkmasını istemektedirler. Örneğin toprakta özel mülkiyetin tamamen Kırgızlara ait olması be konut yapımında ve dağıtımında Kırgızlara öncelik tanınmasını talep etmektedirler.

Kırgızistan da Rusların kültür ve siyasi haklarının korunması için Rus asıllılarla birlikte diğer Rusça konuşan Nüfusun temsilcileri tarafından kurulan Slav Birliği de 1990'dan beri faaliyet göstermekte ve parlamentoda 70 kadar üyeden destek sağlamaktadır.

Rusların esaretinde yaşayan toplulukların büyük çoğunluğunun Türk olduğu herkes tarafından bilinmektedir. Rusya'nın doğusunda çok geniş bir coğrafyaya yayılan bu toplulukların bir kuramı, SSCB'de başlayan bağımsızlık rüzgarından yararlanma imkanı bulmuştur. 1991 yılında Azerbaycan, Türkmenistan, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan adında beş ayrı bağımsız, Birleşmiş Milletler tarafından tanınan cumhuriyet doğmuştur²⁰⁰.

Ulusallaşma yolunda atılan adımlardan bir tanesi halkın eski tarihi yeniden canlandırılırken Rus ve Sovyet dönemine tamamen sırt çevrilmediği görülmektedir.

Bağımsızlık sonrası bir referandum sonucunda Mayıs 1993'te yürürlüğe giren anayasanın ilk maddesi laik hukuk devleti ve üniter demokratik cumhuriyet ibaresine yer verilmiştir.

²⁰⁰ Mehmet Yüce, Kırgız Türklerinin Ulusal Kimlik Politikası, Akademik Bakış Dergisi, S. 10, s. 37-38.

SONUÇ

20. yüzyılın son on yılında dünya sahnesinde meydana gelen değişikliklerin hiç şüphesiz en önemli sonuçlarından birisi Kırgız Türklerinin bağımsızlıklarına kavuşması olmuştur. Kırgızistan'ın ve diğer cumhuriyetlerin büyük bir azim ve kararlılık içinde ülkelerini 21. yüzyıla hazırlamaları devlet yapılarını ve rejimlerinin istikrarını demokratikleşme yolunda aldıkları mesafeyle birlikte güçlendirmeleri, önlerinde parlak bir geleceğin beklediğini göstermektedir.

Kırgızistan, tarih öncesi çağlardan bu yana çok farklı medeniyetlere mekân teşkil etmiştir. Ancak ne yazık ki bu ülkenin insanları Çarlık devrinde olduğu gibi, Çarlardan sonra gelen komünizm zamanında da insanlık tarihinde misali görülmemiş bir baskı ve zulüm altında bırakılmıştı.

Bolşevik İhtilalinin yapılmasından sonra, oluşturduğu milletler mozaığının ayakta kalabileceğini sanan Sovyet Rusya, bunun böyle olamayacağı gerçeğini çok geç görebilmiştir. Bunun içindir ki insan tabiatına aykırı bir rejimi korku ve baskılarla yaşatabilmeyi sağlamak için sürdürülen çabalar iflas etmiş, güçlü bir İmparatorluk görünümündeki Sovyetlerin iç yüzünün hiçte böyle olmadığı ortaya çıkmıştır.

Sovyetler Birliğindeki milli kültürleri Ruslaştırma hareketi, Sovyetlerin sosyalist kültür meydana getirme faaliyetlerinde önemli bir yer işgal etmiştir. Sovyet kültür politikasının ana prensibi, şeklen milli, muhtevaca sosyalist olan kültür oluşturma gayretleri Stalin tarafından ileri sürülen bir tez olmuştur. Komünist Rusya'nın yetmiş yıl boyunca aralıksız olarak sürdürdüğü bu politika, Çarlık Rusya döneminden itibaren Kırgızistan ve diğer tüm Türk Cumhuriyetlerinde tatbik ettikleri iskan ve koloni siyasetlerinden daha yoğun bir mücadele vermelerini gerektirmiştir.

Kırgızlar uzun yıllar Çarlık Ruslardan sonra da Sovyet varlığı altında yaşadıkları için ekonomik ve sosyal tüm sorunlarını Sovyet Hükümetine danışarak çözmüşler. Moskova Hükümetinden aldıkları talimatların doğrultusunda verdikleri kararların yanlış çıkması durumunda tüm sorumluluğu Moskova Hükümetinin üzerine yıkabilmişlerdi. Ancak bağımsızlık sonrası hataların bedelini halka karşı Kırgız Hükümeti artık kendisi

vereceğini anlamış ve. Önlerindeki geçiş dönemini atlatabilmek için önemli sorunlar üzerine gidebilmişlerdir. Nitekim SSCB döneminden kalan totaliter rejimini bırakıp yeni bir düzen olan demokratik sisteme geçmek için büyük zorlukları yenmeye çalışmışlardır.

Yine Kırgızistan, Sovyet Birliği döneminde büyük sosyokültürel değişikliklere uğramıştır. Sovyet döneminde Kırgızistan kendi ihtiyaçlarına göre değil Sovyet Birliğinin ihtiyaçlarına göre ve kasten Rusya'ya bağımlı olacak şekilde yapılandırılmıştır. Nitekim Kırgızistan bağımsız diğer Türk Cumhuriyetlerinin ekonomik ve sosyal şartlarına sahip olmadığı için dünya piyasalarına girememiştir. Bu durum Kırgızların maruz kaldığı Ruslaştırma politikasının neticesinde oluşmuştur.

Sovyetler Birliği'ndeki milli kültürleri Ruslaştırma hareketi, Sovyetlerin Sosyalist kültür meydana getirme faaliyetlerinde önemli bir yer işgal etmiştir. Sovyet kültür politikasının ana prensibi; şeklen milli muhtevaca sosyalist olan kültür oluşturma gayretleri Stalin tarafından talep edilmiş bir tezdur.

Bağımsızlıkla birlikte ekonomik bir çıkmaz içinde kalan Kırgızistan, yedi yıl boyunca ekonomik sorunlarla uğraşmıştır. Bu süre içinde Rusya'ya olan bağımlılıklarını kırmak ve etkisizleştirmeye çalışmıştır.

Sovyet döneminde Kırgızistan ekonomisi de acımasızca sömürülmüştür. 1917 ihtilalinden sonra Sovyet Rusya, kendi sanayisi için gerekli olan hammaddeyi temin etmek amacıyla Kırgızistan'ın zengin maden ve enerji kaynaklarını tamamen kendi kontrolüne almıştır. 1917 yılında başlayan Kırgız Türkleri üzerindeki bu baskılar SSCB'nin dağılmasıyla birlikte son bulmuştur.

Sovyet Rusya, Kırgız Türklerine önce Rus dilini öğretmek, sonra onları Rus sanatı, Rus medeniyeti, Rus adet ve ananeleri doğrultusunda yetiştirerek yeni bir Sovyet vatandaşı yaratma siyaseti takip etmişlerdir.

Komünist Rusya'nın 70 yıl boyunca aralıksız olarak sürdürdüğü bu politika, Çarlık Rusya döneminden itibaren Kırgızistan ve Rusya'daki tüm Türk

Cumhuriyetlerinde tatbik ettikleri iskan ve koloni siyasetlerinden daha yoğun bir mücadele vermelerini gerektirmiştir.

Sovyet döneminde Kırgızistan'da eğitim programı, milli ve İslami unsurlardan uzak, Marksist-Leninist ideolojiyi benimseyen Sovyet sistemi ile organize edildiği için yetişen yeni nesillerde bir Sovyet vatandaşı olarak eğitim görmeye başlamıştır.

Diğer Türk Cumhuriyetlerinde olduğu gibi Kırgızistan'da da halk eğitimi, Sovyetler Birliği Yüksek ve Orta İhtisas Bakanlığı, Sovyetler Birliği Milli Eğitim Bakanlığı ve Sovyetler Birliği Pedagojik Bilimler Akademisi tarafından yönetilen ve istikamet verilen tek merkezleştirilmiş okul sisteminin karışık bir parçasını teşkil etmiştir. Eğitimle ilgili bütün çalışmalar Moskova'daki merkezi öğretim organları tarafından kontrole tabi tutulmuştur.

Sovyet döneminden önce Kırgızlar arasında eğitim hayatı oldukça zayıftı. Bunun sebebi ise Kırgızların göçebe hayatı yaşamlarıydı. Kışlak ve yaylak hayatı sürdüren Kırgız Türleri okuma yazma ve Kur'an okuma öğretilen mekteplere sahiptiler. Ancak Kırgızistan'da yetişen edip ve şairler ile din adamları Taşkent, Buhara, Semerkant ve Hive medreselerinde tahsil görürlerdi. Bunların sayıları ve halka tesirleri yok denecek kadar azdı. İlminski'nin 1896'da ölmesinden sonra eğitimdeki Ruslaştırma ve Hristiyanlaştırma hareketleri kısmen durmuştur.

Kırgızistan'da modern manada eğitim yine Sovyet Rus dönemine rastlamaktadır. 7 yıllık ilkokulu bitirme mecburiyeti 1934 yılında zorunlu hale gelmiştir. Kız çocuklarının ilkokul mecburiyeti ise 1950'lerin başında gerçekleşmiştir.

1959-1962 yıllarında Hruşçev'in okul reformuna uygun olarak Sovyet Türkistan'ı Cumhuriyetlerinde 8 yıllık zorunlu öğretim ve liselerde mesleki dersler kabul edildi. Bunu da ilköğretimin 10 yılda 11 yıla çıkarılması takip etti. Bu reformun kısmen tadil edildiği 1965-1966 yıllarından sonra, Kırgız okulları da dahil bütün Sovyet okullarında yeniden 10 yıllık öğretim müddeti tatbik edilmiş ve mesleki dersler hemen hemen ortadan kaldırılmıştır. Beş altı sene sonra yeniden fikir değiştiren Sovyet yöneticileri bütün okullarda eğitim süresini yeniden bir yıl daha uzatmıştır.

Kırgız okullarında eğitimde Rusça inkar edilemez şekilde özel bir stratejiye sahipti. Rusça 1938 yılında bütün okullarda mecburi ders olarak verilmeye başlandı. Rusçaya hakim olmamak yüksek öğretim ve cumhuriyetler arası ilişkileri gerektiren her sahada ciddi bir engel demektir. Haksızlıklara ve ihmallere rağmen Kırgız Türkleri son 40-50 senede eğitim alanında büyük başarılar elde etmişlerdir.

Dil politikası, Sovyet iktidarının kültür emperyalizmi sahasında yürüttüğü faaliyetlerin başında gelmiştir. Sovyetler Birliği içindeki tüm Türklere arka arkaya uygulanan alfabe değişiklikleri her zaman Sovyet siyaseti ile iç içe olmuştur.

Bolşevik İhtilali sonrasında KP'nin 1921'deki X. ve 1923'teki XII. Kurultayları milli Sovyet Cumhuriyetleri dillerini bu cumhuriyetlerin devlet dilleri olarak ilan ettirmiştir.

Sovyet hükümetinin Müslüman birliğini bozmak ve Sovyetler Birliği dış Müslüman ülkeleriyle kültürel münasebetlerini ortadan kaldırmak amacıyla başvurduğu tedbirlerin başında 7 Ağustos 1925'te alınan bir kararla Arap alfabesiyle basılmış olan neşriyatın Sovyetler Birliğine girmesi yasaklanmıştı. Bu tedbirini Arap alfabesi yerine Latin alfabesinin kabulü izlemiştir. 1928 yılında Türkiye'nin de Latin alfabesini kabul etmesi Sovyetleri endişelendirdi. Bunun üzerine Sovyetler, Türklere Rus yani Kril alfabesini kullandırmaya karar verdiler.

Sovyet Rusya, 1937-1938 yılları arasındaki aydın kıyımından sonra 45 milyona yakın Türk, bir emirle Latin alfabesini terk ederek Rus Kril alfabesini esas alan ve her boya ve lehçeye mahsus olarak değiştirilen alfabelerle Türkleri yazıp okumaya mecbur tutmuşlardır. Bundaki amaç, Sovyetler Birliğinde yaşayan Azeri, Tatar, Özbek, Kazak, Türkmen, Kırgız ve başka Türk boylarını ayrı milletler gibi göstermek ve dil aracılığıyla birbirlerini anlamalarını engellemek olmuştur.

1991 yılında bağımsızlığın kazanılmasında sonra devletin resmi dili Kırgızca olarak belirlenmiştir. Fakat resmi yazışmalar dahil tüm yazışma ve konuşmalarda Rusçanın kullanılması sonucu Aralık 2001 tarihinde Rusça da resmi dil olarak kabul edilmiştir.

Rus dilini öğretme ve yayma Çarlık Rusya'sının olduğu gibi Sovyetler Birliğinin de büyük önem verdiği meselelerden biri olmuştur. Sovyet döneminde Kırgız dilinin resmi dairelerde kullanılması yasaklanmış olup, memur seçiminde de kişinin Rus dilini bilme derecesi esas olarak alınmıştır.

Dil sahasında Türk Cumhuriyetlerinin uğradığı bu baskıya bir müddet sonra Türk aydınları bilinçli bir mücadele başlatmışlardır. Cengiz Aymatov ve Olcay Süleymanov gibi edip ve şairlerin önderliğinde yapılan bu mücadele bugün iyi bir seviyeye ulaşmış ve Türk dili üzerindeki çalışmaları hızlandırmıştır.

Sovyetler din ve inanış alanında da Bolşevik İhtilali döneminden itibaren İslam ile mücadeleyi ve dinsizleştirme propagandasını varlığının temel şartı olarak görmüş ve bu temel prensibinden hareketle dini kurumlara karşı saldırıya geçmiştir. 23 Ocak 1918 tarihli kanunla dini nikahlar, dini anıtlar yasak edilmiş ve bütün dini idareler de devlet kontrolü altına sokulmuştur. Marksist ve ateist temele dayanan komünist sistemde Kırgız gençlerin dini eğitim almaları, ibadet ve dini merasimlere iştirak etmeleri yasaklanmıştır. Komünistlerin İslam dinine aralıksız olarak saldırmalarındaki en büyük sebep Kırgız Türklerinin dini inançlarına olan bağlılığını, Rus emperyalizmine karşı kullanacakları güçlü bir silah olarak görmelerinden kaynaklanmıştır.

Sovyetler, sistematik bir şekilde cami ve mescidi tahrip etmişlerdir. Türkistan, Azerbaycan, Kırım'da bulunan 26.261 caminin 26.000'i kapatılmış ya da yıkılmıştır. Geri kalan az sayıdaki cami ise göstermelik olarak açık tutulmuştur. Cami ve medreseler elinde bulunan vakıflar ise devletleştirilmiştir. 1930-1934 yılları arasında Sovyet Rusya hakimiyeti altında bulunan Müslüman memleketlerdeki bütün din adamları tevkif edilmiştir.

Sovyetler Birliğinde II. Dünya Harbi yıllarında İslam Dinine karşı tutumda bir takım gevşemeler meydana gelmişse de harpten sonra Sovyetlerin müdahaleleri devam etmiştir. Sovyetler Birliğinin dağılmasından sonra dünyada komünist ideolojinin önemini yitirmesi, tüm dünyada insan hakları ve demokrasi yükselen değerler sayesinde olmuştur. Bu nedenle Kırgız Cumhur Başkanı Akayev'de tıpkı diğer Orta Asya Türk

Cumhuriyetleri liderleri gibi bütün imkânlarıyla ülkesini demokratikleştirmeye çalışmıştır.

Yine önemli bir sonuç olarak bütün bu süreç içerisinde SSCB'nin Türk Cumhuriyetlerinde uyguladıkları sıkı politikalar Gorbaçov döneminden sonra bağımsızlıklarını kazanmaları ile dünya milletleri ile ilişkilerini kurmaya onların ulaştıkları medeniyet seviyelerini yakalayabilmek için büyük gayret içine girmişlerdir. Elbette ki iletişim çağının nimetlerinde de istifade ederek kendilerini yenilemeye ve çağdaşlaşma yolunda adımlar atmaya başlamışlardır.

Elbette ki bu çaba içinde bağımsızlıklarını kazanan Türk Cumhuriyetlerinin Türkiye'yi örnek almaları ve bu hususta yardım talep etmeleri noktasında sosyal, kültürel ve ekonomik boyutlarıyla düşünmeleri ve Türkiye'nin de bu yardımda yerini alması büyük önem arz etmiştir.

BİBLİYOGRAFYA

- Abazov, Rafis, “Çarlık Yönetimi Altında Kırgızlar”, *Türkler*, C.18, Ankara 2002
- Abdırahmanov, C. “Kırgızdardın 1916-cıldagı Kötörülüşü Cönündö”, *Kırgızdar*, Bişkek 1991
- Allworth, Edward, *Central Asia A Century of Russian Rule*, Newyork 1967
- Andican, A., *Değişim Sürecinde Türk Dünyası*, İstanbul 1996
- Armaoğlu, Fahir, “Bolşevik İhtilali ve Self-Determination Prensibi”, *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C. XVII, Ankara 1962
- Armaoğlu, Fahir, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*, C. II., Ankara 1991
- Artan, Atilla, *Türk Cumhuriyetlerinin Sosyo-Ekonomik Analizleri ve Türkiye İlişkileri*, İstanbul 1993
- Asankanov, A. vd, *Kırgız Respublikasının Tarihi*, Bişkek 2000
- Aynura Eleboyeva, *ASAM*, Ankara 2001
- Begaliev, S., “Basmaçestvo: Noviy Vzglyad”, *Kırgızı i Kirgzstan: Opıt Novogo İstoriçeskogo Osmisleniya*, Bişkek 1994
- Begaliev, S., “Basmaçestvo: Noviy Vzglyad”, *Kırgızı i Kirgzstan: Opıt Novogo İstoriçeskogo Osmisleniya*, Bişkek 1994
- Broydo, G. İ., “Vosstanie Kirgiz v 1916 g.”, *Vosstanie Kirgiz i Kazahov v 1916 Godu*, Bişkek 1996
- Brzezinski, Zbigniev, *Büyük Çöküş*, Ankara 1992

Budak, Feyzullah, *Kırgızistan*, Ankara 1997

Caroe, S. O., *Sovyet İmparatorluğu Sömürülen Milletler*, C. II

Carr. E. Hallett, “Sovyet Rusya Tarihi”, *Bolşevik Devrimi 1917-1923*, C.1, İstanbul 1989

Civelek, Sinan, *Kırgızistan’ın İç Politikasını Oluşturan Etkenler*, Kocaeli 2004

Cleinow, Olzscha, *Turkestan-Politisch-Historischen und Wirtschaftlichen Probleme Zentral Asiens*, Leipzig 1942

Cusupov, K., *Kırgızdar*, IV. Kitap, Bişkek 1997

Çoroev, T., “Kırgızstan Koloniya”, *Kırgızı: Kırgıztan: Opıt Novogo İstoriçeskogo Osmuleniya*, Bişkek, 1994

Çorotegin, T. K., Moldokasimov, K. S., *Kırgızdardın Cana Kırgızstandın Kıskaçı Tarihi*, Bişkek 2000

Çorotegin, Tınçtıkbek, “Kırgızistan Cumhuriyeti”, *Genel Türk Tarihi Ansiklopedisi*, Ankara 2002

Çorotekin, Tınçtıkbek, “Kırgızistan Cumhuriyeti”, *Türkler*, C.19, Ankara 2002

Demko, G. J., *The Russian Colonization of Kazakhstan 1896-1916*, The Hauge-Paris 1969

Dencausse, H. Carrere, *Parçalanın İmparatorluk*, (Çev. Nezih Uzel), İstanbul 1984

Devlet, Nadir, *Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi*, Ankara 1985

Djunushaliev, Djenish, “Kırgızistan’da 1916 İsyanı”, *Türkler*, C. 18, Ankara 2002

- Erdem, Mustafa, *Kırgız Türkleri Sosyal Antropoloji Araştırmaları*, Ankara 2000
- Fedenko, P., “Yeni Tip Koloniyalizmin – Sovyet Koloniyalizmin Ana Hatları”, *Dergi*, S.25, Münih 1961
- Gömeç, Saadettin, *Tarihte ve Günümüzde Kırgız Türkleri*, Ankara 2002
- Gömeç, Saadettin, *Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi*, Ankara 1999
- Güler, Nermin, “Kırgızistan Ülke Profili”, *Avrasya Dosyası*, Ankara 2001
- Gündüz, Ahmet, “1917 Bolşevik İhtilalinin Türk Dünyasındaki Yansımaları”, *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi*, C. 6, S. 1, Ankara 2005
- Halfin, N. A., *Prisoedinenie Sredney Azii k Rossii*, Moskova 1965
- Hayit, Baymirza, “Akmescitte Kanlı Savaş”, *Milli Türkistan*, S.55, 1944
- Hayit, Baymirza, *Türkistan Rusya İle Çin Arasında*, Ankara 1975
- <http://www.manas.kg/index>
- İlgar, İhsan, *Bütün Rusya Müslümanları Kongresi*, Ankara 1990
- Isake, B., *Ürkün 1916*, Bişkek 1993
- İbraimov, O., “Kızıl Kırğın”, *Ürkün*, Bişkek 1993
- İlyasov, S. İ., vd., *İstoriya Kirgizskoy SSR*, II. Kitap, Frunze 1986
- İncioğlu, Nihal, *Bağımsızlığın ilk Yılları*, Ankara 1994
- İstoriya Gosudarstva i Prava Uzbekistana*, I. Kitap, Taşkent 1969
- İvanov, P.P., *Oçerki po İstorii Sredney Azii*, Moskva. 1958

İvanov, P.P., *Vosstanie Kitay kıpçakov v buharskom Hanstve*, Moskva Leningrad 1937

Kafesoğlu, İbrahim, *Türk Milli Kültürü*, İstanbul 1994

Kenensariyev, T., *Asan Uulu İsak-Polothan*, Oş 1998

Kıldıroğlu, Mehmet, "Tarihi Kaynaklarda Kırgız Adı ve Anlamı", *Türk Dünyası Araştırmaları*, S.159, Kasım-Aralık 2005

Kırgız SSR Tarihi, I. Kitap, Frunze 1973

Kırgızcan Dergisi, Ocak 1994

Kırgızstan Madaniyatı Gazetesi, No:26, 27 Haziran 1991

Kırmal, E. Mustafa, "Sovyet Türkistan'ında Milliyetçilik", *Dergi*, No.41, Münih 1965

Koyçuev, T., Mokrinin, V., Ploskih, V., *Kırgızı i İh Predki*, Bişkek 1994

Lesnaya, L. V., 1916-cılkı Kırgızıstandağı Kötörülüş, Bişkek 1996

Malabaev, C. M., *Kırgız Mamleketinin Tarihi*, Bişkek 1999

Monteil, Vincent, *Sovyet Müslümanları*, İstanbul 1982

Nabiev, R. N., *İz İstorii Kokandskogo Nanstva*, Taşkent 1973

Niyaz, M., *Sanat Diga Rastar*, Bişkek 1993

Ömürbekov, Toktorbek, "Sömürge Döneminde Kırgızlar", Çev: Liliye Sabirova, *Türkler*, C.8, Ankara 2002

Ömürbektegin, T., Çorotegin, T., *Tündük Kırgızstandın Orusiyaga Karatılışı*, Bışkek 1992

Özey, Ramazan, *Tabiatı, İnsanı ve İktisadı ile Türk Dünyası*, İstanbul 1996

Ploskih, V. M., *Kırgızı i Kokandskoe Hanstvo*, Frunze 1977

Ploskih, V., vd., *İstoriya Kırgızov i Kırgızstana*, Bışkek 2000

Poppe, N., “Harpten Sonraki Devrinde Sovyetlerin Türkistan’daki İdeolojik Siyaseti”, *Dergi*, 5/17, Münih 1959

Pyaskovskiy, A. V., vd, “Vosstanie 1916g. V Sredney Azii i Kazahstana”, *Sbornik, Dokumentov*, Moskva 1960.

Rahman, Fazlur, “Rusya’daki Türklere Karşı Sovyet Politikasının Gelişimi (1917-1965)”, *TDAP*, S.22, İstanbul 1983

Recebova, R. Ya., *Özbekistan Tarihi*, Taşkent, 1993

Res Publika Gazetesi, No:12, 27 Mart 1992

Rıskulov, T. R., “Vosstanie Tuzemtsev Turkestana v 1916 Godu”, *Vosstanie Kırgızov i Kazahov v 1916 Godu*, Bışkek 1996

Rywkin, Michael, “İktidar ve Etnik Gruplar: Özbekistan’da Bölge ve İllere göre Parti Üyelikleri”, *ODTÜ*, Ankara 1993

Rywkin, Michael, *Asya’daki Rusya*, İstanbul 1975

Saray, Mehmet, *Kırgız Türkleri Tarihi*, İstanbul 1993

Saray, Mehmet, *Modern Kırgızistan’ın Doğuşu*, Ankara 2004

Sentralny Gosudarstvennyy Arhiv Kirgizskoy SSR, Fond. 25. Opis 1. Delo 25.

Sentralny Gosudarstvennyy İstoričeskiy Arhiv Kazahskoy SSR, Fond. Prokuror Vernenskogo Okrujnogo Sudo. Opis. 1. Delo. 2140

Sıdıkova, K., “1916-cıldan Ulan...”, *Kirgızstan Madaniyatı Gazetesi*, No.24, 14 Haziran 1990

Slovo Kirgızstana Gazetesi, 6 Temmuz 1991

Sokol, E. D., *The Revolt of 1916 in Russia Central Asia*, Baltimore 1954

Soltan, Elnur, “Rusya ve Kirgızistan”, *Avrasya Dosyası*, C. 7, S.4, 2001-2002

Soltonoe, B., “1916-cılındagı Kirgız Kötörölüşü”, *Ürkün*, Bışkek 1993

Taymos, A. Battal, *Rus İhtilalinden Hatıralar*, İstanbul 1947

Tekiner, Süleyman, “Sovyetler Birliğinde Milletler Problemi”, *Dergi*, No:58, Münih 1964

Tezısı Sredazbüro Sentralny Komite VKP (b), Moskva. 1931

Togan, Zeki Velidi, *Bugünkü Türk İli Türkistan ve Yakın Tarihi*, İstanbul 1981

Togan, Zeki Velidi, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, İstanbul 1981

Uludağ, İlhan, *Sovyetler Birliği Sonrası Bağımsız Türk Cumhuriyetleri ve Türk Gruplarının Sosyo-Ekonomik Analizi Türkiye ile İlişkileri*, İstanbul 1992

Üsenbayev, K., “Padişa Sayasatı Cana Boştonduk”, *Kirgız Madaniyatı Gazetesi*, No: 28, 11 Temmuz 1991

Williams, S. M., “Taxation in Tsarist Central Asia, Central Asian Review”, Vol. IX, No. 4, 1961

Yazı, M. Emin, “Çarlık Döneminde Kırgızlar (1852-1917)”, *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Elazığ 2007

Yüce, Mehmet, “Kırgız Türklerinin Ulusal Kimlik Politikası”, *Akademik Bakış Dergisi*, S. 10

Zenkovsky, S., *Rusya’da Pantürkizm ve Müslümanlık*, İstanbul 1983

E K L E R

Harita ve Resimler

Kirgiz Haritasi

Kirgiz Haritası

Kırgız Bayrağı

Bişkek

Bişkek

Kirgiz Parası

Askar Akayev

Issık Göl

Manas heykeli

Tokmak-Balballar

ÖZGEÇMİŞ

Arzu TEKİN

Fırat Üniversitesi
Fen Edebiyat Fakültesi
Tarih Bölümü
23119, Elazığ

E.posta: arzutekin23@hotmail.com

1974 Elazığ’da doğdu.

1994-1998 Fırat Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünden mezun oldu.